D. JUSTINIANI INSTITUTIONES CUM NOVISSIME REPERTIS GAII…

D. JUSTINIANI

INSTITUTIONES.

D. JUSTINIANI

INSTITUTIONES

CUM NOVISSIME REPERTIS

GAII INSTITUTIONIBUS

COLLATÆ;

ORIGINIBUS AC PROBATIONIBUS DISTINCTÆ ET PLURIMIS TEXTIBUS EX RECENTIORI JURE DECERPTIS AUCTÆ.

Ad usum Prælectionum.

Ut sint totius legitimae scientiae prima elementa.

NEAPOLI

APUD R. MAROTTA ET VANSPANDOCH EDITORES

MDCCCXXV

MONITUM.

In hoc libello facillime secerneris quaecunque nos Institutionibus adjicienda putavimus : haec omnia, sive ex Pandectis, sive ex constitutionibus deprompta sint, obliquis habentur litteris ; Institutiones vero, directis.

Praeterea duplex litterarum genus, quarum majores jus quod ante Constantini tempora viguit, exprimunt ; minores vero, quod postea. Rursus Justinianeum jus praeposito signo (*) distinguitur.

INSTITUTIONUM D. JUSTINIANI

PROOEMIUM.

IN NOMINE DOMINI NOSTRI JESU-CHRISTI,

Imperator Cæsar Flavius Justinianus, Alamanicus, Gothicus, Francicus, Germanicus, Anticus, Alanicus, Vandalicus, Africanus, pius, felix, inclytus, victor ac triumphator, semper Augustus, *cupidæ legum Juventuti* (S. D.).

IMPERATORIAM majestatem non solum armis decoratam, sed etiam legibus oportet esse armatam, ut utrumque tempus et bellorum et pacis recte possit gubernari, et princeps romanus non solum in hostilibus prælus victor existat, sed etiam per legitimos tramites calumniantium iniquitates expellat, et fiat tam juris religiosissimus quam victis hostibus triumphator (magnificus). — 1. Quorum, utramque viam cum summis vigiliis et summa providentia annuente Deo perfecimus. Et bellicos quidem sudores nostros barbaricæ gentes sub juga nostra redactæ cognoscunt et tam Africa quam aliæ innumeræ provinciæ, post tanta temporum spatia nostris victoriis a cœlesti numine præstitis iterum ditioni romanæ nostroque additæ imperio, protestantur. Omnes vero populi legibus tam a nobis promulgatis quam compositis reguntur. — 2. Et cum sacratissimas constitutiones, antea confusas, in luculentam ereximus consonantiam, tunc nostram extendimus curam ad immensa veteris prudentiæ volumina, et opus desperatum, quasi per medium profundum euntes, cœlesti favore jam adimplevimus. — 3. Cumque hoc, Deo propitio, peractum est: Triboniano viro magnifico, magistro et exquæstore sacri palatii nostri (et Exconsule), necnon Theophilo et Dorotheo, viris illustribus, antecessoribus (quorum omnium solertiam, et legum scientiam, et circa nostras jussiones fidem jam ex multis rerum argumentis ac-

cepimus) convocatis, specialiter mandavimus ut ipsi nostra auctoritate, nostrisque suasionibus Institutiones componerent, ut liceat vobis prima legum cunabula non ab antiquis fabulis discere, sed ab imperiali splendore appetere, et tam aures quam animi vestri nihil inutile, nihilque perperam positum, sed quod in ipsis rerum obtinet argumentis, accipiant. Et quod in priori tempore vix post quadriennium [prioribus] contingebat [ut tunc constitutiones imperatorias legerent], hoc vos a primordio ingrediamini, digni tanto honore tantaque reperti felicitate, ut et initium vobis et finis legum eruditionis a voce principali procedat. — 4. Igitur post libros quinquaginta Digestorum seu Pandectarum, in quibus omne jus antiquum collectum est, quos per eundem virum excelsum Tribonianum necnon et ceteros viros illustres et facundissimos confecimus, in hos quatuor libros easdem institutiones partiri jussimus, ut sint totius legitimæ scientiæ prima elementa. — 5. In quibus breviter expositum est et quod antea obtinebat, et quod postea desuetudine inumbratum, imperiali remedio illuminatum est. — 6. Quas ex omnibus antiquorum Institutionibus, et præcipue ex commentariis Gaii nostri, tam Institutionum quam Rerum quotidianarum, aliisque multis commentariis compositas, cum tres viri prudentes prædicti nobis obtulerunt, et legimus et recognovimus et plenissimum nostrarum constitutionum robur eis accommodavimus. — 7. Summa itaque ope et alacri studio has nostras leges accipite et vosmetipsos sic eruditos ostendite, ut vos spes pulcherrima foveat, toto legitimo opere perfecto, posse etiam nostram Rempublicam in partibus ejus vobis credendis gubernari.

D. C. P. XI. kalend. decembris D. Justiniano PP. A. III. Cons.

Tit. I. *De justitia et jure.*

Justitia est constans et perpetua voluntas jus suum cuique tribuendi. *Ulp. l.* 10, *h. t.*

1. Jurisprudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, justi atque injusti scientia. *Ulp. l.* 10, § 2, *eod.*

2. His igitur generaliter cognitis, et incipientibus nobis exponere jura populi romani, ita maxime videntur posse tradi commodissime, si primo levi ac simplici via, post deinde diligentissima atque exactissima interpretatione singula tradantur. Alioquin, si statim ab initio rudem adhuc et infirmum animum studiosi, multitudine ac varietate rerum oneraverimus, duorum alterum, aut desertorem studiorum efficiemus, aut cum magno labore ejus, sæpe etiam cum diffidentia, quæ plerumque juvenes avertit, serius ad id perducemus, ad quod leviore via ductus, sine magno labore et sine ulla diffidentia maturius perduci potuisset.

3. Juris præcepta sunt hæc: honeste vivere, alterum non lædere, suum cuique tribuere. *Ulp. l.* 10, § 1, *h. t.*

4. Hujus studii duæ sunt positiones, publicum et privatum. Publicum jus est, quod ad statum rei romanæ spectat; privatum, quod ad singulorum utilitatem pertinet. Dicendum est

igitur de jure privato, quod tripertitum est: collectum est enim ex naturalibus præceptis, aut gentium, aut civilibus. *Ulp. l.* 1, § 2, *h. t.*

Tit. II. *De jure naturali, gentium et civili.*

Jus naturale est, quod natura omnia animalia docuit. Nam jus istud non solum humani generis proprium est, sed et omnium animalium quæ in cœlo, quæ in terra, quæ in mari nascuntur. Hinc descendit maris atque feminæ conjunctio, quam nos matrimonium appellamus: hinc liberorum procreatio et educatio. Videmus etenim cetera quoque animalia istius juris peritia censeri. *Ulp. l.* 1, § 3, *de just. et jur.*

1. Jus autem civile a jure gentium distinguitur; quod omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum jure utuntur. Nam quod quisque populus ipse sibi jus constituit, id ipsius proprium (civitatis) est, vocaturque jus civile, quasi jus proprium ipsius civitatis. Quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peræque custoditur, vocaturque jus gentium, quasi quo (jure) omnes gentes utuntur (*V. l.* 9. *de just. et jur.*). (Et) populus itaque romanus partim suo proprio, partim communi omnium hominum jure utitur. Quæ singula qualia sint, suis locis proponemus. *Gaius*, 1 *inst.* 1.

2. Sed jus quidem civile ex unaquaque civitate appellatur, veluti Atheniensium: nam si quis velit Solonis vel Draconis leges appellare

jus civile Atheniensium, non erraverit. Sic enim et jus quo romanus populus utitur, jus civile Romanorum appellamus; vel jus quiritum, quo Quirites utuntur; Romani enim a Romulo, Quirites a Quirino appellantur. Sed quoties non addimus nomen cujus sit civitatis, nostrum jus significamus: sicuti cum poetam dicimus nec addimus ejus nomen, subauditur apud Græcos egregius Homerus, apud nos Virgilius. Jus autem gentium omni humano generi commune est; nam usu exigente et humanis necessitatibus, gentes humanæ (jura) quædam sibi constituerunt. — Bella etenim orta sunt, et captivitates sequutæ, et servitutes quæ sunt naturali juri contrariæ. Jure enim naturali omnes homines ab initio liberi nascebantur. Et ex hoc jure gentium omnes pene contractus introducti sunt, ut emptio-venditio, locatio-conductio, societas, depositum, mutuum et alii innumerabiles contractus. *V. Ulp., Hermogen., l. 4 et 6, de just. et jur.*

3. Constat autem jus nostrum aut ex scripto, aut non ex scripto: ut apud Græcos τῶν νομων οἱ μὲν ἔγγραφοι οἱ δὲ ἄγραφοι, id est: legum aliæ (sunt) scriptæ, aliæ non scriptæ [*Ulp. l. 6, de just. et jur.*]. (Scriptum) autem jus est, lex, plebiscitum, senatusconsultum, principum placita, magistratuum edicta, prudentum responsa. *Ex Gaio, 1 inst. 2.*

4. Lex est, quod populus (romanus senatorio magistratu interrogante, veluti consule) constituebat. Plebiscitum est, quod plebs (plebeio magistratu interrogante, veluti tribuno) constituebat. Plebs autem a populo eo differt, quo species a genere; nam appellatione populi uni-

versi cives significantur, connumeratis etiam patriciis (et senatoribus). Plebis autem appellatione, sine patriciis (et senatoribus), ceteri cives significantur. Sed et plebiscita, lege Hortensia lata, non minus valere quam leges coeperunt. *Ex Gaio, ibid.*

5. Senatusconsultum est, quod senatus jubet atque constituit [*Gaius*, 1 *inst.* 4]. Nam cum auctus est populus romanus in eum modum, ut difficile esset in unum eum convocare legis sanciendæ causa, æquum visum est senatum vice populi consuli. *V. Pompon. l.* 2, § 9, *de orig. jur.*

6. Sed et quod principi placuit, legis habet vigorem; quum lege Regia quæ de ejus imperio lata est, populus ei et in eum omne imperium suum et potestatem concedit. Quodcumque igitur imperator per epistolam constituit, vel cognoscens decrevit, vel edicto præcepit, legem esse constat. Hæc sunt quæ Constitutiones appellantur. Plane ex his quædam sunt personales, quæ nec ad exemplum trahuntur; (quoniam non hoc princeps vult). Nam quod alicui ob meritum indulsit, vel si quam pœnam irrogavit, vel si cui sine exemplo subvenit, personam non egreditur [*Ex Ulp. l.* 1, *de const. princ. V. Gaium*, 1 *inst.* 5]. Aliæ autem cum generales sint, omnes procul dubio tenent.

7. Prætorum quoque edicta non modicam juris obtinent auctoritatem. Hoc etiam jus honorarium solemus appellare, quod qui honores gerunt, id est magistratus, auctoritatem huic juri dederunt. Proponebant et ædiles curules edictum de quibusdam causis, quod et ipsum juris honorarii portio est. *V. Pomp. l.* 2, § 10, *de orig. jur.*; *Gaium*, 1 *inst.* 6.

8. Responsa prudentum sunt sententiæ et opiniones eorum quibus permissum erat de jure respondere [*Gaius*, 1 *inst.* 7]. Nam antiquitus constitutum erat, ut essent qui jura publice interpretarentur, quibus a Cæsare jus respondendi datum est, qui jurisconsulti appellabantur [*V. Pompon. l.* 2, § 47, *de orig. jur.*]: quorum omnium sententiæ et opiniones eam auctoritatem tenebant, ut judici recedere a responsis eorum non liceret, ut est constitutum. *V. Gaium*, 1 *inst.* 7.

9. Sine scripto jus venit, quod usus comprobavit [*V. Hermogen.*, *l.* 35, *de leg. senat.*; *Paul. l.* 36, *eod.*]. Nam diuturni mores consensu utentium comprobati legem imitantur. *V. Julian. l.* 32, § 1, *eod.*

10. Et non ineleganter in duas species jus civile distributum esse videtur. Nam origo ejus ab institutis duarum civitatum, Atheniensium scilicet et Lacedæmoniorum, fluxisse videtur. In his enim civitatibus ita agi solitum erat, ut Lacedæmonii quidem magis ea quæ pro legibus observabant, memoriæ mandarent; Athenienses vero, quæ in legibus scripta comprehendissent, custodirent.

11. Sed naturalia quidem jura quæ apud omnes gentes peræque observantur, divina quadam providentia constituta, semper firma atque immutabilia permanent. Ea vero quæ ipsa sibi quæque civitas constituit, sæpe mutari solent, vel tacito consensu populi, vel alia postea lege lata. *V. Julian. d. l.* 32, § 1, *de leg. senat.*

12. Omne autem jus quo utimur, vel ad personas pertinet, vel ad res, vel ad actiones [*Gaius*, 1 *inst.* 8; *l.* 1, *de stat. hom.*]. Et

prius de personis videamus : nam parum est jus nosse , si personæ quarum causa constitutum est , ignorentur. *Ex Hermogen. l.* 2 , *eod.*

TIT. III. *De jure personarum.*

Summa itaque divisio de jure personarum hæc est , quod omnes homines aut liberi sunt , aut servi. *Gaius*, 1 *inst.* 9; *l.* 3 , *de stat. hom.*

1. (Et) libertas quidem (ex qua etiam liberi vocantur) est naturalis facultas ejus quod cuique facere libet , nisi quod vi aut jure prohibetur. *Florent. l.* 4 , *eod.*

2. Servitus (autem) est constitutio juris gentium , qua quis dominio alieno contra naturam subjicitur. *Florent. l.* 4, § 1 , *eod.*

3. Servi (autem) ex eo appellati sunt, quod imperatores captivos vendere jubent , ac per hoc servare nec occidere solent : qui etiam mancipia dicti sunt , eo quod ab hostibus manu capiuntur. *Ex Florent. d. L.* 4, § 2 *et* 3 , *de stat. hom. V. Pompon. l.* 239 , § 1 , *de verb. sign.*

4. Servi autem aut nascuntur , aut fiunt. Nascuntur ex ancillis nostris : fiunt aut jure gentium , id est, ex captivitate, aut jure civili, cum liber homo major viginti annis , ad pretium participandum sese venundari passus est. *Ex Marcian. l.* 5 , § 1 , *eod.*

5. In servorum conditione nulla est differentia, in liberis autem multæ ; aut enim sunt ingenui , aut libertini. *V. Marcian. d. l.* 5, *eod.*

TIT. IV. *De ingenuis.*

Ingenuus est is, qui statim ut nascitur, liber est: sive ex duobus ingenuis matrimonio editus est, sive ex libertinis duobus, sive ex altero libertino et altero ingenuo. Sed etsi quis ex matre libera nascitur, patre vero servo, ingenuus nihilominus nascitur: quemadmodum qui ex matre libera et incerto patre natus est, quoniam vulgo conceptus est. Sufficit autem liberam fuisse matrem eo tempore quo nascitur, licet ancilla conceperit. Et e contrario si libera conceperit, deinde ancilla facta pariat, placuit eum qui nascitur liberum nasci; quia non debet calamitas matris ei nocere, qui in utero est. Ex his illud quæsitum est, si ancilla prægnans manumissa sit, deinde ancilla facta postea pepererit, liberum an servum pariat? Et Marcianus probat liberum nasci. Sufficit enim ei qui in utero est, liberam matrem, vel medio tempore habuisse (ut liber nascatur): quod et verum est. *Ex Marcian. l.* 5, § 2 *et* 3, *de stat. hom. V. Paul.* 2 *sent.* 24, § 1, 2 *et* 3.

1. Cum autem ingenuus aliquis natus sit, non officit ei in servitute fuisse, et postea manumissum esse. Sæpissime enim constitutum est, natalibus non officere manumissionem. *V. Paul.* 5 *sent.* 1 § 2; *Gord. l.* 2, *C. de ingen. manum.*

TIT. V. *De libertinis.*

Libertini sunt, qui ex justa servitute manumissi sunt [*Gaius*, 1 *inst.* 11; *l.* 6, *de stat.*

hom.]. Manumissio autem est manu datio; nam quamdiu aliquis in servitute est, manui et potestati suppositus est: manumissus liberatur a potestate. Quæ res a jure gentium originem sumpsit: utpote cum jure naturali omnes homines liberi nascerentur, nec esset nota manumissio, cum servitus esset incognita Sed postquam jure gentium servitus invasit, secutum est beneficium manumissionis; et cum uno communi nomine omnes homines appellarentur, jure gentium tria genera hominum esse cœperunt: liberi, et his contrarium servi, et tertium genus libertini, qui desierant esse servi. *Ex Ulp. l. 4, de just. et jur.*

* 1. Multis autem modis manumissio procedit aut enim
* ex sacris constitutionibus in sacrosanctis ecclesiis, aut
* vindicta, aut inter amicos, aut per epistolam, aut
* per testamentum, aut per quamlibet aliam ultimam
* voluntatem Sed et aliis multis modis libertas servo com-
* petere potest, qui tam ex veteribus quam ex nostris
* constitutionibus introducti sunt. *V. L. un. C. de lat.*
* *libert toll.*

2. Servi autem a dominis semper manumitti solent: adeo ut vel in transitu manumittantur, veluti cum prætor aut proconsul aut præses in balneum vel in theatrum eant. *Ex Gaio, 1 inst. 20.*

3. Libertinorum autem status tripertitus antea fuerat. Nam qui manumittebantur, modo majorem et justam libertatem consequebantur, et fiebant cives romani: modo minorem, et latini ex lege Junia Norbana fiebant: modo inferiorem, et fiebant ex lege Ælia Sentia dedititii.

* Sed quoniam dedititiorum quidem pessima conditio jam
* ex multis temporibus in desuetudinem abierat, latinorum
* vero nomen non frequentabatur, ideoque nostra pietas o-
* mnia augere et in meliorem statum reducere desiderans,
* duabus constitutionibus hoc emendavit, et in pristinum

statum reduxit: quia et a primis urbis Romæ cunabulis una atque simplex libertas competebat, id est, eadem quam habebat manumissor, nisi quod scilicet libertinus sit qui manumittitur, licet manumissor ingenuus sit. Et dedititios quidem per constitutionem nostram expulimus, quam promulgavimus inter nostras decisiones, per quas suggerente nobis Triboniano, viro excelso, quæstore (nostro), antiqui juris omnes altercationes placavimus. Latinos autem junianos, et omnem quæ circa eos fuerat observantiam, alia constitutione per ejusdem quæstoris suggestionem correximus, quæ inter imperiales radiat sanctiones et omnes libertos nullo nec ætatis manumissi, nec domini manumittentis, nec in manumissionis modo discrimine habito, sicuti jam antea observabatur, civitati romanæ decoravimus; multis additis modis, per quos possit libertas servis cum civitate romana, quæ sola in presenti est, præstari. *V. L. un. C. de dedit. libert. toll., L. un. C. de lat. libert. toll.*

* *Si quis manumittens servum aut ancillam suam, cives denunciaverit romanos, non enim aliter licet.... qui libertatem acceperit, habebit et aureorum annulorum et regenerationis jus.* Nov. 78, cap. 1 539.

* *Illud vero adjicimus, ut nihil neque post hanc legem nostram lædantur patronatus jura.* ibid. cap. 2.

Tit. VI. *Qui et ex quibus causis manumittere non possunt.*

Non tamen cuicumque volenti manumittere licet. Nam is qui in fraudem creditorum manumittit, nihil agit; quia lex Ælia Sentia impedit libertatem. *Gaius* 1. *inst.* 37.

1. Licet autem domino qui solvendo non est, in testamento servum suum cum libertate heredem instituere, ut liber fiat heresque ei solus et necessarius; si modo nemo alius ex eo testamento heres extiterit, aut quia nemo heres scriptus sit, aut quia is qui scriptus est, qualibet

ex causa heres ei non extiterit. Idque eadem lege Ælia Sentia provisum est, et recte. Valde enim prospiciendum erat, ut egentes homines quibus alius heres extiturus non esset, vel servum suum necessarium heredem haberent, qui satisfacturus esset creditoribus; aut hoc eo non faciente, creditores res hereditarias servi nomine vendant, ne injuria defunctus afficiatur. *V. Paul. l. 55 et 57, de hered. inst.*

" 2. Idemque juris est, et si sine libertate servus heres
" institutus est. Quod nostra constitutio non solum in
" domino qui solvendo non est, sed generaliter consti-
" tuit, nova humanitatis ratione, ut ex ipsa scriptura
" institutionis etiam libertas ei competere videatur: cum
" non sit verisimile, cum quem heredem sibi elegit, si
" prætermiserit libertatis dationem, servum remanere
" voluisse, et neminem sibi heredem fore. *V. l. 5, C.,*
" *de necess. serv. hered.*

3. In fraudem autem creditorum manumittere videtur, qui vel jam eo tempore quo manumittit, solvendo non est, vel qui datis libertatibus desiturus est solvendo esse [*Gaius, l. 10, qui et a quib. manum.*] Prævaluisse tamen videtur (nisi animum quoque fraudandi habuerit manumissor) non impediri libertatem, quamvis bona ejus creditoribus non sufficiant [*V. Julian. l. 15, quæ in fraud.*; *Gaium, l. 75, de man. test.*]. Sæpe enim de facultatibus suis amplius quam in his est, sperant homines [*Gaius, d. l. 10, qui et a quib.*] Itaque tunc intelligimus impediri libertatem, cum utroque modo fraudantur creditores, id est, et consilio manumittentis, et ipsa re, eo quod ejus bona non sunt suffectura creditoribus. *V. Alex. l. 1, C. qui manum. non poss.*

4 Eadem lege Ælia Sentia domino minori viginti annis non aliter manumittere permittitur, quam si vindicta apud consilium, justa causa manumissionis approbata, fuerint manumissi. *Ex Gaio*, 1 *inst.* 35 *et* 38.

5. Justæ autem manumissionis causæ hæ sunt: veluti si quis patrem aut matrem, filium filiamve, fratrem sororemve naturales, aut pædagogum, aut nutricem educatoremve, aut alumnum alumnamve, aut collactaneum manumittat, aut servum procuratoris habendi gratia, aut ancillam matrimonii habendi causa [*Gaius*, 1 *inst.* 19 *et* 39]: dum tamen intra sex menses uxor ducatur, nisi justa causa impediat; et servus qui manumittitur procuratoris habendi gratia, non minor decem et septem annis manumittatur. *V. Ulp. l.* 13, *de manum. vind.*

6. Semel autem causa approbata, sive vera sit sive falsa, non retractatur. *V. Marcian. l.* 9, § 1, *eod.*

7 Cum ergo certus modus manumittendi minoribus viginti annis dominis per legem Æliam Sentiam constitutus esset, eveniebat ut qui quatuordecim annos expleverat, licet testamentum facere, et in eo sibi heredem instituere, legataque relinquere posset, tamen si adhuc minor esset viginti annis, libertatem servo dare non posset. *Gaius*, 1 *inst.* 40.

" Quod non erat ferendum; nam cui totorum suorum
" bonorum in testamento dispositio data erat, uno servo
" libertatem dare non permittebatur. Quare non similiter ei, quemadmodum alias res, ita de servis suis in
" ultima voluntate disponere quemadmodum voluerit,
" permittimus, ut et libertatem eis possit præstare? Sed
" cum libertas inæstimabilis res sit, et propter hoc ante
" xx ætatis annum antiquitas libertatem servo dare pro-

* habebat, ideo nos mediam quodammodo viam eligen-
* tes, non aliter minori xx annis libertatem testamento
* dare servo suo concedimus, nisi xvii annum impleve-
* rit, et xviii tetigerit. Cum enim antiquitas hujusmodi
* ætati et pro aliis postulare concesserit, cur non etiam
* sui judicii stabilitas ita eos adjuvare credatur, ut ad
* libertatem dandam servis suis possint pervenire?
* *Sancimus ut licentia sit minoribus in ipso tempore,*
* *in quo licet eis testari de alia substantia, etiam ser-*
* *vos suos in ultimis voluntatibus manumittere.* Nov. 119,
* cap. 2. 541.

TIT. VII. *De lege Fusia Caninia tollenda.*

Lege Fusia Caninia certus modus constitutus erat in servis testamento manumittendis. *Gaius*, 1 *inst.* 42.

* Quam quasi libertatibus impedientem et quodammo-
* do invidam, tollendam esse censuimus, cum satis
* fuerat inhumanum, vivos quidem licentiam habere to-
* tam suam familiam libertate donare, nisi alia causa
* impediat libertatem, morientibus autem hujusmodi li-
* centiam adimere *V. l. un. C. h. t.* 528.

TIT. VIII. *De his qui sui vel alieni juris sunt.*

Sequitur de jure personarum alia divisio. Nam quædam personæ sui juris sunt, quædam alieno juri subjectæ sunt [*Gaius*, 1 *inst.* 48; *l.* 1, *h. t.*]. Rursus earum quæ alieno juri subjectæ sunt, aliæ sunt in potestate parentum, aliæ in potestate dominorum [*Ex Gaio ibid.* 49]. Videamus itaque de his quæ alieno juri subjectæ sunt; nam si cognoverimus quæ istæ personæ sunt, simul intelligemus, quæ sui juris sunt. Ac prius dispiciamus de his qui in potestate (dominorum) sunt. *Gaius*, 1 *inst.* 50, 51; *d. l.* 1, *h. t.*

1. In potestate autem dominorum sunt servi: quæ quidem potestas juris gentium est; nam apud omnes gentes peræque animadvertere possumus, dominis in servos vitæ necisque potestatem fuisse; et quodcumque per servum adquiritur, id domino adquiritur. *Gaius*, 1 *inst.* 52; *d. l.* 1, § 1, *h. t.*

2. Sed hoc tempore nullis hominibus qui sub imperio nostro sunt, licet sine causa legibus cognita supra modum in servos suos sævire. Nam ex constitutione divi Antonini, qui sine causa servum suum occiderit, non minus puniri jubetur, quam si alienum occiderit. Sed et major asperitas dominorum ejusdem principis constitutione coercetur. Nam (Antoninus) consultus a quibusdam præsidibus provinciarum de his servis qui ad ædem sacram vel ad statuam principum confugiunt, præcepit ut, si intolerabilis videatur sævitia dominorum, cogantur servos suos bonis conditionibus vendere ut pretium dominis daretur, et recte. Expedit enim reipublicæ, ne quis sua re male utatur [*Ex Gaio*, 1 *inst.* 53; *l.* 2, *h. t.*]. Cujus rescripti (ad Ælium Martianum emissi) verba sunt hæc: « Dominorum quidem potestatem in servos suos » illibatam esse oportet, nec cuiquam hominum » jus suum detrahi; sed dominorum interest, » ne auxilium contra sævitiam, vel famem, » vel intolerabilem injuriam denegetur iis qui » juste deprecantur. Ideoque cognosce de querelis eorum qui ex familia Julii Sabini ad » statuam confugerunt, et si vel durius habitos » quam æquum est, vel infami injuria affectos » esse cognoveris, venundari jube, ita ut in potestatem domini non revertantur. Qui (Sabinus)

» si meæ constitutioni fraudem fecerit, sciet
» hoc me (adversum se hoc) admissum severius
» executurum. » *Ulp. l.* 2, *h. t.*

Tit. IX. *De patria potestate.*

In potestate nostra sunt liberi nostri, quos ex justis nuptiis procreavimus. *Gaius*, 1 *inst.* 55; *l.* 3, *de his qui sui vel al.*

1. Nuptiæ autem, sive matrimonium, est viri et mulieris conjunctio, individuam vitæ consuetudinem continens. *V. Modest. l.* 1, *de rit. nupt.*

2. Jus autem potestatis quod in liberos habemus, proprium est civium romanorum; nulli enim alii sunt homines, qui talem in liberos habeant potestatem, qualem nos habemus. *Ex Gaio*, 1 *inst.* 55.

3. Qui igitur ex te et uxore tua nascitur, in tua potestate est. Item qui ex filio tuo et uxore ejus nascitur, id est nepos tuus et neptis, æque in tua sunt potestate, et pronepos et proneptis, et deinceps ceteri [*Ex Ulp. l.* 4. *de his qui sui*]. Qui autem ex filia tua nascuntur, in potestate tua non sunt, sed in patris eorum. *V. Gaium*, *l.* 196, § 1, *de verb. sign.*

Tit. X. *De nuptiis.*

Justas autem nuptias inter se cives romani contrahunt, qui secundum præcepta legum coeunt, masculi quidem puberes, feminæ autem viripotentes, sive patres-familias sint sive filii-familias: dum tamen, si filii-familias sint, consensum habeant parentum quorum in potestate

sunt [*V. Paul. l. 2, de rit. nupt.*]. Nam hoc fieri debere et civilis et naturalis ratio suadet, in tantum ut jussus parentis præcedere debeat. Unde quæsitum est, an furiosi filia nubere, aut furiosi filius uxorem ducere possit?

* Cumque super filio variabatur, nostra processit de-
* cisio qua permissum est, ad exemplum filiæ furiosi,
* filium quoque furiosi posse et sine patris interventu
* matrimonium sibi copulare, secundum datum ex no-
* stra constitutione modum. *V. l. 25, C. h. t.*

1. Ergo non omnes nobis uxores ducere licet; nam a quarundam nuptiis abstinendum est. Inter eas enim personas quæ parentum liberorumve locum inter se obtinent, nuptiæ contrahi non possunt; veluti inter patrem et filiam, vel avum et neptem, vel matrem et filium (vel aviam et nepotem, et usque in infinitum). Et si tales personæ inter se coierint, nefarias atque incestas nuptias contraxisse dicuntur. Et hæc adeo vera sunt, ut quamvis per adoptionem parentum liberorumve loco sibi esse cœperint, non possint inter se matrimonio jungi: in tantum ut etiam dissoluta adoptione idem juris maneat. Itaque eam quæ tibi per adoptionem filia aut neptis esse cœperit, non poteris uxorem ducere, quamvis eam emancipaveris. *Gaius, 1 inst.* 58, 59; *V. l.* 53, *de rit. nupt.*

2. Inter eas quoque personas quæ ex transverso gradu cognationis junguntur, est quædam similis observatio, sed non tanta. Sane (enim) inter fratrem et sororem nuptiæ prohibitæ sunt, sive (ab) eodem patre eademque matre nati sint, sive (ex) alterutro eorum. Sed si qua per adoptionem soror tibi esse cœperit, quamdiu quidem constat adoptio, sane inter te et eam nuptiæ consistere non possunt: cum vero per emancipa-

tionem adoptio sit dissoluta, poteris eam uxorem ducere. Sed et si tu emancipatus fueris, nihil est impedimento nuptiis [*Gaius*, 1 *inst.* 60, 61.] Et ideo constat, si quis generum adoptare velit, debere eum ante filiam emancipare; et si quis velit nurum adoptare, debere eum ante filium suum emancipare. *V. Gaium*, *l.* 17, § 1, *de rit. nupt.*

3. Fratris vero et sororis filiam uxorem ducere non licet. [*V. Gaium*, 1 *inst.* 62]. Sed nec neptem fratris vel sororis quis ducere potest, quamvis quarto gradu sint. [*V. Ulp.* 5 *fragm.* 6; *Paul.* 2 *sent.* 19, § 3]. Cujus enim filiam uxorem ducere non licet, neque ejus neptem permittitur. — Ejus vero mulieris quam pater tuus adoptaverit, filiam non videris impediri uxorem ducere, quia neque naturali neque civili jure tibi conjungitur. *V. Ulp. l.* 12, § 4, *de rit. nupt.*

4. Duorum autem fratrum vel sororum liberi, vel fratris et sororis, conjungi possunt. *V. Arc. et Hon. l.* 19, *C. h. t.*

5. Item amitam, licet adoptivam, ducere uxorem non licet, item nec materteram [*Ex Gaio*, 1 *inst.* 62]; quia parentum loco habentur [*V. Paul. l.* 39, *de rit. nupt.*]. Qua ratione verum est magnam quoque amitam et materteram magnam prohiberi uxorem ducere. *Ex Gaio*, *l.* 17, § 2, *eod.*

6. Affinitatis quoque veneratione a quarundam nuptiis abstinere necesse est, ut ecce: — Privignam aut nurum uxorem ducere non licet, quia utræque filiæ loco sunt. Quod ita scilicet accipi debet, si fuit nurus aut privigna tua. Nam si adhuc nurus tua est, id est, si adhuc

nupta est filio tuo, alia ratione uxorem eam ducere non poteris, quia eadem duobus nupta esse non potest. Item si adhuc privigna tua est, id est, si mater ejus tibi nupta est, ideo eam uxorem ducere non poteris, quia duas uxores eodem tempore habere non licet. *V. Gaium*, 1 *inst.* 63; *Modest. l.* 4, § 7, *de grad.*; *Paul. l.* 14, § 4, *de rit. nupt.*

7. Socrum quoque et novercam prohibitum est uxorem ducere, quia matris loco sunt; quod et ipsum dissoluta demum affinitate procedit. Alioquin, si adhuc noverca est, id est, si adhuc patri tuo nupta est, communi jure impeditur tibi nubere, quia eadem duobus nupta esse non potest. Item si adhuc socrus est, id est, si adhuc filia ejus tibi nupta est, ideo impediuntur tibi nuptiæ, quia duas uxores habere non potes. *V. Gaium*, *Modest.*, *Paul. loc. cit.*

Etsi licitum veteres crediderunt, nuptiis fratris solutis ducere fratris uxorem; licitum etiam, post mortem mulieris aut divortium, contrahere cum ejusdem sorore conjugium, abstineant hujusmodi nuptiis universi, nec æstiment posse legitimos liberos ex hoc consortio procreari: nam spurios esse convenit qui nascuntur. Constantin et Const. l. 2, C. Th. de incest. nupt. 355.

Tanquam incestum commiserit, habeatur, qui post prioris conjugis amissionem sororem ejus in matrimonium proprium crediderit sortiendam; pari ac simili ratione etiam, si qua post interitum mariti in germani ejus nuptias crediderit aspirandum Honor. et Theod., l. 4, eod; V. l. 5, C. eod.

8. Mariti tamen filius ex alia uxore, et uxoris filia ex alio marito, vel contra, recte contrahunt matrimonium, licet habeant fratrem sororemve ex matrimonio postea contracto natos. *V. Pap. l.* 34, § 2, *de rit. nupt.*

9. Et si uxor tua post divortium ex alio fi-

ham procreaverit, hæc quidem non est privigna tua. Sed Julianus ab hujusmodi nuptiis abstinere debere ait [*ex Ulp. l.* 12, § 3, *de rit. nupt.*]; nam constat nec sponsam filii nurum esse, nec patris sponsam novercam esse, rectius tamen et jure facturos eos qui ab hujusmodi nuptiis abstinuerint. *V. Ulp. d. l.* 12, § 1 *et a.*

10. Illud certum est, serviles quoque cognationes impedimento nuptiis esse, si forte pater et filia aut frater et soror manumissi fuerint. *V. Paul. l.* 14, § 2, *de rit. nupt.*

11. Sunt et aliæ personæ quæ propter diversas rationes nuptias contrahere prohibentur, quas in libris Digestorum seu Pandectarum ex jure veteri collectarum enumerari permisimus (1).

12. Si adversus ea quæ diximus, aliqui coierint, nec vir, nec uxor, nec nuptiæ, nec matrimonium, nec dos intelligitur. Itaque ii qui ex eo coitu nascuntur, in potestate patris non sunt [*V. Gaium*, 1 *inst.* 64; *Paul.*, *Marcian. l.* 52 *et* 58, *de rit. nupt.*]; sed (tales sunt, quantum ad potestatem patris pertinet), quales sunt ii quos mater vulgo concepit. Nam nec hi patrem habere intelliguntur, cum et his (pater) incertus sit. Unde solent filii spurii ap-

(1) PAULUS, LIBRO 5 QUÆSTIONUM. Tutor vel curator adultam (uxorem) ducere non potest, nisi a patre desponsa destinatave testamentove nominata, conditionem nuptiarum secuta fuerit. (*L.* 36, *de rit. nupt.*)

ID., LIBRO 2 SENTENTIARUM. Si quis officium in aliqua provincia administrat, inde oriundam vel ibi domicilium habentem uxorem ducere non potest. (*L.* 38, *eod.*)

ID., LIBRO 1 AD LEGEM JULIAM ET PAPIAM. Lege Julia — prohibetur senator libertinam ducere, eamve cujus pater materve artem ludicram fecerit; item libertinus senatoris filiam ducere. (*L.* 44, *pr. et* § 1, *eod.*)

pellari, παρὰ τὴν σποράν id est, *a satione*, et ἀπάτορες, quasi sine patre filii [*Gaius, ibid.*]. Sequitur ergo, ut dissoluto tali coitu nec dotis nec donationis exactioni locus sit. Qui autem prohibitas nuptias contrahunt, et alias pœnas patiuntur, quæ sacris constitutionibus continentur. *V. Valent. Theod. et Arc. l. 4, C. de incest. nupt.*; *Arc. et Hon. l. 6, C. eod.*

13. Aliquando autem evenit, ut liberi qui statim, ut nati sunt, in potestate parentum non sunt, postea tamen redigantur in potestatem patris. *Gaius*, 1 *inst.* 65.

Qualis est is qui, dum naturalis fuerat, postea curiæ datus potestati patris subjicitur *V. Theod. et Valent. l.* 3, *C. de natur. liber.* 442.

* Nec non is qui a muliere libera procreatus, cujus matrimonium minime legibus interdictum fuerat, sed ad quam pater consuetudinem habuerat, postea ex nostra constitutione dotalibus instrumentis compositis in potestate patris efficitur. Quod et aliis liberis qui ex eodem matrimonio postea fuerint procreati, similiter nostra constitutio præbuit. *V. l.* 11, *C. de natur. liber.* 530.

* *Si cui etiam ex serviente muliere procreentur filii, et voluerit ille postea mulierem manumittere et dotalia conficere documenta, mox cum ipsa dotis inscriptione et filiis competet libertatis simul et suorum jus.* Nov. 78, cap. 4.

* *Et nos non latuit, quia etiam adoptionis modus erat ... super naturales ad legitimos transferendos non improbabilis existimatus. Sed noster pater et constitutio ab illo prolata talia reprehendit. Manere ergo et illam in suis terminis volumus.* Ibid. cap. 3, 539.

* *Si quis non habens filios legitimos, naturales autem tantummodo, ipsos quidem suos facere voluerit; mulierem vero non habet penitus, aut quæ non sine delicto sit, aut quæ non appareat, habeat autem secundum quandam legem ad matrimonium præpeditam ... sit licentia patri matrem in priori statu relinquenti ... offerre imperatori precem hoc ipsum dicentem quia*

* *vult naturales suos filios restituere legitimorum juri ut*
* *sub potestate ejus consistant, et hoc facto exinde fi-*
* *lios frui tali solatio.* Nov. 74, cap. 1 et 2, 538.

Tit. XI. *De Adoptionibus.*

Non solum autem naturales liberi secundum ea quæ diximus, in potestate nostra sunt, verum etiam ii quos adoptamus. *Gaius, 1 inst.* 97.

1. Adoptio autem duobus modis fit, aut principali rescripto, aut imperio magistratus. Imperatoris auctoritate adoptare quis potest eos easve qui quæve sui juris sunt, quæ species adoptionis dicitur adrogatio. Imperio magistratus adoptamus eos easve qui quæve in potestate parentum sunt, sive primum gradum liberorum obtineant, qualis est filius, filia; sive inferiorem, qualis est nepos, neptis, pronepos, proneptis. *Ex Gaio, 1 inst.* 99; *V. l. 2, h. t.*

2. * Sed hodie ex nostra constitutione, cum filius fa-
* milias a patre naturali extraneæ personæ in adoptionem
* datur, jura patris naturalis minime dissolvuntur, nec
* quicquam ad patrem adoptivum transit, nec in pote-
* state ejus est, licet ab intestato jura successionis ei a
* nobis tributa sint. Si vero pater naturalis non extra-
* neo, sed avo filii sui materno; vel, si ipse pater na-
* ralis fuerit emancipatus, etiam avo paterno vel proavo
* simili modo paterno vel materno filium suum dederit
* in adoptionem: hoc casu, quia in unam personam
* concurrunt et naturalia et adoptionis jura, manet sta-
* bile jus patris adoptivi, et naturali vinculo copulatum,
* et legitimo adoptionis modo constitutum, ut et in fa-
* milia et potestate hujusmodi patris adoptivi sit. *L.*
10, *C. de adopt.* 530.

3. Cum autem impubes per principale rescriptum adrogatur, causa cognita adrogatio fieri permittitur, et exquiritur causa adrogationis an honesta sit expediatque pupillo, et

cum quibusdam conditionibus adrogatio fit [*V. Gaium*, 1 *inst.* 102; *Ulp.* 8. *fragm.* 5.]: id est, ut caveat adrogator personæ publicæ, si intra pubertatem pupillus decesserit, restituturum se bona illis qui, si adoptio facta non esset, ad successionem ejus venturi essent [*V. Marcel. l.* 18, *h. t.*]. Item non aliter emancipare eum potest adrogator, nisi causa cognita dignus emancipatione fuerit, et tunc bona sua ei reddat. Sed etsi decedens pater eum exheredaverit, vel vivus sine justa causa eum emancipaverit, jubetur quartam partem bonorum suorum ei relinquere, videlicet præter bona quæ ad patrem adoptivum transtulit et quorum commodum ei postea adquisivit. *V. Ulp. l.* 22, *h. t.*; *Diocl. et Max. l.* 2, *C. h. t.* 286.

4. Minorem natu non posse majorem adoptare placet [*V. Gaium*, 1 *inst.* 106]. Adoptio enim imitatur naturam [*V. Javol. l.* 16, *h. t.*]: et pro monstro est, ut filius major sit quam pater. — Debet itaque is qui sibi per adoptionem vel adrogationem filium facit, plena pubertate, id est, decem et octo annis præcedere. *Ex Modestin. l.* 40, § 1, *h. t.*

5. Licet autem et in loco nepotis vel pronepotis, neptis vel proneptis vel deinceps adoptare, quamvis filium quis non habeat. *V. Ulp.* 8, *frag.* 7; *Paul. l.* 37, *h. t.*

6. Et tam filium alienum quis in locum nepotis adoptare potest, quam nepotem in locum filii.

7. Sed si quis nepotis loco adoptet, vel quasi ex filio quem habet jam adoptatum, vel quasi ex illo quem naturalem in potestate sua habet; eo casu et filius consentire debet [*V. Paul. l.*

6 *et* 11, *h. t.*], ne ei invito suus heres agnascatur. Sed ex contrario, si avus ex filio nepotem det in adoptionem, non est necesse filium consentire.

8. In plurimis autem causis adsimilatur is qui adoptatus vel adrogatus est, ei qui ex legitimo matrimonio natus est. Et ideo si quis per imperatorem, vel apud prætorem vel præsidem provinciæ (non extraneum) adoptaverit, potest eundem in adoptionem alii dare. *Ex Gaio*, 1 *inst.* 105.

9. Sed et illud utriusque adoptionis commune est, quod et ii qui generare non possunt, quales sunt spadones, adoptare possunt [*Gaius*, 1 *inst.* 103; *V. Ulp.* 8, *frag.* 6.]; castrati autem non possunt. *V. Ulp. l.* 39, § 1, *de jur. dot.*

10. Fœminæ quoque adoptare non possunt, quia nec naturales liberos in sua potestate habent [*Gaius*, 1 *inst.* 104; *V. Ulp.* 8, *frag.* 9]. Sed ex indulgentia principis ad solatium liberorum amissorum adoptare possunt. *V. Diocl. et Max. l.* 5, *h. t.* 291.

11. Illud proprium est adoptionis illius quæ per sacrum oraculum fit, quod is qui liberos in potestate habet, si se adrogandum dederit, non solum ipse in potestate adrogatoris subjicitur, sed etiam liberi ejus in ejusdem fiunt potestate, tanquam nepotes [*Ex Gaio*, 1 *inst.* 107; *V. l.* 2, § 2, *h. t.*]. Sic enim divus Augustus non ante Tiberium adoptavit, quam is Germanicum adoptasset: ut protinus adoptione facta inciperet esse Germanicus nepos Augusti.

12. Apud Catonem scriptum bene refert an-

liquitas, servos, si a domino adoptati sint, ex hoc ipso posse liberari.

* Unde et nos eruditi in nostra constitutione etiam
* eum servum, quem dominus actis intervenientibus
* filium suum nominaverat, liberum esse constituimus,
* licet hoc ad jus filii accipiendum ei non sufficiat. *L. un.* § 10, *C. de lat. libert. toll.*

Tit. XII. *Quibus modis jus patriæ potestatis solvitur.*

Videamus nunc quibus modis ii qui alieno juri sunt subjecti, eo jure liberentur. Et quidem servi quemadmodum a potestate liberantur, ex iis intelligere possumus quæ de servis manumittendis superius exposuimus [*Gaius*, I *inst.* 124, 126]. Hi vero qui in potestate parentis sunt, mortuo eo sui juris fiunt. Sed hoc distinctionem recipit. Nam mortuo patre, sane omnimodo filius filiave sui juris efficiuntur; mortuo vero avo, non omnimodo nepotes neptesque sui juris fiunt, sed ita si post mortem avi in potestatem patris recasuri non sunt. Itaque si moriente avo pater eorum vivit et in potestate patris sui est, tunc post obitum avi in potestate patris sui fiunt. Si vero is, quo tempore avus moritur, aut jam mortuus est, aut per emancipationem exiit de potestate patris, tunc ii qui in potestatem ejus cadere non possunt, sui juris fiunt. *Ex Gaio*, I *inst.* 127.

1. Cum autem is qui ob aliquod maleficium in insulam deportatur, civitatem amittit, sequitur ut quia eo modo ex numero civium romanorum tollitur, perinde ac si mortuo eo desinant liberi in potestate ejus esse. Pari ratione, et si is qui in potestate parentis sit, in in-

sulam deportatus fuerit, desinit in potestate parentis esse [*Ex Gaio*, 1 *inst.* 128]. Sed si ex indulgentia principis restituti fuerint per omnia, pristinum recipiunt statum. *V. Paul.* 4 *sent.* 8, § 24; *Anton.*, *Philip.*, *Diocl. et Max.*, *l.* 1, 7 *et* 9, *C. de sent. pass.*

2. Relegati autem patres in insulam, in potestate liberos retinent [*Marcian. l.* 4, *de interd. et releg.*]. Et ex contrario liberi relegati in potestate parentum remanent. *V. Marcian. ibid.*

3. Pœnæ servus effectus filios in potestate habere desinit [*V. Ulp. l.* 7, *de his qui sui*]. Servi autem pœnæ efficiuntur, qui metallo damnantur, et qui bestiis subjiciuntur. *V. Ulp. l.* 8, § 4 *et* 11, *eod.*

* *Si ex decreto judiciali in metallum aliquis dari*
* *jussus esset, erat quidem servitus ex supplicio illata:*
* *separabatur vero matrimonium, supplicio possidente*
* *damnatum, sibique servientem. Nos autem hoc remit-*
* *timus. Maneat igitur matrimonium hoc nihil ex tali*
* *decreto læsum, utpote inter liberas personas consi-*
* *stens.* Ex nov. 22, cap. 8.

4. Filius-familias, si militaverit, vel si senator vel consul factus fuerit, remanet in patris potestate; militia enim vel consularis dignitas de potestate patris filium non liberat. *V. Ulp. l.* 13, § 5, *ad Sc. Trebell.*; *Alexand. l.* 3, *C. de castr. pecul.*

* Sed ex constitutione nostra summa patriciatus di-
* gnitas, illico imperialibus codicillis præstitis, filium a
* patria potestate liberat. Quis enim patiatur, patrem
* quidem posse per emancipationis modum suæ pote-
* statis nexibus filium liberare, imperatoriam autem cel-
* situdinem non valere eum quem sibi patrem elegit, ab
* aliena eximere potestate? *V. L. ult. C. de consul.*

* *Sancimus ut omnis talis dignitas quæcos liberet a*
* *curia hoc valeat et ut potestate eos liberet patrum*

" *atque avorum. Non volumus eum qui ita suæ potestatis* " *fit, perdere aliquod legitimorum jus, et filii eorum* " *post mortem avorum sub eorum recidant potestatem,* " *ac si contigisset eos morte parentum, et non ex præ-* " *senti lege suæ potestatis fieri.* Nov. 81, cap. 1. et 2. 539.

5. Si ab hostibus captus fuerit parens, quamvis servus hostium fiat, tamen pendet jus liberorum propter jus postliminii; quia hi qui ab hostibus capti sunt, si reversi fuerint, omnia pristina jura recipiunt. Idcirco reversus etiam liberos habebit in potestate [*Gaius*, 1 *inst.* 129]; quia postliminium fingit eum qui captus est, semper in civitate fuisse [*V. Ulp. l.* 16, *de capt. et postl.*]. Si vero ibi decesserit, exinde ex quo captus est pater, filius sui juris fuisse videtur [*V. Triph. l.* 12, § 1, *eod.*; *Gaium, loc. cit.*]. Ipse quoque filius neposve, si ab hostibus captus fuerit, similiter dicimus propter jus postliminii jus quoque potestatis parentis in suspenso esse [*Gaius, ibid.*]. Dictum est autem postliminium a LIMINE et POST, ut eum qui ab hostibus captus est, et in fines nostros postea pervenit, postliminio reversum recte dicimus. Nam limina sicut in domo quemdam finem faciunt, sic et imperii finem limen esse veteres voluerunt: hinc et limen dictum est, quasi finis quidam et terminus; ab eo postliminium dictum, quia ad idem limen revertebatur, quod amiserat.—Sed et qui captus victis hostibus recuperatur, postliminio redisse existimatur. *Florent. l.* 26, *de capt. et postl.*

6. Præterea emancipatione quoque desinunt liberi in parentum potestate esse. Et emancipatio antea quidem vel per antiquam legis observationem procedebat, quæ per imaginarias ven-

ditiones et intercedentes manumissiones celebrabatur. *V. Gaium*, 1 *inst.* 119, 132, 134.

Vel ex imperiali rescripto. *V. Anast. l.* 5, *C. de emancip. liber.* 503.

" Nostra autem providentia etiam hoc in melius per
" constitutionem reformavit, ut fictione pristina explosa,
" recta via ad competentes judices vel magistratus pa-
" rentes intrent, et filios suos vel filias vel nepotes vel nep-
" tes ac deinceps a sua manu dimittant. *V. L. ult. C. eod.* 531.

Et tunc ex edicto prætoris in hujus filii vel filiæ, nepotis vel neptis bonis, qui quæve a parente manumissi vel manumissæ fuerint, eadem jura præstantur parenti, quæ tribuuntur patrono in bonis liberti [*V. Ulp. l.* 1, *si a parent. quis.*]. Et præterea si impubes sit filius vel filia vel ceteri, ipse parens ex manumissione tutelam ejus nanciscitur. *V. Ulp. l.* 3, § *ult. de legit. tut.*

7. Admonendi tamen sumus, liberum esse arbitrium ei qui filium et ex eo nepotem vel neptem in potestate habebit, filium quidem de potestate dimittere, nepotem vero vel neptem retinere; et e converso, filium quidem in potestate retinere, nepotem vero vel neptem manumittere, vel omnes sui juris efficere. Eadem et de pronepote et proneptedicta esse intelligantur. *Gaius*, *l.* 28, *de adopt.*

8 " Sed et si pater filium quem in potestate habet,
" avo naturali vel proavo, secundum nostras constitu-
" tiones super his habitas, in adoptionem dederit: id est,
" si hoc ipsum actis intervenientibus apud competentem
" judicem manifestaverit, præsente eo qui adoptatur et
" non contradicente, nec non eo præsente qui adoptat
" [*V. Ulp. l.* 24. *et* 25 *de adopt.*]; solvitur quidem
" jus potestatis patris naturalis: transit autem in hujus-
" modi parentem adoptivum, in cujus persona adoptio-

* nem plenissimam esse antea diximus. *V. L. ult. C. de adopt.*

9. Illud autem scire oportet quod, si nurus tua ex filio tuo conceperit, et postea filium emancipaveris vel in adoptionem dederis, praegnante nuru tua, nihilominus quod ex ea nascitur, in potestate tua nascitur. Quod si post emancipationem vel adoptionem fuerit conceptus, patris sui emancipati vel avi adoptivi potestati subjicitur. *V. Gaium*, 1 *inst.* 135; *Ulp. l.* 7, § 1, *de senat.*

10. Et quidem neque naturales liberi, neque adoptivi ullo pene modo possunt cogere parentes de potestate sua eos dimittere. *V. Gaium*, 1 *inst.* 137; *Marcian. l.* 31 *et* 33 *de adopt.*

Tit. XIII. *De tutelis.*

Transeamus nunc ad aliam divisionem personarum: nam ex his personis quae in potestate non sunt, quaedam vel in tutela sunt vel in curatione, quaedam neutro jure tenentur. Videamus igitur (de his) quae in tutela vel curatione sunt: ita enim intelligemus ceteras personas quae neutro jure tenentur. Ac prius dispiciamus de his quae in tutela sunt. *Gaius*, 1 *inst.* 142, 143.

1. Est autem tutela (ut Servius definivit) vis ac potestas in capite libero, ad tuendum eum qui propter aetatem se ipse defendere nequit, jure civili data ac permissa. *Paul. l.* 1, *h. t.*

2. Tutores autem sunt, qui eam vim ac potestatem habent, ex qua re ipsi nomen acceperunt. Appellantur enim tutores, quasi tuitores

atque defensores, sicut æditui dicuntur qui ædes tuentur. *Paul. l.* 1, § 1, *h. t.*

3. Permissum est itaque parentibus, liberis impuberibus quos in potestate habent, testamento tutores dare [*Gaius*, 1 *inst.* 144; *V. l.* 1, *de test. tut.*]; et hoc in filios filiasque omnimodo procedit. — Nepotibus autem neptibusque ita demum parentes possunt testamento tutores dare, si post mortem eorum in patris sui potestatem non sunt recasuri. Itaque si filius tuus mortis tuæ tempore in potestate tua sit, nepotes ex eo non poterunt ex testamento tuo tutorem habere, quamvis in potestate tua fuerint: scilicet, quia mortuo te in patris sui potestatem recasuri sunt. *Gaius*, 1 *inst.* 156.

4. Cum autem in compluribus aliis causis posthumi pro jam natis habeantur, et in hac causa placuit non minus posthumis quam jam natis testamento tutores dari posse: si modo in ea causa sint ut, si vivis parentibus nascerentur, (sui heredes et) in potestate eorum fierent. *Gaius*, 1 *inst.* 147.

5. Sed si emancipato filio tutor a patre testamento datus fuerit, confirmandus est ex sententia præsidis omnimodo, id est, sine inquisitione. *V. Papinian l.* 6; *Modestin. l.* 1, § 1, *de confirm. tut.*

Tit. XIV. *Qui testamento tutores dari possunt.*

Dari autem potest tutor non solum pater-familias, sed etiam filius-familias. *V. Ulp. l.* 7, *de tut.*

1. Sed et servus proprius testamento cum

libertate recte tutor dari potest Sed sciendum est eum, etiam sine libertate tutorem datum, tacite libertatem directam accepisse videri, et per hoc recte tutorem esse [*F. Paul. l.* 32, § 2, *de test. tut.*; *Valer. et Gall. l.* 9, *C. de fideic. libert.*]. Plane si per errorem, quasi liber, tutor datus sit, aliud dicendum est [*F. Ulp. l.* 22, *de testam. tut.*]. Servus autem alienus pure inutiliter testamento datur tutor; sed ita, CUM LIBER ERIT, utiliter datur *F. Ulp. l.* 10, § 4, *eod.*]. Proprius autem servus inutiliter eo modo tutor datur.

2. Furiosus vel minor viginti quinque annis tutor testamento datus, tutor erit, cum compos mentis aut major viginti quinque annis factus fuerit *F. Paul. l.* 11, *de tut*; *l.* 32, *de test tut.*

3. Ad certum tempus, seu ex certo tempore, vel sub conditione (vel ante heredis institutionem) posse dari tutorem non dubitatur. *F. Ulp. l.* 8, § 2, *de test. tut.*; *Gaium*, 2 *inst* 231.

4. Certæ autem rei vel causæ tutor dari non potest [*ex Ulp. l.* 12, *eod.*], quia personæ non causæ vel rei tutor datur. *Marcian. l.* 14, *eod.*

5. Si quis filiabus suis vel filiis tutores dederit, et posthumæ [vel posthumo] dedisse videtur; quia (filii vel) filiæ appellatione et (posthumus vel) posthuma continentur. Quod si nepotes sint, an appellatione filiorum et ipsis tutores dati sint? Dicendum est ut ipsis quoque dati videantur, si modo LIBEROS dixit: ceterum si FILIOS, non continebuntur, aliter enim filii, aliter nepotes appellantur. Plane si posteris dederit, tam filii posthumi quam ceteri liberi continebuntur. *Ulp. l.* 5 *et* 6, *de test. tut.*

TIT. XV. *De legitima agnatorum tutela.*

Quibus autem testamento tutor datus non sit, iis ex lege duodecim tabularum agnati sunt tutores, qui vocantur legitimi. *Gaius, 1 inst.* 155.

1. Sunt autem agnati cognati per virilis sexus cognationem conjuncti, quasi a patre cognati: veluti frater ex eodem patre natus, filius fratris neposve ex eo; item patruus et patrui filius, nepośve ex eo. At qui per feminini sexus personas cognatione junguntur, non sunt agnati, sed alias naturali jure cognati [*Gaius, 1 inst.* 156; *F. l.* 7, *de legit. tut.*]. Itaque amitæ tuæ filius non est tibi agnatus, sed cognatus, et invicem tu illi eodem jure conjungeris; quia qui ex ea nascuntur, patris, non matris familiam sequuntur. *Ex Gaio, ibid. F. l.* 196, § 1, *de verb. sign.*

2. Quod autem lex duodecim tabularum ab intestato vocat ad tutelam agnatos, non hanc habet significationem, si omnino non fecerit testamentum is qui poterat tutores dare; sed si, quantum ad tutelam pertinet, intestatus decesserit [*F. Paul. l.* 6, *de legit. tut.*]: quod tunc quoque accidere intelligitur, cum is qui datus est tutor, vivo testatore decesserit.

3. Sed agnationis quidem jus omnibus modis capitis deminutione (plerumque) perimitur, nam agnatio juris civilis nomen est. Cognationis vero jus non omnibus modis commutatur [*F. Gaium, 1 inst.* 158, 163; *Paul. l.* 10, § 4, *de grad. et aff.*], quia civilis ratio civilia quidem jura corrumpere potest, naturalia vero non utique. *Gaius, ibid.*; *F. l.* 8, *de cap. min.*

Tit. XVI. *De capitis deminutione.*

Est autem capitis deminutio status prioris commutatio, eaque tribus modis accidit. Nam aut maxima est capitis deminutio, aut minor quam quidam mediam vocant, aut minima. *Ex Gaio*, 1 *inst.* 160; *V. l.* 1, *de cap. min.*

1. Maxima capitis deminutio est, cum aliquis simul et civitatem et libertatem amittit [*Gaius*, 1 *inst.* 160]: quod accidit his qui servi pœnæ efficiuntur atrocitate sententiæ, vel libertis ut ingratis erga patronos condemnatis, vel his qui se ad pretium participandum venundari passi sunt.

2. Minor (sive media) capitis deminutio est, cum civitas quidem amittitur, libertas vero retinetur: quod accidit, ei cui aqua et igni interdictum fuerit [*Gaius*, 1 *inst.* 161], vel ei qui in insulam deportatus est.

3. Minima capitis deminutio est, cum civitas et libertas retinetur, sed status hominis commutatur [*Gaius*, 1 *inst.* 162]: quod accidit in his qui cum sui juris fuerunt, cœperunt alieno juri subjecti esse, vel contra, (veluti si filius-familias a patre emancipatus fuerit, est capite deminutus). *V. Gaium, ibid.*

4. Servus autem manumissus capite non minuitur, quia nullum caput habuit. *V. Paul. l.* 3, § 1, *de cap. minut.*

5. Quibus autem dignitas magis quam status permutatur, capite non minuuntur; et ideo a senatu motos capite non minui constat. *V. Modestin. l.* 3, *de senat.*

6. Quod autem dictum est manere cognatio-

nis jus etiam post capitis deminutionem, hoc ita est, si minima capitis deminutio interveniat; manet enim cognatio. Nam si maxima capitis deminutio interveniat, jus quoque cognationis perit, utputa servitute alicujus cognati; et ne quidem si manumissus fuerit, recipit cognationem [*V. Modest. l. 7, unde cogn.*]. Sed et si in insulam quis deportatus sit, cognatio solvitur. *V. Ulp. l. 1, § 8, ad sc. Tertull.*

7. Cum autem ad agnatos tutela pertineat, non simul ad omnes pertinet, sed ad eos tantum qui proximiores gradu sunt [*Gaius, 1 inst. 164*]: vel si ejusdem gradus plures sunt, ad omnes pertinet; veluti si plures fratres sunt, qui unum gradum obtinent, pariter ad tutelam vocantur. *V. Gaium, l. 9, de legit. tut.*

Tit. XVII. *De legitima patronorum tutela.*

Ex eadem lege duodecim tabularum, libertorum et libertarum tutela ad patronos liberosque eorum pertinet, quae et ipsa legitima tutela vocatur: non quia nominatim ea lege caveter de hac tutela, sed quia perinde accepta est per interpretationem, ac si verbis legis introducta esset. Eo enim ipso quod hereditates libertorum libertarumque, si intestati decessissent, jusserat lex ad patronos liberosve eorum pertinere, crediderunt veteres voluisse legem etiam tutelas ad eos pertinere: cum et agnatos quos ad hereditatem lex vocat, eosdem et tutores esse jusserit [*Gaius, 1 inst. 165*]; quia plerumque ubi successionis est emolumentum, ibi tutelae onus esse debet. Ideo autem diximus PLERUMQUE, quia si a femina impubes manumitta-

tur, ipsa ad hereditatem vocatur, cum alius ait tutor. *V. Ulp. l.* 3; *l.* 1, § 1 *et* 3, *de legit. tut.*

Tit. XVIII. *De legitima parentum tutela.*

Exemplo patronorum recepta est et alia tutela, quæ et ipsa legitima vocatur. Nam si quis filium, filiam, neptem vel neptem ex filio, vel deinceps, impuberes emancipaverit, legitimus eorum tutor erit. *V. Gaium*, 1 *inst.* 166, 170; *Ulp. l.* 3, § 10, *de legit. tut.*

Tit. XIX. *De fiduciaria tutela.*

Est et alia tutela quæ fiduciaria appellatur; nam si pater filium vel filiam, nepotem vel neptem vel deinceps, impuberes manumiserit, legitimam nanciscitur eorum tutelam [*Ex Ulp. l.* 3, § 10, *de legit. tut.*]. Quo defuncto, si liberi ejus virilis sexus existant, fiduciarii tutores vel fratris, vel sororis, efficiuntur [*Ex Modest. L.* 4, *eod.*]. Atqui patrono legitimo tutore mortuo, liberi quoque ejus legitimi sunt tutores [*V. Gaium*, 1 *inst.* 176]. Quoniam filius quidem defuncti, si non esset a vivo patre emancipatus, post obitum ejus sui juris efficeretur, nec in fratrum recideret potestatem, ideoque nec in tutelam. Libertus autem, si servus mansisset, utique eodem jure apud liberos domini post mortem ejus futurus esset. Ita tamen hi ad tutelam vocantur, si perfectæ ætatis sint.

* Quod nostra constitutio in omnibus tutelis et curationibus observari generaliter præcepit. *L. ult.*, *C. de legit. tut.* 529.

Tit. XX. *De Atiliano tutore, et eo qui ex lege Julia et Titia dabatur.*

Si cui nullus omnino tutor fuerat, ei dabatur, in urbe quidem Romæ a prætore urbano et majore parte tribunorum plebis tutor ex lege Atilia, in provinciis vero a præsidibus provinciarum ex lege Julia et Titia. *Gaius*, 1 *inst.* 185.

1. Sed et si testamento tutor sub conditione aut ex die certo datus fuerat, quamdiu conditio aut dies pendebat, ex iisdem legibus tutor dari poterat. Item si pure datus fuerat, quamdiu nemo ex eo testamento heres existebat, tamdiu ex iisdem legibus tutor petendus erat: qui desinebat esse tutor, si conditio extiterat, aut dies venirei, aut heres extiterat. *Ex Gaio*, 1 *inst.* 186.

2. Ab hostibus quoque tutore capto, ex his legibus tutor petebatur: qui desinebat esse tutor, si is qui captus erat, in civitatem reversus fuerat; nam reversus recipiebat tutelam jure postliminii. *Gaius*, 1 *inst.* 187.

3. Sed ex his legibus pupillis tutores desierunt dari, postea quam primum consules pupillis utriusque sexus tutores ex inquisitione dare cœperunt [*V. Modest. l.* 1, § 1, *de confirm. tut.*], deinde prætor ex constitutionibus. Nam supra dictis legibus, neque de cautione a tutoribus exigendis rem salvam pupillis fore, neque de compellendis tutoribus ad tutelæ administrationem quidquam cavebatur.

4. Sed hoc jure utimur, ut Romæ quidem præfectus urbis vel prætor, secundum suam ju-

risdictionem; in provinciis autem præsides ex inquisitione tutores crearent, vel magistratus jussu præsidum, si non sint magnæ pupilli facultates. *V. Ulp. l.* 1 *et* 3, *de tut. et cur.*; *Paul. fr.* 46, § 6, *de adm. et per.*

5. * Nos autem per constitutionem nostram hujusmodi * difficultates hominum resecantes nec expectata jussione * præsidum disposuimus, si facultates pupilli vel adulti * usque ad quingentos solidos valeant, defensores civi- * tatum una cum ejusdem civitatis religiosissimo antistite * vel alias publicas personas, vel magistratus, vel juri- * dicum Alexandrinæ civitatis, tutores vel curatores * creare, legitima cautela secundum ejusdem constitutionis * normam præstanda, videlicet eorum periculo qui eam * accipiunt. *L.* 30, *C. de episc. aud.* 531.

6. Impuberes autem in tutela esse naturali juri conveniens est, ut is qui perfectæ ætatis non sit, alterius tutela regatur. *Ex Gaio*, 1 *inst.* 189.

7. Cum igitur pupillorum pupillarumque tutores negotia gerant, post pubertatem tutelæ judicio rationem reddunt. *Ex Gaio*, 1 *inst.* 191.

TIT. XXI. *De auctoritate tutorum.*

Auctoritas tutoris in quibusdam causis pupillis necessaria est, in quibusdam non est necessaria. Ut ecce, si quid dari sibi stipulentur, non est necessaria tutoris auctoritas; quod si aliis pupilli promittant, necessaria est tutoris auctoritas [*V. Gaium*, *l.* 9, *h. t.*]. Namque placuit meliorem suam quidem conditionem licere eis facere, etiam sine tutore auctore [*V. Gaium*, 2 *inst.* 83]; deteriorem vero, non aliter quam tutore auctore. Unde in his causis ex quibus obligationes mutuæ nascuntur, ut in emptionibus, venditionibus, locationibus conductioni-

bus, mandatis, depositis, si tutoris auctoritas non interveniat, ipsi quidem qui cum iis contrahunt, obligantur; at invicem pupilli non obligantur. *V. Ulp. l.* 13, § 29, *de act. empt.*

1. Neque tamen adire hereditatem, neque bonorum possessionem petere, neque hereditatem ex fideicommisso suscipere aliter possunt, nisi tutoris auctoritate, quamvis illis lucrosa sit, ne ullum damnum habeant. *Ex Gaio*, *l.* 9, § 3 *et* 4; *l.* 11, *h. t.*

2. Tutor autem statim in ipso negotio præsens debet auctor fieri, si hoc pupillo prodesse existimaverit. Post tempus vero, aut per epistolam interposita auctoritas nihil agit. *Gaius*, *l.* 5, § 2, *h. t.*

3. Si inter tutorem pupillumque judicium agendum sit, quia ipse tutor in rem suam auctor esse non potest, non prætorius tutor, ut olim, constituitur [*V. Gaium*, 1 *inst.* 184; *Ulp.* 11, *fragm.* 24]; sed curator in locum ejus datur: quo curatore interveniente judicium peragitur, et eo peracto curator esse desinit. *V. Ulp.*, *Paul. et Pompon.*, *l.* 3, § 2, 3 *et* 4; *l.* 4 *et* 5, *de tutel.*

" *Si quis jam gerens obligatum sibi effectum habeat*
" *minorem, conjungi tutorem alterum aut curatorem, ut*
" *custodiat ille ne fiat ulla malignitas.* Nov. 72, cap.
2, 538.

Tit. XXII. *Quibus modis tutela finitur.*

Pupilli pupillæque, cum puberes esse cœperint, a tutela liberantur. Pubertatem autem veteres quidem non solum ex annis, sed etiam ex habitu corporis in masculis æstimari volebant. *V. Gaium*, 1 *inst.* 196; *Ulp.* 11 *fragm.* 28.

" Nostra autem majestas dignum esse castitate nostrorum temporum existimans bene putavit, quod in feminis etiam antiquis impudicum esse visum est, id est, inspectionem habitudinis corporis, hoc etiam in masculos extendere. Et ideo sancta constitutione promulgata, pubertatem in masculis post decimum quartum annum completum illico initium accipere disposuimus, antiquitatis normam in feminis bene positam in suo ordine relinquentes, ut post duodecimum annum impletum viripotentes esse credantur. *L. ult.*, *C. Quand. tut vel cur.* 529

1. Item finitur tutela, si adrogati sint adhuc impuberes, vel deportati: item si in servitutem pupillus redigatur, vel si ab hostibus captus fuerit. *Ex Ulp. l.* 14, *pr.* § 1 *et* 2, *de tut.*

2. Sed et si usque ad certam conditionem datus sit in testamento tutor, æque evenit ut desinat esse tutor existente conditione. *Ex Ulp. l.* 14, *pr.* § 1 *et* 2, *de tut.*

3. Simili modo finitur tutela morte vel pupillorum vel tutorum. *V. Paul. l.* 4, *de tut. et rat. distr.*

4. Sed et capitis deminutione tutoris, per quam libertas vel civitas amittitur, omnis tutela perit. Minima autem capitis deminutione tutoris, veluti si se in adoptionem dederit, legitima tantum tutela perit, ceteræ non pereunt. [*V. Paul. l.* 7, *de cap. min.*; *Ulp. l.* 5, § 5, *de legit. tut.*]. Sed pupilli pupillæve capitis deminutio, licet minima sit, omnes tutelas tollit. *V. Ulp. l.* 2, *eod.*

5. Præterea, qui ad certam tempus testamento dantur tutores, finito eo deponunt tutelam. *V. Ulp. l.* 14, § 3, *de tut.*

6. Desinunt etiam tutores esse, qui vel removentur a tutela ob id quod suspecti visi sunt:

vel qui ex justa causa sese excusant et onus administrandæ tutelæ deponunt, secundum ea quæ inferius proponemus. *V. Ulp. l. 11, § 1 et 2, de testament. tut.*; *l. 14, § 4, de tutel.*

Tit. XXIII. *De curatoribus.*

Masculi quidem puberes et feminæ viripotentes usque ad vicesimum quintum annum completum curatores accipiunt; quia licet puberes sint, adhuc tamen hujus ætatis sunt ut sua negotia tueri non possint. *V. Ulp. 12 fragm. 4*; *Gaium, 1 inst. 197.*

1. Dantur autem curatores ab iisdem magistratibus, a quibus et tutores. — Sed curator testamento non datur, sed datus confirmatur decreto prætoris vel præsidis. *V. Modest. l. 1, § 3, de conf. tut.*

2. Item inviti adolescentes curatores non accipiunt [*V. Papin. l. 13, § 2, de tut. et cur. dat.*; *Paul. l. 43, § 2, de procur.*], præterquam in litem [*V. Anton. l. 1, C. qui pet. tut.*]; curator enim et ad certam causam dari potest. *V. Javol. l. 24, de test. tut.*

3. Furiosi quoque et prodigi, licet majores viginti quinque annis sint, tamen in curatione sunt agnatorum ex lege duodecim tabularum [*V. Ulp. 12 fragm. 2*]. Sed solent Romæ præfectus urbis vel prætor, et in provinciis præsides ex inquisitione eis dare curatores. *V. Ulp. 12 fragm. 1*; *l. 1, de curat. fur.*; *Anton. l. 1, C. eod.*

4. Sed et mente captis, et surdis, et mutis, et qui morbo perpetuo laborant, quia rebus suis supesesse non possunt, curatores dandi

sunt. *V. Ulp. l.* 8, § 3; *l.* 12, *de tut. et curat. dat.*; *Paul. l.* 2, *de curat. fur.*

5. Interdum autem et pupilli curatores accipiunt, utputa si legitimus eorum tutor non sit idoneus [*V. Modest. l.* 9, *de susp. tut.*], quoniam habenti tutorem tutor dari non potest [*Tryphon. l.* 27, *de test. tut.*]. Item si testamento datus tutor, vel a prætore vel a præside, idoneus non sit ad administrationem, nec tamen fraudulenter negotia administret, solet ei curator adjungi [*V. Pomp. l.* 13, *de tut.*]. Item loco tutorum qui non in perpetuum, sed ad tempus a tutela excusantur, solent curatores dari. *V. Paul. l.* 15 *et* 16, *de tut. et cur. dat.*

6. Quod si tutor vel adversa valetudine vel alia necessitate impediatur quominus negotia pupilli administrare possit, et pupillus vel absit vel infans sit, quem velit actorem periculo ipsius tutoris prætor, vel qui provinciæ præerit, decreto constituet. *V. Paul. l.* 42, *de adm. et per. tut.*

TIT. XXIV. *De satisdatione tutorum et curatorum.*

Ne tamen pupillorum (pupillarumve) et eorum qui (quæve) in curatione sunt, negotia a curatoribus tutoribusve consumantur vel diminuantur, curet prætor ut et tutores et curatores eo nomine satisdent. Sed hoc non est perpetuum; nam tutores testamento dati satisdare non coguntur, quia fides eorum et diligentia ab ipso testatore adprobata est [*Gaius*, 1 *inst* 199, 200.]. Item ex inquisitione tutores vel curatores dati satisdatione non onerantur, quia idonei electi sunt. *Ex Gaio*, *ibid.* 200.

1. Sed si ex testamento vel inquisitione duo pluresve dati fuerint, potest unus offerre satisdationem de indemnitate pupilli vel adolescentis, et contutori vel concuratori suo præferri, ut solus administret; vel ut contutor aut concurator satis offerens præponatur ei, ut et ipse solus administret [*V. Ulp. l.* 17, *de test. tut.*]. Itaque per se non potest petere satisdationem a contutore vel concuratore suo, sed offerre debet, ut electionem det contutori vel concuratori suo, utrum velit satis accipere an satisdare [*V. Modest. l.* 7, *rem. pup. salv.*]. Quod si nemo eorum satis offerat, si quidem adscriptum fuerit a testatore quis gerat, ille gerere debet. Quod si non fuerit adscriptum, quem major pars elegerit, ipse gerere debet, ut edicto prætoris cavetur. Sin autem ipsi tutores dissenserint circa eligendum eum vel eos qui gerere debent, prætor partes suas interponere debet [*V. Ulp. l.* 3, § 1 *et* 7, *de adm. et per.*]. Idem et in pluribus ex inquisitione datis comprobandum est, id est, ut major pars eligere possit, per quem administratio fiat. *V. Ulp. l.* 19, § 1, *de test. tut.*

2. Sciendum autem est, non solum tutores vel curatores pupillis vel adultis ceterisque personis ex administratione teneri, sed etiam in eos qui satisdationem accipiunt, subsidiariam actionem esse, quæ ultimum eis præsidium possit afferre [*V. Ulp. l.* 1, ff; *Anton. l.* 1; *Diocl. et Max. l.* 5, *C. de magistr. conven.*]. Subsidiaria autem actio datur in eos qui vel omnino a tutoribus vel curatoribus satisdari non curaverunt, aut non idonee passi sunt caveri [*V. Ulp. d. l.* 1, § 11, *eod.*]. Quæ quidem tam

ex prudentium responsis quam ex constitutionibus imperialibus et in heredes eorum extenditur. *V. Ulp. l. 4 et 6. eod.*; *Alex. l. 2, C. eod.*

3. Quibus constitutionibus et illud exprimitur, ut nisi caveant tutores vel curatores, pignoribus captis coerceantur. *V. Ulp. l. 1, de adm. et per. tut.*; *Gaium*, 4 *inst.* 26, 29; *Alexand. l.* 3, *C. de susp. tut.*

4. (Neque autem præfectus urbis) neque prætor (neque præses provinciæ), neque quisquam alius cui tutores dandi jus est, hac actione tenebitur [*Ulp. l.* 1, § 1, *de magistr. conv.*]; sed hi tantummodo qui satisdationem exigere solent.

Tit. XXV. *De excusationibus tutorum et curatorum.*

Excusantur autem tutores vel curatorea variis ex causis : plerumque tamen propter liberos, sive in potestate sint, sive emancipati [*V. Modest. l.* 2, §. 2 *et* 3, *h. t.*]. Si enim tres liberos superstites Romæ quis habeat, vel in Italia quatuor, vel in provinciis quinque, a tutela vel cura potest excusari [*V. Sever. et Anton. l.* 1. *C. qui numer. liber.*] exemplo cæterorum munerum : nam et tutelam et curam placuit publicum munus esse [*V. Hermog. l.* 1. § 4, *de mun. et hon*; *Ulp. l.* 2, § 1, *de vac. et excus.*]. Sed adoptivi liberi non prosunt : in adoptionem autem dati, naturali patri prosunt. Item nepotes ex filio prosunt, ut in locum patris succedant; ex filia, non prosunt [*V. Ulp. d. l.* 2, § 2, *eod.*; *Modest. l.* 2,

§ 7, *h. t.*; *Anton. l.* 2, *C. qui num. liber*]. Filii autem tantum superstites ad tutelæ vel curæ muneris excusationem prosunt; defuncti autem non prosunt [*V. Modest. d. l.* 2, § 4, *h. t.*]. Sed si in bello amissi sunt, quæsitum est an prosint? Et constat eos solos prodesse, qui in acie amittuntur; hi enim (qui) pro republica ceciderunt [*Ex Ulp. l.* 18, *h. t.*], in perpetuum per gloriam vivere intelliguntur.

1. Item divus Marcus in semestribus rescripsit, eum qui res fisci administrat, a tutela vel cura, quamdiu administrat, excusari posse. *V. Hermog. l.* 41, *h. t.*; *Alex. l.* 10, *C. eod.*

2. Item qui reipublicæ causa absunt, a tutela vel cura excusantur [*V. Modest. l.* 10, *h. t.*]. Sed et si fuerint tutores vel curatores dati, deinde reipublicæ causa abesse cœperint, a tutela vel cura excusantur, quatenus reipublicæ causa absunt, et interea curator loco eorum datur [*V. Paul. l.* 15, *de tut. et cur. dat.*; *Gordian. l.* 1, *C. si tut. vel cur. reip. caus.*]. Qui si reversi fuerint, onus tutelæ recipiunt, nam nec anni habent vacationem, ut Papinianus libro quinto responsorum scripsit; nam hoc spatium habent ad novas tutelas vocati. *V. Gordian. l.* 2, *C. eod.*, *Modestin. l.* 10, §. 2, *h. t.*

3. Et qui potestatem habent aliquam, excusare se possunt, ut divus Marcus rescripsit; sed susceptam tutelam deserere non possunt. *V. Callistr. l.* 17. § 5, *h. t.*

4. Item propter litem quam cum pupillo vel adulto tutor vel curator habet, excusari non potest, nisi forte de omnibus bonis vel de hereditate controversia sit. *Ex Marcian. l.* 21; *V. Julian. l.* 20, *h. t.*

" *Volumus, si quis obligatum habuerit minorem aut*
" *ejus res, aut etiam obligatus existat, hunc non omni-*
" *no ad curationem ejus vel si a legibus vocetur, acce-*
dere. Nov. 72, cap. 1 558.

5. Item tria onera tutelæ vel curæ non affectatæ præstant vacationem, quamdiu administrantur [*V. Modest. l.* 2, § 9, *l.* 15, § 15, *h. t.*], ut tamen plurium pupillorum tutela, vel cura eorumdem bonorum, veluti fratrum, pro una computetur. *V. Ulp. l.* 3; *Paul. l.* 31, § 4, *h. t.*

6. Sed et propter paupertatem excusationem tribui, tam divi fratres, quam per se divus Marcus rescripsit, si quis imparem oneri injuncto se possit docere. *Ex Ulp. l.* 7, *h. t.*

7. Item propter adversam valetudinem, propter quam nec suis quidem negotiis interesse quis potest, excusatio locum habet. *Ex Modest. l.* 10, § 8, *h. t.*

8. Similiter eum qui litteras nescit, esse excusandum divus Pius rescripsit: quamvis et imperiti litterarum possint ad administrationem negotiorum sufficere. *V. Modest. l.* 6, § 19, *h. t.*

9. Item si propter inimicitias aliquem testamento tutorem pater dederit, hoc ipsum ei præstat excusationem [*V. Modest. l.* 6, § 17, *h. t.*]: sicut per contrarium non excusantur, qui se tutelam administraturos patri pupillorum promiserant. *V. Modest. l.* 15, § 1, *h. t.*

10. Non esse autem admittendam excusationem ejus qui hoc solo utitur, quod ignotus patri pupillorum sit, divi fratres rescripserunt. *V. Modest. l.* 15, § 1, *h. t.*

11. Inimicitiæ quas quis cum patre pupillo-

rum vel adultorum exercuit, si capitales fuerunt nec reconciliatio intervenit, a tutela vel cura solent excusare. *V. Paul.* 2 *sent.* 27, § 1.; *Modest. l.* 6, § 17, *h. t.*

12. Item is qui status controversiam a pupillorum patre passus est, excusatur a tutela. *V. Modest l.* 6, § 18, *h. t.*

13. Item major septuaginta annis a tutela vel cura potest se excusare [*V. Modest. l.* 2, *h. t.*, *Sever. et Anton. l. un. C. qui ætat. se exc.*]. Minores autem viginti quinque annis olim quidem excusabantur. *V. Modest. l.* 10, § 7, *h. t.*

* Nostra autem constitutione prohibentur ad tutelam
* vel curam aspirare, adeo ut ne excusatione opus sit. Qua
* constitutione cavetur ut nec pupillus ad legitimam tu-
* telam vocetur, nec adultus cum sit incivile, eos
* qui alieno auxilio in rebus suis administrandis egere
* noscuntur, et ab aliis reguntur, aliorum tutelam vel
* curam subire. *L. ult.*, *C. de legit. tut.* 529.

14. Idem et in milite observandum est, ut nec volens ad tutelæ onus admittatur. *V. Philip. l.* 4, *C. qui dar. tut.* 245.

15. Item Romæ grammatici, rhetores, medici, et qui in patria sua id exercent et intra numerum sunt, a tutela vel cura habent vacationem. *V. Modest. l.* 6, § 1, 2, 4, 9 *et* 12, *h. t.*

16. Qui autem se vult excusare, si plures habeat excusationes et de quibusdam non probaverit, aliis uti intra tempora constituta non prohibetur [*Marcian l.* 21, § 1, *h. t.*]. Qui autem excusare se volunt, non appellant; sed intra dies quinquaginta continuos ex quo cognoverunt se tutores datos, excusare se debent, cujuscunque generis sint, id est, qualitercum-

que dati fuerint tutores, si intra centesimum lapidem sunt ab eo loco ubi tutores dati sunt. Si vero ultra centesimum lapidem habitant, dinumeratione facta viginti millium diurnorum et amplius triginta dierum: qui tamen, Scævola dicebat, sic debent computari, ne minus sint quam quinquaginta dies. *V. Modest. l.* 13, *pr.* § 1, 2, 9, *h. t.*

17. Datus autem tutor ad universum patrimonium datus esse creditur. *V. Marcian. l.* 21, § 2, *h. t.*

18. Qui tutelam alicujus gessit, invitus curator ejusdem fieri non compellitur [*V. Paul.* 2. *sent.* 27, § 2; *Dioclet. et Maxim. l.* 20, *C. h. t.*]: in tantum ut licet paterfamilias qui testamento tutorem dedit, adjecerit se eumdem curatorem dare, tamen invitum eum curam suscipere non cogendum, divi Severus et Antoninus rescripserunt.

19. Iidem rescripserunt, maritum uxori suæ curatorem datum excusare se posse, licet se immisceat. *V. Papin. l.* 14, *de cur. fur.*; *Alex. l.* 2, *C. qui dar. tut.*

20. Si quis autem falsis allegationibus excusationem tutelæ meruerit, non est liberatus ab onere tutelæ. *V. Alexand. l.* 1, *C. si tut. vel cur. fals. alleg.*

Tit. XXVI. *De suspectis tutoribus et curatoribus.*

Sciendum est suspecti crimen ex lege duodecim tabularum descendere. *V. Ulp l.* 1, § 2, *h. t.*

1. Datum autem est jus removendi tutores suspectos Romæ prætori, et in provinciis præ-

sidibus earum et legato proconsulis. *Ex Ulp. l.* 1, § 3 *et* 4, *h. t.*

2. Ostendimus, qui possunt de suspecto cognoscere; nunc videamus, qui suspecti fieri possunt. Et quidem omnes tutores possunt, sive testamentarii sint sive non sint, sed alterius generis tutores. Quare etsi legitimus fuerit tutor, accusari poterit. Quid si patronus? Adhuc erit idem dicendum: dummodo meminerimus famæ patroni esse parcendum [*Ulp. l.* 1, § 5, *h. t.*], licet ut suspectus remotus fuerit.

3. Consequens est, ut videamus qui possint suspectos postulare. Et sciendum est quasi publicam esse hanc accusationem, hoc est, omnibus patere. Quinimo et mulieres admittuntur ex rescripto divorum Severi et Antonini, sed hæ solæ quæ pietatis necessitudine ductæ ad hoc procedunt; utputa mater, nutrix quoque, et avia: potest et soror. Sed et si qua alia mulier fuerit, quam prætor perpensa pietate intellexerit, sexus verecundiam non egredientem, sed pietate productam non sustinere injuriam pupillorum, admittet eam ad accusationem. *Ulp. l.* 1, § 6 *et* 7, *h. t.*

4. Impuberes non possunt tutores suos suspectos postulare; puberes autem curatores suos ex consilio necessariorum suspectos possunt arguere [*V. Ulp. l.* 7, *h. t.*]: et ita divi Severus et Antoninus rescripserunt.

5. Suspectus autem est, qui non ex fide tutelam gerit, licet solvendo sit, ut Julianus quoque scripsit [*V. Ulp. l.* 5. *h. t.*]. Sed et antequam incipiat tutelam gerere tutor, posse eum quasi suspectum removeri idem Julianus scripsit; et secundum eum constitutum est. *V. Ulp. l.* 4, § 4, *h. t.*

6. Suspectus autem remotus, si quidem ob dolum, famosus est; si ob culpam, non æque *V. Diocl. et Max. l.* 9, *C. h. t.*

7. Si quis autem suspectus postulatur, quoad cognitio finiatur, interdicitur ei administratio, ut Papiniano visum est. *V. Ulp. l.* 14, § 1, *de solut.*; *Gord. l.* 7, *C. h. t.*

8. Sed si suspecti cognitio suscepta fuerit, posteaquam tutor vel curator decesserit, extinguitur suspecti cognitio. *V. Papin. l.* 11, ff., *Anton. l.* 1, *C. h. t.*

9. Si quis tutor copiam sui non faciat, ut alimenta pupillo decernantur, cavetur epistola divorum Severi et Antonini, ut in possessionem bonorum ejus pupillus mittatur; et quæ mora deteriora futura sunt, dato curatore distrahi jubentur [*Ex Ulp. l.* 7, § 2; *h. t.*]. Ergo ut suspectus removeri poterit, qui non præstat alimenta. *V. Ulp. l.* 3, § 14, *h. t.*

10. Sed si quis præsens negat propter inopiam alimenta posse decerni, si hoc per mendacium dicat, remittendum eum esse ad præfectum urbis puniendum placuit: sicut ille remittitur, qui data pecunia ministerium tutelæ adquisierit vel redemerit. *Ex Ulp. l.* 3, § 15, *h. t.*

11. Libertus quoque, si fraudulenter tutelam filiorum (vel nepotum) patroni gessisse probetur, ad præfectum urbis remittitur puniendus. *Ulp. l.* 2, *h. t.*

12. Novissime sciendum est, eos qui fraudulenter tutelam vel curam administrant, etiamsi satis offerant, removendos esse a tutela [*V. Ulp. l.* 5, *h. t.*], quia satisdatio tutoris propositum malevolum non mutat, sed diutius grassandi in re familiari facultatem præstat. *Callistr. l.* 6, *h. t.*

13. Suspectum enim eum putamus, qui moribus talis est ut suspectus sit. Enim vero tutor vel curator, quamvis pauper est, fidelis tamen et diligens, removendus non est quasi suspectus. *Ulp. l. 8, h. t.*

LIBER SECUNDUS.

TIT. I. *De rerum divisione.*

Superiore libro de jure personarum exposuimus: modo videamus de rebus quæ vel in nostro patrimonio vel extra nostrum patrimonium habentur [*Gaius, 2 inst. 1.*]. Quædam enim naturali jure communia sunt omnium (quædam publica), quædam universitatis, quædam nullius, pleraque singulorum, quæ variis ex causis cuique adquiruntur [*Marcian. l. 2, de div. rer.*] sicut ex subjectis apparebit.

1. Et quidem naturali jure communia sunt omnium hæc: aer, aqua profluens, et mare, et per hoc littora maris. Nemo igitur ad littus maris accedere prohibetur, dum tamen a villis et monumentis et ædificiis abstineat; quia non sunt juris gentium, sicut et mare. *Marcian. l. 2, § 1; l. 4, de div. rer.*

2. Flumina autem omnia et portus publica sunt [*Ex Marcian. l. 4, § 1, de div. rer.*],

ideoque jus piscandi omnibus commune est in portu fluminibusque.

3. Est autem littus maris, quatenus hybernus fluctus maximus excurrit. *V. Cels. l.* 96, *de verb. signif.*

4. Riparum quoque usus publicus est juris gentium, sicut ipsius fluminis. Itaque naves ad eas applicare, funes arboribus ibi natis religare, onus aliquid in his reponere cuilibet liberum est, sicut per ipsum flumen navigare. Sed proprietas earum illorum est quorum prædiis adhærent: qua de causa arbores quoque in iisdem natæ eorumdem sunt. *Gaius, l.* 5, *de div. rer.*

5. Littorum quoque usus publicus est, et juris gentium sicut ipsius maris [*V. Marcian. l.* 2. *et* 4, *de div. rer.*]; et ob id cuilibet liberum est casam ibi ponere, in qua se recipiat, sicut retia siccare et ex mari deducere [*Ex Gaio, l.* 5, *pr.* § 1, *eod.*]. Proprietas autem eorum potest intelligi nullius esse, sed ejusdem juris esse cujus et mare et quæ subjacent mari terra vel arena. *V. Marcian. l.* 2 *et* 4, *eod.*

6. Universitatis sunt non singulorum, veluti quæ in civitatibus sunt, ut theatra, stadia et similia, et si qua alia sunt communia civitatum. *Marcian. l.* 6, § 1, *de div. rer.*

7. Nullius autem sunt res sacræ et religiosæ et sanctæ: quod enim divini juris est, id nullius in bonis est. *V. Gaium,* 2 *inst.* 9; *l.* 1, *de div. rer.*; *Marcian. l.* 6, § 4, *eod.*

8. Sacræ sunt quæ rite et per pontifices Deo consecratæ sunt: veluti ædes sacræ et donaria quæ rite ad ministerium Dei dedicata sunt. *V. Gaium,* 2 *inst.* 4; *Ulp. l.* 9, *de div. rer.*

* Quæ etiam per nostram constitutionem alienari et
* obligari prohibuimus, excepta causa redemptionis ca-
* ptivorum. *L.* 22, *C. de sacr. eccl.*

Si quis autem auctoritate sua quasi sacrum sibi constituerit, sacrum non est, sed profanum. Locus autem in quo sacræ ædes sunt ædificatæ, etiam diruto ædificio adhuc sacer manet [*Ex Marcian. l.* 6. § 3, *de div. rer.*], ut et Papinianus scripsit. *V. l.* 73. *de contrah. empt.*

* *Sancimus nemini licere vasa ceteraque donaria, vel*
* *ad venditionem, vel ad hypothecam, vel ad pignus*
* *trahere, excepta videlicet causa captivitatis et famis.*
L. 22, C. de sacr. eccl.

* *Si contigerit hujusmodi venerabilem locum debitis*
* *aggravari, licentiam damus superflua vasa vendere aut*
* *conflare et eorum pretium in debitum præbere.* Nov.
120, cap. 10.

9. Religiosum locum unusquisque sua voluntate facit, dum mortuum infert in locum suum [*Marcian. l.* 6, § 4, *de div. rer.*]: in communem autem locum purum invito socio inferre non licet [*V. Ulp. l.* 6, § 6, *commun. div.*]. In commune vero sepulcrum etiam invitis ceteris licet inferre [*Marcian. l.* 6, § 4, *de div. rer.*]. Item si alienus ususfructus est, proprietarium placet, nisi consentiente usufructuario, locum religiosum non facere [*V. Ulp. l.* 6, § 7. *de relig.*]. In alienum locum, consentiente domino, licet inferre; et licet postea ratum non habuerit quam illatus est mortuus, tamen locus religiosus fit. *Marcian. l.* 6, § 4, *de div. rer.*

10. Sanctæ quoque res, veluti muri et portæ (civitatis), quodammodo divini juris sunt; et ideo nullius in bonis sunt [*Ex Gaio*, 2 *inst.* 8.].

Ideo autem muros sanctos dicimus, quia pœna capitis constituta est in eos qui aliquid in muros deliquerint [*V. Pompon. l. 11, de div. rer.*]. Ideo et legum eas partes, quibus pœnas constituimus adversus eos qui contra leges fecerint, sanctiones vocamus. *V. Marc.*, *Ulp. l.* 8; *l.* 9. § 3, *eod.*

11. Singulorum autem hominum multis modis res fiunt: quarundam enim rerum dominium nanciscuntur jure naturali quod, sicut diximus, appellatur jus gentium; quarundam vero jure civili. Commodius est itaque a vetustiore jure incipere: palam est autem vetustius esse naturale jus, quod cum ipso genere humano rerum natura prodidit [*Ex Gaio, l.* 1, *de adq. rer. dom.*; *V.* 2 *inst.* 65]. Civilia autem jura tunc cœperunt esse, cum civitates condi, et magistratus creari, et leges scribi cœperunt.

12. Feræ igitur bestiæ, et volucres, et pisces, et omnia animalia quæ terra, mari, cœloque nascuntur, simul atque ab aliquo capta fuerint, jure gentium statim illius esse incipiunt [*V. Gaium, l.* 1 § 1, *de adq. rer. dom.*]: quod enim ante nullius est, id naturali ratione occupanti conceditur. Nec interest, feras bestias, et volucres utrum in suo fundo quis capiat, an in alieno. Plane qui in alienum fundum ingreditur venandi aut aucupandi gratia, potest a domino, si is prævideri, prohiberi ne ingrediatur. Quidquid autem eorum ceperis, eo usque tuum esse intelligitur, donec tua custodia coercetur. Cum vero tuam evaserit custodiam, et in naturalem libertatem se receperit, tuum esse desinit, et rursus occupantis fit. Naturalem autem libertatem recipere intelligitur,

cum vel oculos tuos effugerit, vel ita sit in conspectu tuo, ut difficilis sit ejus persecutio. *Ex Gaio, l. 3, pr. § 1 et 2; l. 5, de adq. rer. dom.*

13. Illud quæsitum est an, si fera bestia ita vulnerata sit ut capi possit, statim tua esse intelligatur? Et quibusdam placuit statim esse tuam, et eo usque tuam videri donec eam persequaris. Quod si desieris persequi, desinere tuam esse, et rursus fieri occupantis. Alii vero non aliter putaverunt tuam esse, quam si eam ceperis. Sed posteriorem sententiam nos confirmamus, quia multa accidere soleant ut eam non capias. *Ex Gaio, l. 5, § 1, de adq. rer. dom.*

14. Apium quoque fera natura est. Itaque apes quæ in arbore tua consederint, antequam a te alveo includantur, non magis tuæ esse intelliguntur, quam volucres quæ in arbore tua nidum fecerint: ideoque si alius eas incluserit, ipse earum dominus erit. Favos quoque, si quos effecerint, quilibet eximere potest. Plane integra re, si prævideris ingredientem in fundum tuum, poteris eum jure prohibere ne ingrediatur. Examen quoque quod ex alveo tuo evolaverit, eo usque intelligitur esse tuum, donec in conspectu tuo est, nec difficilis est ejus persecutio: alioquin occupantis fit. *Ex Gaio, l. 5, § 2, 3 et 4, de adq. rer. dom.*

15. Pavonum etiam et columbarum fera est natura: nec ad rem pertinet, quod ex consuetudine evolare et revolare solent; nam et apes idem faciunt, quarum constat feram esse naturam. Cervos quoque ita quidam mansuetos habent, ut in silvam ire et redire soleant, quorum et ipsorum feram esse naturam nemo negat. In iis autem animalibus quæ ex consuetu-

dine abire et redire solent, talis regula comprobata est, ut eo usque tua esse intelligantur, donec animum revertendi habeant. Nam si animum revertendi habere desierint, etiam tua esse desinunt, et fiunt occupantium. Revertendi autem animum videntur desinere habere, tunc cum revertendi consuetudinem deseruerint. *Gaius, l. 5, § 5, de adq. rer. dom.; V. 2 inst.* 68.

16. Gallinarum autem et anserum non est fera natura: idque ex eo possumus intelligere, quod aliæ sunt gallinæ quas feras vocamus, item alii anseres quos feros appellamus. Ideoque si anseres tui aut gallinæ tuæ aliquo modo turbati turbatæve evolaverint, licet conspectum tuum effugerint, quocunque tamen loco sint, tui tuæve esse intelliguntur: et qui lucrandi animo ea animalia detinet, furtum committere intelligitur. *Ex Gaio, l. 5, § 6, de adq. rer dom.*

17. Item quæ ex hostibus capimus, jure gentium statim nostra fiunt: adeo quidem ut et liberi homines in servitutem nostram deducantur. Qui tamen, si evaserint nostram potestatem et ad suos reversi fuerint, pristinum statum recipiunt. *Ex Gaio, l. 5, § 7; l. 7, de adq. rer. dom.; V. 2 inst.* 69.

18. Item lapilli, gemmæ, et cetera quæ in littore inveniuntur, jure naturali statim inventoris fiunt. *Florent. l. 3, de div. rer.*

19. Item ea quæ ex animalibus domino tuo subjectis nata sunt, eodem jure tibi adquiruntur. *Ex Florent. l. 6, de adq. rer. dom.*

20. Præterea quod per alluvionem agro tuo flumen adjecit, jure gentium tibi adquiritur. Est autem alluvio incrementum latens [*Ex Gaio, l. 7, § 1, de adq. rer. dom.*]. Per alluvionem

enim id videtur adjici, quod ita paulatim adjicitur, ut intelligi non possit quantum quoquo momento temporis adjiciatur. *Gaius*, *l.* 7, § 1, *eod.*; *V.* 2 *inst.* 70.

21. Quod si vis fluminis partem aliquam ex tuo prædio detraxerit, et vicino prædio appulerit, palam est eam tuam permanere. Plane, si longiore tempore fundo vicini tui hæserit, arboresque quas secum traxit, in eum fundum radices egerint; ex eo tempore videntur vicini fundo adquisitæ esse. *Ex Gaio*, *l.* 7, § 2, *de adq. rer. dom.*; *V.* 2 *inst.* 71.

22. Insula quæ in mari nata est, quod raro accidit, occupantis fit; nullius enim esse creditur. At insula in flumine nata, quod frequenter accidit, si quidem mediam partem fluminis tenet, communis est eorum qui ab utraque parte fluminis prope ripam prædia possident, pro modo latitudinis cujusque fundi, quæ prope ripam sit. Quod si alteri parti proximior sit, eorum est tantum qui ab ea parte prope ripam prædia possident [*Gaius*, *l.* 7, § 3, *de adq. rer. dom.*; *V.* 2 *inst.* 72.]. Quod si aliqua parte divisum sit flumen, deinde infra unitum, agrum alicujus in formam insulæ redegerit, ejusdem permanet ager cujus fuerat. *Ex Gaio*, *d. l.* 7, § 4.

23. Quod si naturali alveo in universum derelicto, alia parte defluere cœperit; prior quidem alveus eorum est qui prope ripam ejus prædia possident, pro modo scilicet latitudinis cujusque agri, quæ latitudo prope ripam sit. Novus autem alveus ejus juris esse incipit, cujus et ipsum flumen, id est, publicus. Quod si post aliquod tempus ad priorem alveum reversum

fuerit flumen, rursus novus alveus eorum esse incipit, qui prope ripam ejus prædia possident. *Gaius*, *l.* 7, § 5, *de adq. rer. dom.*

24. Alia sane causa est, si cujus totus ager inundatus fuerit; neque enim inundatio fundi speciem commutat. Et ob id, si recesserit aqua, palam est eum fundum ejus permanere, cujus et fuerat. *Ex Gaio*, *l.* 7, § 6, *de adq. rer. dom.*

25. Cum ex aliena materia species aliqua facta sit ab aliquo, quæri solet quis eorum naturali ratione dominus sit; utrum is qui fecerit, an ille potius qui materiæ dominus fuerit? ut ecce, si quis ex alienis uvis aut olivis aut spicis, vinum aut oleum aut frumentum fecerit; aut ex alieno auro vel argento vel ære, vas aliquod fecerit; vel ex alieno vino et melle mulsum miscuerit, vel ex alienis medicamentis emplastrum aut collyrium composuerit, vel ex aliena lana vestimentum fecerit, vel ex alienis tabulis navem, vel armarium, vel subsellia fabricaverit. Et post multas Sabinianorum et Proculianorum ambiguitates placuit media sententia existimantium, si ea species ad priorem et rudem materiam reduci possit, eum videri dominum esse, qui materiæ dominus fuerit; si non potest reduci, eum potius intelligi dominum qui fecerit. Ut ecce, vas conflatum potest ad rudem massam æris vel argenti vel auri reduci; vinum autem, vel oleum, aut frumentum ad uvas et olivas et spicas reverti non potest. Ac ne mulsum quidem ad vinum et mel resolvi potest [*Ex Gaio*, *d. l.* 7, § 7, *de adq. rer. dom.*; *V.* 2 *inst.* 79]. Quod si partim ex sua materia, partim ex aliena speciem aliquam fecerit quis, ve-

luti ex suo vino et alieno melle mulsum miscuerit, aut ex suis et alienis medicamentis emplastrum aut collyrium, aut ex sua lana et aliena vestimentum fecerit, dubitandum non est hoc casu eum esse dominum qui fecerit, cum non solum operam suam dederit, sed et partem ejusdem materiæ præstiterit. *V. Ulp. l. 5, de rei vind.*; *Pompon. l. 27, § 1, de adq. rer. dom.*

26. Si tamen alienam purpuram vestimento suo quis intexerit, licet pretiosior sit purpura, accessionis vice cedit vestimento [*V. Ulp. l. 7, § 2, ad exhib.*]: et qui dominus fuit purpuræ, adversus eum qui subripuit, habet furti actionem et condictionem, sive ipse fur sit qui vestimentum fecit, sive alius. Nam extinctæ res, licet vindicari non possint, condici tamen a furibus et quibusdam aliis possessoribus possunt. *V. Gaium, 2 inst. 79.*

27. Si duorum materiæ ex voluntate dominorum confusæ sint, totum id corpus quod ex confusione fit, utriusque commune est: veluti si qui vina sua confuderint, aut massas argenti vel auri conflaverint. Sed et si diversæ materiæ sint, et ex iis propria species facta sit, forte ex vino et melle mulsum, aut ex auro et argento electrum, idem juris est: nam et hoc casu communem esse speciem non dubitatur. Quod si fortuito et non ex voluntate dominorum confusæ fuerint, vel diversæ materiæ vel quæ ejusdem generis sunt, idem juris esse placuit. *V. Gaium, l. 7, § 8 et 9, de adq. rer. dom.*

28. Quod si frumentum Titii tuo frumento mixtum fuerit, si quidem ex voluntate vestra, commune erit, quia singula corpora, id est,

singula grana quæ cuiuscunque propria fuerunt, ex consensu vestro communicata sunt. Quod si casu id mixtum fuerit, vel si Titius miscuerit sine voluntate tua, non videtur commune esse, quia singula corpora in sua substantia durant nec magis istis casibus commune fit frumentum, quam grex communis esse intelligitur, si pecora Titii tuis pecoribus permixta fuerint. Sed si ab alterutro vestrum id totum frumentum retineatur, in rem quidem actio pro modo frumenti cujusque competit [*V. Ulp. l. 5, de rei vind.*]: arbitrio autem judicis continetur, ut is existimet quale cujusque frumentum fuerit. *V. Paul. l. 4, eod.*

29. Cum in suo solo aliquis ex aliena materia ædificaverit, ipse dominus intelligitur ædificii, quia omne quod inædificatur, solo cedit. Nec tamen ideo is qui materiæ dominus fuerat, desinit ejus dominus esse; sed tantisper neque vindicare eam potest, neque ad exhibendum de ea re agere propter legem duodecim tabularum, qua cavetur ne quis tignum alienum ædibus suis injunctum eximere cogatur, sed duplum pro eo præstet per actionem quæ vocatur de tigno juncto. Appellatione autem tigni omnis materia significatur, ex qua ædificia fiunt [*Gaius, l. 7, § 10, de adq. rer. dom.*]. Quod ideo provisum est, ne ædificia rescindi necesse sit. Sed si aliqua ex causa dirutum sit ædificium, poterit materiæ dominus, si non fuerit duplum jam consecutus, tunc eam vindicare, et ad exhibendum de ea re agere. *Ex Gaio, d. l. 7, § 10, eod.; V. Ulp. l. 1, de tign. junct.*

30. Ex diverso, si quis in alieno solo sua

materia domum ædificaverit, illius fit domus cujus et solum est. Sed hoc casu materiæ dominus proprietatem ejus amittit, quia voluntate ejus alienata intelligitur: utique si non ignorabat se in alieno solo ædificare; et ideo licet diruta sit domus, vindicare materiam non potest. Certe illud constat, si in possessione constituto ædificatore, soli dominus petat domum suam esse, nec solvat pretium materiæ et mercedes fabrorum, posse eum per exceptionem doli mali repelli: utique si bonæ fidei possessor fuit qui ædificavit. Nam scienti alienum solum esse, potest culpa objici, quod temere ædificavit in eo solo quod intelligebat alienum esse. *Ex Gaio, l. 7, § 12, de adq. rer. dom. V. 2 inst. 73 et 76.*

31. Si Titius alienam plantam in solo suo posuerit, ipsius erit; et ex diverso si Titius suam plantam in Mævii solo posuerit, Mævii planta erit: si modo utroque casu radices egerit. Ante autem quam radices egerit, permanet ejus cujus fuerat. Adeo autem ex eo tempore quo radices egit planta, proprietas ejus commutatur, ut si vicini arbor ita terram Titii presserit, ut in ejus fundum radices egerit, Titii effici arborem dicimus [*Ex Gaio, l. 7, § 13, de adq. rer. dom.*]; ratio enim non permittit ut alterius arbor esse intelligatur, quam cujus in fundo radices egisset. Et ideo prope confinium arbor posita, si etiam in vicini fundum radices egerit, communis fit. *Gaius, d. l. 7, § 13, eod.; V. 2 inst. 74.*

32. Qua ratione autem plantæ quæ terra coalescunt, solo cedunt, eadem ratione frumenta quoque quæ sata sunt, solo cedere intelligun-

tur. Ceterum sicut is qui in alieno solo ædificaverit, si ab eo dominus petat ædificium, defendi potest per exceptionem doli mali (secundum ea quæ diximus); ejusdem exceptionis auxilio tutus esse potest is qui in alienum fundum sua impensa bona fide consevit. *Gaius*, *l.* 9, *de adq. rer. dom.*; *V.* 2 *inst.* 75, 76.

33. Litteræ quoque, licet aureæ sint, perinde chartis membranisve ceduut, ac solo cedere solent ea quæ inædificantur aut inseruntur; ideoque si in chartis membranisve tuis carmen vel historiam vel orationem Titius scripserit, hujus corporis non Titius, sed tu dominus esse videris. Sed si a Titio petas tuos libros tuasve membranas esse, nec impensam scripturæ solvere paratus sis, poterit se Titius defendere per exceptionem doli mali, utique si bona fide earum chartarum membranarumve possessionem nactus est. *Ex Gaio*, *l.* 9, § 1, *de adq. rer. dom.*; *V.* 2 *inst.* 77.

34. Si quis in aliena tabula pinxerit, quidam putant tabulam picturæ cedere; aliis videtur picturam, qualiscunque sit, tabulæ cedere [*V. Paul. l.* 23, § 3, *de rei vind.*; *Gaium*, *l.* 9, § 8, *de adq. rer. dom.*]. Sed nobis videtur melius esse tabulam picturæ cedere: ridiculum est enim picturam Apellis vel Parrhasii in accessione vilissimæ tabulæ cedere.—Unde si a domino tabulæ imaginem possidente, is qui pinxit, eam petat, nec solvat pretium tabulæ, poterit per exceptionem doli mali submoveri. At si is qui pinxit, possideat, consequens est ut utilis actio domino tabulæ adversus eum detur: quo casu, si non solvat impensam picturæ, poterit per exceptionem

doli mali repelli, utique si bona fide possessor fuerit ille qui picturam imposuit. Illud enim palam est quod, sive is qui pinxit, subripuit tabulas, sive alius, competit domino tabularum furti actio. *Ex Gaio*, 2 *inst.* 78; *V. d. l.* 9, § 2, *de adq. rer. dom.*

35. Si quis autem a non domino quem dominum esse crederet, bona fide fundum emerit, vel ex donatione aliave justa causa æque bona fide acceperit, naturali ratione placuit fructus quos percepit, ejus esse pro cultura et cura [*V. Paul. l.* 48]. Et ideo si postea dominus supervenerit, et fundum vindicet, de fructibus ab eo consumptis agere non potest. Ei vero qui sciens alienum fundum possedit, non idem concessum est: itaque cum fundo etiam fructus, licet consumpti sint, cogitur restituere. *V. Julian. l.* 25, *de usur. et fruct.*; *Diocl. et Max. l.* 22, *C. de rei vind.*

36. Is ad quem ususfructus fundi pertinet, non aliter fructuum dominus efficitur, quam si ipse eos percepit; et ideo, licet maturis fructibus non tamen perceptis decesserit, ad heredes ejus non pertinent, sed omnino domino proprietatis adquiruntur [*V. Paul. l.* 13, *quib. mod. ususf.*; *Julian. l.* 25, § 1, *de usur. et fruct.*]. Eadem fere et de colono dicuntur. *V. African. l.* 61, § 8, *de furt.*

37. In pecudum fructu etiam fœtus est, sicut lac, et pilus, et lana. Itaque agni, et hædi, et vituli, et equuli, et suculi statim naturali jure dominio fructuarii sunt: partus vero ancillæ in fructu non est; itaque ad dominum proprietatis pertinet. Absurdum enim videbatur hominem in fructu esse, cum omnes

fructus rerum natura hominum gratia comparavit *Ex Gaio*, *l.* 28, *de usur et fruct.*

38. Sed si gregis usumfructum quis habeat, in locum demortuorum capitum ex fœtu fructuarius submittere debet, ut et Juliano visum est [*V. Ulp l.* 68, § 1, *de usufr*], et in vinearum demortuarum vel arborum locum alias debet substituere [*V. Paul. l.* 18, *eod.*] Recte enim colere, et quasi bonus paterfamilias uti debet *V. Cels. et Pompon. l* 9, *et* 65, *eod*

39. Thesauros quos quis in loco suo invenerit, divus Hadrianus naturalem æquitatem secutus, ei concessit qui invenerit, idemque statuit, si quis in sacro aut religioso loco fortuito casu invenerit. At si quis in alieno loco, non data ad hoc opera, sed fortuitu invenerit, dimidium domino soli concessit, dimidium inventori [*V. Triphon. l.* 63, *de adq. rer. dom.*]. Et convenienter, si quis in Cæsaris loco invenerit, dimidium inventoris, dimidium Cæsaris esse statuit. Cui conveniens est, ut si quis in publico vel fiscali loco vel civitatis invenerit, dimidium ipsius esse debeat, dimidium fisci, vel civitatis. *V. Callistr. l.* 3, § 10, *de jur. fisc.*

40. Per traditionem quoque jure naturali res nobis adquiruntur. Nihil enim tam conveniens est naturali æquitati, quam voluntatem domini volentis rem suam in alium transferre, ratam haberi. *Ex Gaio*, *l.* 9, § 3, *de adq. rer. dom*

* Et ideo cujuscumque generis sit corporalis res, tradi
* potest, et a domino tradita alienatur

Itaque stipendiaria quoque et tributaria prædia eodem modo alienantur. Vocantur autem sti

pendiaria et tributaria prædia, quæ in provinciis sunt. *Ex Gaio*, 2 *inst.* 21.

* Inter quæ nec non et italica prædia; ex nostrâ con-
* stitutione, nulla differentia est, sed si quidem ex causa
* donationis aut dotis aut qualibet alia ex causa tradun-
* tur, sine dubio transferuntur. *Conf. Gaium*, 2 *inst.* 19 *et* 20; *Justin. l. un. C. de nud. jur. quir.*

41. Venditæ vero res et traditæ non aliter emptori adquiruntur, quam si is venditori pretium solverit, vel alio modo ei satisfecerit, veluti expromissore aut pignore dato. Quod cavetur quidem ex lege duodecim tabularum, tamen recte dicitur et jure gentium, id est jure naturali id effici. Sed si is qui vendidit, fidem emptoris secutus est, dicendum est statim emptoris rem fieri. *V. Pompon. l.* 19; *Gaium, l.* 53, *de contr. empt.*

42. Nihil autem interest, utrum ipse dominus tradat alicui rem, an voluntate ejus alius. (cui ejus rei possessio permissa sit). *Gaius, l.* 9, § 4, *de adq. rer. dom.*

43. Qua ratione, si cui libera universorum negotiorum administratio a domino permissa fuerit, isque ex his negotiis rem vendiderit et tradiderit, facit eam accipientis. *Gaius*, *l.* 9, § 4, *de adq. rer. dom.*

44. Interdum etiam sine traditione nuda voluntas sufficit domini ad rem transferendam, veluti si rem quam tibi aliquis commodavit aut locavit aut apud te deposuit, aut vendiderit aut donaverit. Quamvis enim ex ea causa tibi eam non tradiderit, eo tamen ipso quod patitur tuam esse, statim adquiritur tibi proprietas, perinde ac si eo nomine tradita fuisset. *Ex Gaio*, *l.* 9, § 5, *de adq. rer. dom.*

45. Item si quis merces in horreo depositas

venditerit, simul atque claves horrei tradiderit emptori, transfert proprietatem mercium ad emptorem *Gaius*, *l.* 9, § 5, *de adq. rer dom*

46. Hoc amplius, interdum et in incertam personam collata voluntas domini transfert proprietatem rei: ut ecce, praetores vel consules qui missilia jactant in vulgus, ignorant quid eorum quisque excepturus sit, et tamen quia volunt quod quisque acceperit, ejus esse, statim eum dominum efficiunt. *Ex Gaio*, *l.* 9, § 7, *de adq. rer. dom*

47. Qua ratione verius esse videtur, si rem pro derelicto a domino habitam occupaverit quis, statim eum dominum effici [*V. Pomp l* 5, § 1, *pro derel.*]. Pro derelicto autem habetur, quod dominus ea mente abjecerit, ut id rerum suarum esse nolit: ideoque statim dominus esse desinit. *V. Ulp. l.* 1, *eod.*; *l.* 43, § 5, *de furt.*

48. Alia sane causa est earum rerum, quæ in tempestate maris levandæ navis causa ejiciuntur. Hæ enim dominorum permanent, quia palam est eas non eo animo ejici quo quis eas habere non vult, sed quo magis cum ipsa navi periculum maris effugiat Qua de causa, si quis res eas fluctibus expulsas, vel etiam in ipso mari nactus, lucrandi animo abstulerit, furtum committit [*Ex Gaio*, *l.* 9, § 8, *de adq. rer. dom.*]. Nec longe discedere videntur ab his quæ de rheda currente non intelligentibus dominis cadunt. *V. Ulp. l.* 43, § 4, *de furt.*

TIT. II. *De rebus corporalibus et incorporalibus.*

Quædam præterea res corporales sunt, quædam incorporales. *Gaius, l.* 1, § 1, *de div. rer.*; 2 *inst.* 12.

1. Corporales sunt quæ (sui natura) tangi possunt: veluti fundus, homo, vestis, aurum, argentum, et denique res aliæ innumerabiles. *Gaius, l.* 1, § 1, *de div. rer*; *V.* 2 *inst.* 13.

2. Incorporales autem sunt, quæ tangi non possunt: qualia sunt ea quæ in jure consistunt, sicut hereditas, ususfructus, usus, obligationes quoquo modo contractæ. Nec ad rem pertinet, quod in hereditate res corporales continentur; nam et fructus qui ex fundo percipiuntur, corporales sunt; et id quod ex aliqua obligatione nobis debetur, plerumque corporale est, veluti fundus, homo, pecunia. Nam ipsum jus hereditatis, et ipsum jus utendi fruendi, et ipsum jus obligationis, incorporale est. *Gaius, l.* 1, § 1, *de div. rer.*; *V.* 2 *inst.* 14.

3. Eodem numero sunt jura prædiorum urbanorum et rusticorum, quæ etiam servitutes vocantur. *Gaius, l.* 1, § 1, *de div. rer.*; *V.* 2 *inst.* 14.

TIT. III. *De servitutibus rusticorum et urbanorum prædiorum.*

Rusticorum prædiorum (jura) sunt hæc: iter, actus, via, aquæductus. Iter est jus eundi ambulandi hominis, non etiam jumentum agendi (vel vehiculum). Actus est jus agendi jumentum vel vehiculum. Itaque qui iter habet, ac-

tum non habet; qui actum habet, et iter habet (eoque uti potest) etiam sine jumento. Via est jus eundi et agendi et ambulandi: nam et iter et actum in se via continet. Aquæductus est jus aquæ ducendæ per fundum alienum. *Ulp. l. 1, de servit. præd. rust.*

1. Prædiorum urbanorum servitutes sunt, quæ ædificiis inhærent: ideo urbanorum prædiorum dictæ, quoniam ædificia omnia, urbana prædia appellantur, licet in villa ædificata sint [*Ex Ulp. l. 1, commun. præd.*]. Item prædiorum urbanorum servitutes sunt hæ: ut vicinus onera vicini sustineat; ut in parietem ejus liceat vicino tignum immittere; ut stillicidium vel flumen recipiat quis in ædes suas vel in cloacam vel in aream, vel non recipiat; et ne alius tollat quis ædes suas, ne luminibus vicini officiat. *V. Gaium, l. 2, de servit. præd. urb.*

2. In rusticorum prædiorum servitutes quidam computari recte putant aquæ haustum, pecoris ad aquam adpulsum, jus pascendi, calcis coquendæ, arenæ fodiendæ. *Ex Ulp. l. 1, §. 1, de servit. præd. rust.*

3. Ideo autem hæ servitutes prædiorum appellantur, quoniam sine prædiis constitui non possunt. Nemo enim potest servitutem adquirere urbani vel rustici prædii, nisi qui prædium habet; nec quisquam debere, nisi qui prædium habet. *Ex Ulp. l. 1, § 1, commun. præd, ; V. l. 6, eod.*

4. Si quis velit vicino aliquod jus constituere, pactionibus atque stipulationibus id efficere debet [*Ex Gaio, 2 inst. 31*]. Potest etiam in testamento quis heredem suum damnare, ne altius tollat ædes suas ne luminibus ædium vi-

cini officiatur; vel ut patiatur eum tignum in parietem immittere, vel stillicidium habere, vel ut patiatur eum per fundum ire, agere, aquamve ex eo ducere. *Gaius*, *l.* 16, *cod.*

Tit. IV. *De usufructu.*

Ususfructus est jus alienis rebus utendi fruendi, salva rerum substantia. Est enim jus in corpore, quo sublato et ipsum tolli necesse est. *Paul. et Cels. l.* 1 *et* 2, *de usufr.*

1. Ususfructus a proprietate separationem recipit, idque pluribus modis accidit. Ut ecce, si quis usumfructum alicui legaverit; nam heres nudam habet proprietatem, legatarius usumfructum: contra, si fundum legaverit deducto usufructu, legatarius nudam habet proprietatem, heres vero usumfructum [*V. Gaium, l.* 6. *de usufr.*]. Item alii usumfructum, alii deducto eo fundum legare potest [*V. Modest. l.* 19, *de us. et usufr.*]. Sine testamento si quis velit usumfructum alii constituere, pactionibus et stipulationibus id efficere debet. Ne tamen in universum inutiles essent proprietates, semper abscedente usufructu, placuit certis modis extingui usumfructum, et ad proprietatem reverti. *Gaius, l.* 3, § 2, *de usufr.*

2. Constituitur autem ususfructus non tantum in fundo et ædibus, verum etiam in servis et jumentis ceterisque rebus [*Gaius, l.* 3, § 1, *de usufr.*], exceptis iis quæ ipso usu consumuntur: nam hæ neque naturali ratione neque civili recipiunt usumfructum. Quo numero sunt vinum, oleum, frumentum, vestimenta: quibus proxima est pecunia numerata, namque

in ipso usu assidua permutatione quodammodo extinguitur. Sed utilitatis causa senatus censuit posse etiam earum rerum usumfructum constitui : ut tamen eo nomine heredi utiliter caveatur [*V. Ulp. et Gaium*, *l.* 1 *et* 2, *de usufr. ear. rer.*]. Itaque si pecuniæ ususfructus legatus sit, ita datur legatario ut ejus fiat, at legatarius satisdet heredi de tanta pecunia restituenda, si moriatur aut capite minuatur (*V. Gaium et Julian. l.* 2 *et* 6 *eod.*]. Ceteræ quoque res ita traduntur legatario, ut ejus fiant; sed æstimatis his satisdatur, ut, si moriatur aut capite minuatur, tanta pecunia restituatur quanta hæ fuerint æstimatæ [*V. Gaium*, *l.* 7 *eod.*]. Ergo senatus non fecit quidem earum rerum usumfructum (nec enim poterat), sed per cautionem quasi usumfructum constituit. *V. Gaium*, *l.* 2, § 1 *eod.*

3. Finitur autem ususfructus morte usufructuarii. *V. Ulp. l.* 3, § 3, *quib. mod. usufr.*

" Et duabus capitis deminutionibus, maxima et me-
" dia, et non utendo per modum et tempus, quæ om-
" nia nostra statuit constitutio. *Conf. Paul.* 3 *sent.* 6,
" 31, *et Justin. l.* 16, *C. de usufr. et habit.* 53o.

Item finitur ususfructus, si domino proprietatis ab usufructuario cedatur, nam cedendo extraneo nihil agit [*ex Gaio*, 2 *inst.* 30; *V. Paul.* 3, *sent.* 6, § 32]; vel ex contrario si fructuarius proprietatem rei adquisierit : quæ res consolidatio appellatur [*V. Julian. et Paul. l.* 17 *et* 27, *quib. mod. usufr.*]. Eo amplius si ædes incendio consumptæ fuerint, vel etiam terræ motu aut vitio suo corruerint, extingui usumfructum necesse est, et ne areæ quidem usumfructum deberi. *V. Ulp. l.* 5, § 2, *eod.*

4. Cum autem finitus fuerit totus ususfructus,

revertitur ad proprietatem [*V. Paul.* 3 *sent.* 6, § 26 *et* 28; *Ulp. l.* 3, § 1, *de usufr accresc.*]; et ex eo tempore nudæ proprietatis dominus incipit plenam in re habere potestatem.

Tit. V. *De usu et habitatione.*

Iisdem illis modis quibus ususfructus constituitur, etiam usus nudus constitui solet; iisdemque illis modis finitur, quibus et ususfructus desinit. *Ex Gaio, l.* 3, § 3, *de usufr.*

1. Minus autem juris in usu est quam in usufructu. Namque is qui fundi nudum usum habet, nihil ulterius habere intelligitur, quam ut oleribus, pomis, floribus, fœno, stramentis, lignis ad usum quotidianum utatur [*V. Ulp. l.* 10, § 4; *l.* 12, § 1, *h. t.*]. In eo quoque fundo hactenus ei morari licet, ut neque domino fundi molestus sit, neque iis per quos opera rustica fiunt, impedimento. Nec ulli alii jus quod habet, aut locare aut vendere aut gratis concedere potest [*Gaius, l.* 11, *h. t.*]: cum is qui usumfructum babet, possit hæc omnia facere. *V. Ulp. l.* 12, §. 2, *de usufr.*

2. Item is qui ædium usum habet, hactenus juris habere intelligitur, ut ipse tantum habitet: nec hoc jus ad alium transferre potest [*V. Ulp. l.* 8, *h. t.*]. Et vix receptum esse videtur ut hospitem ei recipere liceat, et cum uxore sua liberisque suis, item libertis, nec non aliis liberis personis quibus non minus quam servis utitur, habitandi jus habeat; et convenienter, si ad mulierem usus ædium pertinet, cum marito ei habitare liceat. *V Paul. et Ulp. l.* 2; *l.* 1, § 3, 4, 5, 6 *et* 7, *h. t.*

3. Item is ad quem servi usus pertinet, ipse tantum operibus atque ministerio ejus uti potest: ad alium vero nullo modo jus suum transferre ei concessum est. Idem scilicet juris est et in jumento. *V. Ulp. l.* 12, §3, 4, 5 *et* 6, *h. t.*

4. Sed et si pecoris vel ovium usus legatus sit, neque lacte, neque agnis, neque lana utetur usuarius, quia ea in fructu sunt. Plane ad stercorandum agrum suum pecoribus uti potest. *Ex Ulp. l.* 12, § 2, *h. t.*

5. Sed si cui habitatio legata sive aliquo modo constituta sit, neque usus videtur neque ususfructus, sed quasi proprium aliquod jus. *V. Ulp. l.* 10, *h. t.*

" * Quam habitationem habentibus, propter rerum uti-
" litatem, secundum Marcelli sententiam nostra decisione
" promulgata, permisimus non solum in ea degere, sed
" etiam aliis locare *V. l.* 13, *C. de usufr.*

6. Hæc de servitutibus, et usufructu, et usu, et habitatione dixisse sufficiat. De hereditatibus autem et obligationibus, suis locis proponemus. Exposuimus summatim quibus modis jure gentium res adquiruntur; modo videamus, quibus modis legitimo et civili jure adquiruntur.

Tit. VI. *De usucapionibus, et longi temporis possessionibus.*

Jure civili constitutum fuerat, ut qui bona fide ab eo qui dominus non erat, cum crediderit dominum eum esse, rem emerit vel ex donatione aliave quavis justa causa acceperit; is eam rem, si mobilis erat, anno ubique, si immobilis, biennio tantum in italico solo usucaperet, ne rerum dominia in incerto essent. Et

cum hoc placitum erat, putantibus antiquioribus, dominis sufficere ad inquirendas res suas præfata tempora. *V. Gaium*, 2 *inst.* 42, 43, 46; *l.* 1, *de usurp.*

" Nobis melior sententia resedit, ne domini maturius
" suis rebus defraudentur, neque certo loco beneficium
" hoc concludatur. Et ideo constitutionem super hoc pro-
" mulgavimus, qua cautum est ut res quidem mobiles
" per triennium, immobiles vero per longi temporis pos-
" sessionem, id est inter præsentes decennio, inter absen-
" tes viginti annis usucapiantur; et his modis non solum
" in Italia, sed etiam in omni terra quæ nostro imperio
" gubernatur, dominium rerum justa causa possessionis
" præcedente adquiratur. *L. un. C. de usuc. transf.* 531.

1. Sed aliquando, etiam si maxime quis bona fide rem possedit, non tamen illi usucapio ullo tempore procedit: veluti si quis liberum hominem vel rem sacram vel religiosam [*Ex Gaio*, 2 *inst.* 45 *et* 48; *V. l.* 9, *de usurp.*], vel servum fugitivum possideat. *V. Afric. l.* 60, *de furt.*; *Diocl. et Max. l.* 1, *C. de serv. fugit.*

2. Furtivæ quoque res et quæ vi possessæ sunt, nec si prædicto longo tempore bona fide possessæ fuerint, usucapi possunt: nam furtivarum rerum lex duodecim tabularum (et lex Atilia) inhibent usucapionem; vi possessarum, lex Julia, et Plautia. *Gaius*, 2 *inst.* 45; *V. African. l.* 33, *de usurp.*; *Venul. l.* 6, *vi bon. rapt.*

3. Quod autem dictum est, furtivarum et vi possessarum rerum usucapionem per leges prohibitam esse, non eo pertinet ut ne ipse fur quive per vim possidet, usucapere possit (nam his alia ratione usucapio non competit, quia scilicet mala fide possident); sed nec ullus alius, quamvis ab eis bona fide emerit vel ex

alia causa acceperit, usucapiendi jus habet. Unde in rebus mobilibus non facile procedit, ut bonæ fidei possessori usucapio competat: nam qui sciens alienam rem vendidit vel ex alia causa tradidit, furtum ejus committit. *Ex Gaio*, 2 *inst.* 49, 50.

4. Sed tamen id aliquando aliter se habet: nam si heres rem defuncto commodatam aut locatam vel apud eum depositam, existimans hereditariam esse, bona fide accipienti vendiderit aut donaverit (aut dotis nomine dederit), quin is qui acceperit usucapere possit, dubium non est: quippe cum ea res in furti vitium non ceciderit, cum utique heres, qui bona fide tanquam suam alienaverit, furtum non committit. *Ex Gaio*, 2 *inst.* 50; *V. l.* 36, *de usurp.*; *Ulp. l.* 1, *pro dot.*

5. Item si is ad quem ancillæ ususfructus pertinet, partum suum esse credens vendiderit aut donaverit, furtum non committit; furtum enim sine affectu furandi non committitur. *Gaius*, 2 *inst.* 50; *V. l.* 36 *et* 37, *de usurp.*

6. Aliis quoque modis accidere potest, ut quis sine vitio furti rem alienam ad aliquem transferat, et efficiat ut a possessore usucapiatur. *Gaius*, 2 *inst.* 50; *V. l.* 36, § 1, *de usurp.*

7. Quod autem ad eas res quæ solo continentur, expeditius procedit, ut si quis loci vacantis possessionem propter absentiam aut negligentiam domini aut quia sine successore decesserit, sine vi nanciscatur. Qui quamvis ipse mala fide possidet (quia intelligit se alienum fundum occupasse), tamen si alii bona fide accipienti tradiderit, poterit ei longa possessione res adquiri, quia neque furtivum, neque

vi possessum accepit. Abolita est enim quorundam veterum sententia, existimantium etiam fundi locive furtum fieri [*Ex Gaio, l.* 38 *et* 39, *de usurp*; *V.* 2 *inst.* 51]. Et eorum qui res soli possederint, principalibus constitutionibus prospicitur, ne cui longa et indubitata possessio debeat auferri. *V. Diocl. et Max. l.* 2, *C. de præscr. long. temp.*

* *Si quis mala fide rem possidens . . . hanc rem alie-*
* *nat . . . si autem ignorat vetus alienatarum rerum do-*
* *minus et quia res ei competunt, et quia alienatio fa-*
* *cta est; non aliter hunc excludi, nisi per tricennalem*
* *præscriptionem, non valente dicere eo qui res hoc mo-*
* *do possidet, quia bona fide ipse possidet, quando ipse*
* *a mala fide possidente hoc accepit.* Nov. 119, cap. 7.

8. Aliquando etiam furtiva vel vi possessa res usucapi potest, veluti si in domini potestatem reversa fuerit; tunc enim vitio rei purgato, procedit ejus usucapio. *V. Paul. l.* 4, § 6, *de usurp.*; *Venul. l.* 6, *vi bon. rapt.*

9. Res fisci nostri usucapi non potest; sed Papinianus scripsit, bonis vacantibus fisco nondum nunciatis, bonæ fidei emptorem traditam sibi rem ex his bonis usucapere posse. Et ita divus Pius, et divus Severus et Antoninus rescripserunt. *V. Modest. l.* 18, *de usurp.*

10. Novissime sciendum est, rem talem esse debere ut in se non habeat vitium, ut a bona fide emptore usucapi possit, vel qui ex alia justa causa possidet. *V. Pompon. l.* 24, § 1, *de usurp.*

11. Error autem falsæ causæ usucapionem non parit; veluti si quis, cum non emerit, emisse se existimans possideat; vel cum ei donatum non fuerit, quasi ex donatione possideat. *V. African. l.* 11, *pro empt.*; *Pompon. l.* 5, § 1, *pro suo.* .

12. Diutina possessio quæ prodesse cœperat defuncto, et heredi et bonorum possessori continuatur, licet et ipse sciat prædium alienum esse [*V. Papin. l. 43, de usurp.*]. Quod si ille initium justum non habuit, heredi et bonorum possessori, licet ignoranti, possessio non prodest. *V. Papin. l. 11, de div. temp. pr.*; *Philip. l. 3, C. comm. de us.*

* Quod nostra constitutio similiter in usucapionibus ob-
* servari constituit, ut tempora continuentur. *V. L. un. C. de usuc. transf.*

13. Inter venditorem quoque et emptorem conjungi tempora divus Severus et Antoninus rescripserunt. *V. Paul. l. 2, § 20, pro empt.*

14. Edicto divi Marci cavetur eum qui a fisco rem alienam emit, si post venditionem quinquennium præterierit, posse dominum rei per exceptionem repellere. *V. Diocl. et Max. l. 3, C. si adv. fisc.*

Constitutio autem divæ memoriæ Zenonis bene prospexit iis qui a fisco per donationem vel venditionem vel alium titulum aliquid accipiunt, ut ipsi quidem securi statim fiant et victores existant, sive experiantur sive conveniantur: adversus autem sacratissimum ærarium usque ad quadriennium liceat intendere iis qui pro dominio vel hypotheca earum rerum quæ alienatæ sunt, putaverint sibi quandam competere actionem [*V. Zenon. l. 2, C. de quadr. præscr.*]. * Nostra autem divina constitutio quam
* nuper promulgavimus, etiam de iis qui a nostra vel
* venerabilis Augustæ domo aliquid acceperint, hæc sta-
* tuit, quæ in fiscalibus alienationibus præfata Zenoniana
* constitutione continentur. *V. L. ult. C. eod.* 531.

TIT. VII. *De donationibus.*

Est et aliud genus adquisitionis, donatio [*V. Pompon. l. 9, § 3, de don.*]. Donationum autem duo genera sunt: mortis causa, et non

mortis causa. *V. Ulp. l.* 67, § 1, *de verb. sign.*

1. Mortis causa donatio est, quæ propter mortis fit suspicionem [*V. Gaium. l.* 31, *pr. et* § 2, *de mort. caus. don.*], cum quis ita donat, ut si quid humanitus ei contigisset, haberet is qui accipit: sin autem supervixisset, qui donavit, reciperet; vel si eum donationis pœnituisset, aut si prior decesserit is cui donatum sit [*V. Julian. l.* 16; *Afric. l.* 23; *Paul. l.* 35, § 3, *eod.*]. Hæ mortis causa donationes ad exemplum legatorum redactæ sunt per omnia. *V. Julian. et Ulp. l.* 15, 17 *et* 37, *eod.*

" Nam cum prudentibus ambiguum fuerat, utrum donationis an legati instar eam obtinere oporteret, et utriusque causæ quædam habebat insignia, et alii ad aliud genus eam trahebant, a nobis constitutum est, ut per omnia fere legatis connumeretur, et sic procedat quemadmodum eam nostra formavit constitutio. *V. L. ult., C. de don. caus. mort.* 531.

Et in summa mortis causa donatio est, cum magis se quis velit habere, quam eum cui donat; magisque eum cui donatur, quam heredem suum. Sic et apud Homerum Telemachus donat Piræo. *Ex Marcian. l.* 1, *pr. et* § 1, *de mort. caus. don.*; *V. Paul. l.* 35, § 2, *eod.*

Πειραι', οὐ γάρ τ' ἴδμεν ὅπως ἔσται τάδε ἔργα.
Εἴ κεν ἐμὲ μνηστῆρες ἀγήνορες ἐν μεγάροισι
Λάθρῃ κτείναντες, πατρώϊα πάντα δάσονται,
Αὐτὸν ἔχοντά σε βούλομ' ἐπαυρέμεν, ἤ τινα τῶνδε.
Εἰ δέ κ' ἐγὼ τούτοισι φόνον καὶ κῆρα φυτεύσω,
Δὴ τότε μοι χαίροντι φέρειν πρὸς δώματα χαίρων.

id est:

Piræe, incertus quoniam rerum exitus harum est,
Si tacita incautum stolidi me forte necare

Morte proci poterunt, et opes vexare paternas;
Hæc ego te malo, quam illorum quempiam habere.
Sin ego eos justa meritos affecero clade,
Tum mihi tu læto reddes illa omnia lætus.

2. Aliæ autem donationes sunt, quæ sine ulla mortis cogitatione fiunt, quas inter vivos appellamus: quæ omnino non comparantur legatis; quæ si fuerint perfectæ, temere revocari non possunt. *V. Julian. l.* 1, *de donat.*; *Marcian. l.* 27, *de mort. caus. don.*; *Carin. et Numer. l.* 3, *C. de rev. donat.*

Perficiuntur autem, cum donator suam voluntatem scriptis aut sine scriptis manifestaverit. Et ad exemplum venditionis, nostra constitutio eas etiam in se habere necessitatem traditionis volunt: ut etiamsi non tradantur, habeant plenissimum robur et perfectum, et traditionis necessitas incumbat donatori [*V. L.* 35, *C. h. t.* 530]. Et cum retro principum dispositiones insinuari eas actis intervenientibus volebant, si majores ducentorum fuerant solidorum, nostra constitutio eam quantitatem usque ad quingentos solidos ampliavit, quam stare etiam sine insinuatione statuit [*V. Theod. et Valent. l. ult. C. Th. de sponsal.*; *Justin. l.* 36, *C. h. t.* 531]; et quasdam donationes invenit, quæ penitus insinuationem fieri minime desiderant, sed in se plenissimam habent firmitatem [*V. L.* 36, *C. h. t.*; *L.* 38, *C. de episc. et cler.*]. Alia insuper multa ad uberiorem exitum donationum invenimus, quæ omnia ex nostris constitutionibus, quas super his posuimus, colligenda sunt [*V. L.* 34, § 2, 3 *et* 4; *L. ult. C. h. t.*]. Sciendum est tamen quod etsi plenissimæ sint donationes, si tamen ingrati existant homines in quos beneficium collatum est, donatoribus per nostram constitutionem licentiam præstitimus certis ex causis eas revocare: ne qui suas res in alios contulerunt, ab his quandam patiantur injuriam vel jacturam, secundum enumeratos in constitutione nostra modos. *V. L. ult. C. de revoc. don.* 530.

3. Est et aliud genus inter vivos donationum, quod

veteribus quidem prudentibus penitus erat incognitum, postea autem a junioribus divis principibus introductum est: quod ante nuptias vocabatur, et tacitam in se conditionem habebat, ut tunc ratum esset, cum matrimonium fuerit insecutum. Ideoque ante nuptias appellabatur, quod ante matrimonium efficiebatur, et nusquam post nuptias celebratas talis donatio procedebat [*V. Constant. l. 15, C. de donat. ante nupt.*; *Theod. et Valent. L. 17, eod.*]. Sed primus quidem divus Justinus pater noster, cum augeri dotem et post nuptias fuerat permissum, si quid tale evenit, etiam ante nuptias donationem augeri et constante matrimonio sua constitutione permisit [*V. L. 19, C. de don. ante nupt.*] * Sed
* tamen nomen inconveniens remanebat, cum ante nu-
* ptias quidem vocabatur, post nuptias autem tale acci-
* piebat incrementum. Sed nos plenissimo fini tradere
* sanctiones cupientes, et consequentia nomina rebus esse
* studentes, constituimus ut tales donationes non augean-
* tur tantum, sed et constante matrimonio initium ac-
* cipiant, et non ante nuptias sed propter nuptias vo-
* centur, et dotibus in hoc exæquentur, ut quemadmo-
* dum dotes et constante matrimonio non solum augen-
* tur sed etiam fiunt, ita et istæ donationes quæ pro-
* pter nuptias introductæ sunt, non solum antecedant ma-
* trimonium, sed etiam eo contracto et augeantur et con-
* stituantur. *V. L. 20, C. eod.*

Si maritus mille solidorum ante nuptias donationem fecerit, licebit mulieri et minoris et amplioris quantitatis dotem offerre, et marito similiter ante nuptias donationem. Hoc tamen observandum est, ut quantam partem mulier stipuletur sibi lucro cedere ex ante nuptias donatione, si priorem maritum mori contigerit, tantam et maritus ex dote partem, non pecuniæ quantitatem, stipuletur sibi, si prior mulier in fata collapsa fuerit. Leo et Anthem. l. 9, C. de pact. conv. 468.

* *De cetero in omni datione sancimus æquas quidem*
* *esse oblationes.* Nov. 97, cap. 1. 539.

4. Erat olim et alius modus civilis adquisitionis per jus accrescendi, quod est tale. Si communem servum habens aliquis cum Titio, solus libertatem ei imposuit vel vindicta vel te-

stamento, eo casu pars ejus amittebatur et socio adcrescebat. *V. Ulp. 1 fragm.* 18; *Paul.* 4 *sent.* 12.

* Sed cum pessimum fuerat exemplo, et libertate servum defraudari et ex ea humanioribus quidem dominis damnum inferri, severioribus autem dominis lucrum adcrescere, hoc quasi invidiæ plenum pio remedio per nostram constitutionem mederi necessarium duximus; et invenimus viam per quam et manumissor et socius ejus et qui libertatem accepit, nostro beneficio fruantur, libertate cum effectu procedente, cujus favore antiquos legislatores multa et contra communes regulas statuisse manifestissimum est, et eo qui eam imposuit, suæ liberalitatis stabilitate gaudente, et socio indemni conservato pretiumque servi, secundum partem dominii quod nos definivimus, accipiente. *V. L. un. C. de comm. serv. manum.* 530.

Tit. VIII. *Quibus alienare licet, vel non.*

Accidit aliquando ut qui dominus sit, alienare non possit; et contra, qui dominus non sit, alienandæ rei potestatem habeat. Nam dotale prædium maritus invita muliere per legem Juliam prohibetur alienare, quamvis ipsius sit, dotis causa ei datum. *Gaius*, 2 *inst.* 62, 63.

* Quod nos legem Juliam corrigentes in meliorem statum deduximus.

Cum enim lex in solis tantummodo rebus locum habebat quæ italicæ fuerant, et alienationes inhibebat quæ invita muliere fiebant, hypothecas autem earum etiam volente. *V. Gaium* 2 *inst.* 63; *Paul.* 2 *sent.* 21, § 2.

* Utrique remedium posuimus, ut et in eas res quæ in provinciali solo positæ sunt, interdicta fiat alienatio vel obligatio, et neutrum eorum neque consentientibus mulieribus procedat, ne sexus muliebris fragilitas in perniciem substantiæ earum converteretur. *V. L. un.* § 15, *C. de rei uxor. act.*

1. Contra autem creditor pignus ex pactione, quamvis ejus ea res non sit, alienare potest: sed hoc forsitan ideo videtur fieri, quod voluntate debitoris intelligitur pignus alienari, qui ab initio contractus pactus est, ut liceret creditori pignus vendere, si pecunia non solvatur. *Ex Gaio*, 2 *inst.* 64.

* Sed ne creditores jus suum persequi impediantur, * neque debitores temere suarum rerum dominium amittere videantur, nostra constitutione consultum est, ac * certus modus impositus est per quem pignorum distractio possit procedere: cujus tenore utrique parti creditorum et debitorum satis abundeque provisum est. *V. L. ult. C. de jur. domin. impetr.* 530.

2. Nunc admonendi sumus neque pupillum neque pupillam, ullam rem sine tutoris auctoritate alienare posse. Ideo si mutuam pecuniam alicui sine tutoris auctoritate dederit, non contrahit obligationem, quia pecuniam non facit accipientis; ideoque nummi vindicari possunt, sicubi extent. Sed si nummi quos mutuo minor dederit, ab eo qui accepit, bona fide consumpti sunt, condici possunt; si mala fide, ad exhibendum de his agi potest. At ex contrario, res omnes pupillo et pupillæ sine tutoris auctoritate recte dari possunt. Ideoque si debitor pupillo solvat, necessaria est debitori tutoris auctoritas: alioquin non liberabitur. *V. Gaium*, 2 *inst.* 80, 82, 84; *Ulp. l.* 11, § 2, *de reb. cred.*

* Sed etiam hoc evidentissima ratione statutum est in * constitutione, quam ad Cæsarienses advocatos ex suggestione Triboniani viri eminentissimi, quæstoris sacri * palatii nostri, promulgavimus: qua dispositum est, ita * licere tutori vel curatori debitorem pupillarem solvere, * ut prius sententia judicialis sine omni damno celebrata hoc permittat. Quo subsecuto, si et judex pronun-

" craverit et debitor solverit, sequatur hujus modi so-
" lutionem plenissima securitas *V. L.* 25, *C. de admin. tut.*

Sin autem aliter quam disposuimus, solutio facta fuerit, pecuniam autem salvam habeat pupillus, aut ex ea locupletior sit, et adhuc eamdem summam petat, per exceptionem doli mali submoveri poterit [*V. Gaium*, 2 *inst.* 84.]. Quod si aut male consumpserit aut furto amiserit, nihil proderit debitori doli mali exceptio; sed nihilominus damnabitur, quia temere sine tutore auctore et non secundum nostram dispositionem solverit [*V. Marcian. l.* 47, *de solut.*]. Sed ex diverso pupilli vel pupillæ solvere sine tutore auctore non possunt, quia id quod solvitur, non fit accipientis: cum scilicet nullius rei alienatio eis sine tutoris auctoritate concessa sit. *V. Ulp. l.* 14, § 8, *eod.*; *Gaium*, 2 *inst.* 84.

TIT. IX. *Per quas personas vobis adquiritur.*

Adquiritur vobis non solum per vosmetipsos, sed etiam per eos quos in potestate habetis; item per eos servos, in quibus usumfructum habetis; item per homines liberos et servos alienos, quos bona fide possidetis: de quibus singulis diligentius dispiciamus. *Ex Gaio*, 2 *inst.* 86; *V. l.* 10, *de adq. rer. domin*

1. Igitur liberi vestri utriusque sexus, quos in potestate habetis, olim quidem quidquid ad eos perveuerat (exceptis videlicet castrensibus peculiis), hoc parentibus suis adquirebant sine ulla distinctione [*V. Gaium*, 2 *inst.* 87]. Et hoc ita parentum fiebat, ut esset eis licentia, quod per unum vel unam eorum adquisi-

tum est, alii vel extraneo donare vel vendere, vel quocumque modo voluerint, applicare.

* Quod nobis inhumanum visum est, et generali constitutione emissa, et liberis pepercimus et patribus honorem debitum servavimus. Sancitum etenim a nobis est, ut si quid ex re patris eis obveniat, hoc secundum antiquam observationem totum parenti adquiratur. Quæ enim invidia est, quod ex patris occasione profectum est, hoc ad eum reverti? Quod autem ex alia causa sibi filius familias adquisivit, hujus usumfructum patri quidem adquirat, dominium autem apud eum remaneat; ne quod ei suis laboribus vel prospera fortuna accessit hoc in alium perveniens luctuosum ei procedat. *V. L.* 6, *C. de bon. quæ liber.* 529.

* 2. Hoc quoque a nobis dispositum est et in ea specie ubi parens emancipando liberum, ex rebus quæ adquisitionem effugiunt, sibi partem tertiam retinere si voluerit, licentiam ex anterioribus constitutionibus habebat, quasi pro pretio quodammodo emancipationis. Et inhumanum quiddam accidebat, ut filius rerum suarum ex hac emancipatione dominii pro parte tertia defraudaretur, et quod honoris ei ex emancipatione additum est, quod sui juris effectus est, hoc per rerum deminutionem decrescat. Ideoque statuimus ut parens pro tertia dominii parte honorum quam retinere poterat, dimidiam non dominii rerum, sed ususfructus, retineat. Ita hæ res intactæ apud filium remanebunt, et pater ampliore summa fruetur, pro tertia, dimidia potiturus. *V. L.* 6, § 3, *C. de bon. quæ liber.*

3. Item vobis adquiritur quod servi vestri ex traditione nanciscuntur, sive quid stipulentur, vel ex qualibet alia causa adquirant: hoc enim vobis et ignorantibus et invitis obvenit. Ipse enim (servus) qui in potestate alicujus est, nihil suum habere potest. Sed et si heres institutus sit, non alias, nisi jussu vestro, hereditatem adire potest; et si jubentibus vobis adierit, vobis hereditas adquiritur, perinde ac si vos ipsi heredes instituti essetis: et convenienter scilicet vo-

bis legatum per eos adquiritur. Non solum autem proprietas per eos quos in potestate habetis, vobis adquiritur, sed etiam possessio. Cujuscumque enim rei possessionem adepti fuerint, id vos possidere videmini: unde etiam per eos usucapio (vel longi temporis possessio), vobis accedit, *Ex Gaio*, 2 *inst.* 87, 89; *V. l.* 10, *pr.* § 1 *et* 2, *de adq. rer. dom.*; *l.* 32, *eod.*

4. De iis autem servis in quibus usumfructum tantum habetis, ita placuit, ut quidquid ex re vestra vel operis suis adquirunt, vobis adjiciatur; quod vero extra eas causas persecuti sunt, id ad dominum proprietatis pertineat. Itaque si is servus heres institutus sit, legatum quid ei (donatumve) fuerit, non usufructuario, sed domino proprietatis adquirit. Idem placet et de eo qui a vobis bona fide possidetur, sive is liber sit, sive alienus servus: quod enim placuit de fructuario, idem placet et de bonæ fidei possessore. Itaque quod extra istas duas causas adquiritur, id vel ad ipsum pertinet, si liber est, vel ad dominum, si servus est. Sed bonæ fidei possessor, cum usuceperit servum, quia eo modo dominus fit, ex omnibus causis per eum sibi adquirere potest: fructuarius vero usucapere non potest, primum quia non possidet, sed habet jus utendi fruendi, deinde quia scit servum alienum esse [*Gaius*, 2 *inst.* 91, 92 *et* 93; *V. l.* 10, § 4 *et* 5, *de adquir. rer. dom.*] Non solum autem proprietas per eos servos in quibus usumfructum habetis, vel quos bona fide possidetis, vel per liberam personam quæ bona fide vobis servit, adquiritur vobis, sed etiam possessio. Loquimur autem in utrius-

que persona, secundum definitionem quam proxime exposuimus, id est, si quam possessionem ex re vestra vel ex suis operis adepti fuerint. *Ex Gaio*, 2 *inst*. 94; *V. Paul. l*. 1, § 6 *et* 8, *de adq. vel. amit. poss*.

5. Ex his itaque apparet, per liberos homines, quos neque vestro juri subjectos habetis, neque bona fide possidetis; item per servos alienos, in quibus neque usumfructum habetis, neque justam possessionem, nulla ex causa vobis adquiri posse. Et hoc est quod dicitur, per extraneam personam nihil adquiri posse [*Ex Gaio*, 2 *inst*. 95]: excepto eo quod per liberam personam, veluti per procuratorem, placet non solum scientibus sed et ignorantibus adquiri possessionem, secundum divi Severi constitutionem; et per hanc possessionem etiam dominium, si dominus fuit qui tradidit, vel usucapionem aut longi temporis præscriptionem, si dominus non fuit. *Ex Ulp. l*. 20, § 2, *de adq. rer. dom. V. Sever. et Anton. l*. 1, *de adq. vel amitt. poss*.; *Paul*. 5 *sent*. 2, § 1 *et* 2.

6 Hactenus tantisper admonuisse sufficit, quemadmodum singulæ res adquiruntur: nam legatorum jus, quo et ipso singulæ res vobis adquiruntur (item fideicommissorum, ubi singulæ res vobis relinquuntur), opportunius inferiore loco referemus. Videamus itaque nunc quibus modis per universitatem res vobis adquiruntur. Si cui ergo heredes facti sitis, sive cujus bonorum possessionem petieritis, vel si quem adrogaveritis, (vel si cujus bona libertatum conservandarum causa vobis addicta fuerint), ejus res omnes ad vos transeunt [*Ex Gaio*, 2 *inst*. 97 *et* 98]. Ac prius de hereditatibus di-

spiciamus, quarum duplex conditio est: nam vel ea testamento vel ab intestato ad vos pertinent. Et prius est, ut de his dispiciamus quæ ea testamento vobis obveniunt [*Gaius, ibid.* 99. 100]: qua in re necessarium est initium de ordinandis testamentis exponere.

Tit. X. *De testamentis ordinandis.*

Testamentum ex eo appellatur, quod testatio mentis est. *V. Ulp.* 20 *fragm.* 1.

1. Sed ut nihil antiquitatis penitus ignoretur, sciendum est olim quidem duo genera testamentorum in usu fuisse: quorum altero in pace et otio utebantur, quod CALATIS COMITIIS appellabatur; altero, cum in prælium exituri essent, quod PROCINCTUM dicebatur. Accessit deinde tertium genus testamentorum, quod dicebatur PER ÆS ET LIBRAM: scilicet quod per emancipationem, id est, imaginariam quandam venditionem agebatur quinque testibus et libripende, civibus romanis, puberibus, præsentibus, et eo qui familiæ emptor dicebatur. Sed illa quidem (priora) duo genera testamentorum ex veteribus temporibus in desuetudinem abierunt. Quod vero per æs et libram fiebat, licet diutius permansit [*V. Ulp.* 20 *fragm.* 2; *Gaium*, 1 *inst.* 119; 2 *ibid.* 101, 102, 103], attamen partim et hoc in usu esse desiit.

2. Sed prædicta quidem nomina testamentorum ad jus civile referebantur. Postea ex edicto prætoris forma alia faciendorum testamentorum introducta est. Jure cum honorario nulla emancipatio desiderabatur; sed septem testium signa sufficiebant [*V. Ulp.* 28 *fragm.* 6; 23

ibid. 5], cum jure civili signa testium non essent necessaria. *V. Gaium*, 2 *inst.* 104.

3. Sed cum paulatim, tam ex usu hominum quam ex constitutionum emendationibus, cœpit in unam consonantiam jus civile et prætorium jungi, constitutum est, ut uno eodemque tempore, quod jus civile quodammodo exigebat, septem testibus adhibitis et subscriptione testium, quod ex constitutionibus inventum est, ex edicto prætoris signacula testamentis imponerentur [*V. Theod. et Valent. l.* 21, *C. de test.* 439]: ita ut hoc jus tripertitum esse videatur, et testes quidem et eorum præsentia uno contextu, testamenti celebrandi gratia, a jure civili descendant [*V. Ulp. l.* 20, § 8, *l.* 21, § 3, *qui test. fac.*]; subscriptiones autem testatoris et testium, ex sacrarum constitutionum observatione adhibeantur [*V. Ulp. l.* 22. § 4, *eod.*], signacula autem et testium numerus, ex edicto prætoris. *V. Ulp.* 28 *fragm.* 6, 23, *ibid.* 5.

4. " Sed his omnibus ex nostra constitutione, propter " testamentorum sinceritatem, ut nulla fraus adhibeatur, " hoc additum est, ut per manus testatoris vel testium " nomen heredis exprimatur et omnia secundum illius " constitutionis tenorem procedant. *V. L.* 29, *C. de test. et quemad.* 531.

" *Sed si hoc non observant, sed secundum priscam " consuetudinem testentur, etiam sic firmum testamentum " sancimus.* Nov. 119, cap. 9. 541

5. Possunt autem omnes testes et uno annulo signare testamentum. Quid enim si septem annuli una sculptura fuerint, secundum quod Papiniano visum est? Sed alieno quoque annulo licet signare testamentum. *V. Ulp. l.* 22, § 2, *qui test. fac. poss.*

6. Testes autem adhiberi possunt ii cum quibus testamenti factio est. [*V. Ulp.* 20 *fragm.* 8]. Sed neque mulier, neque impubes, neque servus, neque furiosus, neque mutus, neque surdus, nec cui bonis interdictum est, neque is quem leges jubent improbum intestabilemque es-

se, possunt in numero testium adhiberi. *V. Ulp.* 20 *fragm.* 7; *l.* 18; *l.* 20, § 4, 5, 6 *et* 7, *eod.*; *Papin. et Paul. l.* 14 *et* 15 *de testib.*

7. Sed cum aliquis ex testibus testamenti quidem faciendi tempore liber existimabatur, postea vero servus apparuit, tam divus Hadrianus Catonio Vero quam postea divus Severus et Antoninus rescripserunt, subvenire se ex sua liberalitate testamento, ut sic habeatur, ac si ut oportet factum esset; cum eo tempore quo testamentum signaretur, omnium consensu hic testis loco liberorum fuerit, neque quisquam esset qui ei status quæstionem moveret. *V. Hadrian. l.* 1, *C. de testam. et quemad.*

8. Pater, nec non is qui in potestate ejus est, item duo fratres qui in ejusdem patris potestate sunt, utrique testes in uno testamento fieri possunt; quia nihil nocet ex una domo plures testes alieno negotio adhiberi. *Ulp.* 20 *fragm.* 6; *l.* 17, *de testib.*

9. In testibus autem non debet esse, qui in potestate testatoris est [*Gaius*, 2 *inst.* 105; *V. Ulp.* 20 *fragm.* 3]. Sed si filius familias de castrensi peculio post missionem faciat testamentum, nec pater ejus recte adhibetur testis, nec is qui in potestate ejusdem patris est [*Gaius*, *ibid.* 106; *V. Ulp. l.* 20, § 2, *qui test. fac.*]; reprobatum est enim in ea re domesticum testimonium. *Gaius*, *ibid.* 105.

10. Sed neque heres scriptus, neque is qui in potestate ejus est, neque pater ejus qui habet eum in potestate, neque fratres qui in ejusdem patris potestate sunt, testes adhiberi possunt; quia hoc totum negotium quod agitur testamenti ordinandi gratia, creditur hodie

inter testatorem et heredem agi [*V. Gaium*, 2 *inst.* 103, 105; *Ulp.* 20 *fragm.* 31; *l.* 20, *pr. et* § 2, *qui test. fac.*]. Licet enim totum jus tale conturbatum fuerat, et veteres quidem familiæ emptorem et eos qui in potestate coadunati fuerant, a testamentariis testimoniis repellebant [*V. Gaium. ibid.* 105, 106; *Ulp, ibid.* 2, 3 *et* 4], heredi et iis qui conjuncti ei per potestatem fuerant, concedebant testimonia in testamentis præstare; licet ii qui id permittebant, hoc jure minime abuti eos debere suadebant. *V. Gaium, ibid.* 108.

" Tamen nos eandem observationem corrigentes, et quod
" ab illis suasum est in legis necessitatem transferentes,
" ad imitationem pristini familiæ emptoris, merito nec
" heredi qui imaginem vetustissimi familiæ emptoris ob-
" tinet, nec aliis personis quæ ei, ut dictum est, con-
" junctæ sunt, licentiam concedimus sibi quodammodo
" testimonia præstare: ideoque nec ejusmodi veteres con-
" stitutiones nostro codici inseri permisimus.

11. Legatariis autem et fideicommissariis, quia non juris successores sunt, et aliis personis eis conjunctis testimonium non denegamus [*V. Gaium*, 2, *inst.* 108; *Ulp. l.* 20, *qui test. fac.*]: imo in quadam nostra constitutione et hoc specialiter concessimus [*V. Zenon. l.* 22, *C. de testam. et quemad.*]; et multo magis iis qui in eorum potestate sunt, vel qui eos habent in potestate, hujusmodi licentiam damus.

12. Nihil autem interest, testamentum in tabulis, an in charta membranave, vel in alia materia fiat. *V. Ulp. l.* 1, *de bon. poss. sec. tab.*

13. Sed et unum testamentum pluribus perficere codicibus quis potest, secundum obtinentem tamen observationem omnibus factis: quod interdum etiam necessarium est, veluti si quis

navigaturus et secum ferre et domi relinquere judiciorum suorum contestationem velit; vel propter alias innumerabiles causas, quæ humanis necessitatibus imminent. *Ex Florent. l. 24, qui test. fac.; V. Ulp. l. 1, § 6 et 7, de bon. poss. sec. tab.*

14. Sed hæc quidem de testamentis quæ scriptis conficiuntur. Si quis autem voluerit sine scriptis ordinare jure civili testamentum, septem testibus adhibitis et sua voluntate coram eis nuncupata fiet hoc perfectissimum testamentum jure civili, firmumque constitutum. *V. Gord. l. 2, C. de bon. poss. sec. tab.*

Tit. XI. *De militari testamento.*

Supradicta diligens observatio in ordinandis testamentis, militibus propter nimiam imperitiam eorum constitutionibus principalibus remissa est. Nam quamvis ii neque legitimum numerum testium adhibuerint, neque aliam testamentorum solemnitatem observaverint, recte nihilominus testantur. *Ex Gaio, 2 inst. 107.*

* Videlicet, cum in expeditionibus occupati sunt: quod
* merito nostra constitutio introduxit. *V. Anton., Con-*
* *stant., Justin. l. 1, 16 et 17, C. de test. mil.*

Quoquo enim modo voluntas ejus suprema sive scripta inveniatur, sive sine scriptura, valet testamentum ex voluntate ejus. *V. Ulp. l. 1, eod.*

* Illis autem temporibus, per quæ citra expeditionum
* necessitatem in aliis locis vel suis ædibus degunt, mi-
* nime ad vindicandum tale privilegium adjuvantur. Sed
* testari quidem, etsi filii familias sunt, propter militiam
* conceduntur, jure tamen communi eadem observatione
* in eorum testamentis adhibenda, quam et in testamen-
* tis paganorum proxime exposuimus.

1. Plane de testamentis militum divus Trajanus Statilio Severo ita rescripsit: « Id privilegium quod militantibus datum est, ut quoquo modo facta ab iis testamenta rata sint, sic intelligi debet, ut utique prius constare debeat testamentum factum esse, quod et sine scriptura a non militantibus quoque fieri potest. Is ergo miles de cujus bonis apud te quæritur, si convocatis ad hoc hominibus ut voluntatem suam testaretur, ita locutus est, ut declararet quem vellet sibi heredem esse et cui libertatem tribueret, potest videri sine scripto hoc modo esse testatus, et voluntas ejus rata habenda est. Ceterum, si, ut plerumque sermonibus fieri solet, dixit alicui: EGO TE HEREDEM FACIO aut BONA MEA TIBI RELINQUO, non oportet hoc pro testamento observari. Nec ullorum magis interest, quam ipsorum quibus id privilegium datum est, ejusmodi exemplum non admitti. Alioquin non difficulter post mortem alicujus militis testes existerent, qui affirmarent se audisse dicentem aliquem, relinquere se bona cui visum sit: et per hoc vera judicia subvertuntur. » *Florent. l. 24, h. t.*

2. Quinimo et mutus et surdus miles testamentum facere potest. *Ex Ulp. l. 4, h. t.*

3. Sed hactenus hoc illis a principalibus constitutionibus conceditur, quatenus militant et in castris degunt. Post missionem vero veterani, vel extra castra si faciant adhuc militantes testamentum, communi omnium civium romanorum jure facere debent. Et quod in castris fecerunt testamentum, non communi jure, sed quomodo voluerint, post missionem intra an-

non tantum valebit [*V. African. et Paul. l.* 21 *et* 38, § 1, *h. t.*]. Quid igitur si intra annum quidem decesserit, conditio autem heredi adscripta post annum extiterit? An quasi testamentum militis valeat? Et placet valere quasi militis. *V. Paul. l.* 38, *h. t.*

4. Sed et si quis ante militiam non jure fecit testamentum, et miles factus in expeditione degens resignavit illud, et quædam adjecit sive detraxit, vel alias manifesta est militis voluntas hoc valere volentis, dicendum est valere testamentum, quasi ex nova militis voluntate. *V. Julian. et Marcel.*, *l.* 20, § 1, *l.* 25, *h. t.*

5. Denique si in adrogationem datus fuerit miles, vel filius familias emancipatus est, testamentum ejus quasi militis ex nova voluntate valet, nec videtur capitis deminutione irritum fieri. *Ex Marcian. et Tert.* l. 22 *et* 23, *h. t.*; *V. Ulp. l.* 6, § 6, *de inj. rupt.*

6. Sciendum tamen est, quod ad exemplum castrensis peculii, tam anteriores leges [*V. Ulp. l.* 7, § 6, *de donat.*] quam principales constitutiones [*V. Constantin. l.* 1, *C. de castr. omn. pal.* 321; *Honor. et Theod. l.* 7, *C. de assessor.* 422; *Theod. et Valent. l. ult. de castr. pec.*] quibusdam quasi-castrensia dederunt peculia, et quorum quibusdam permissum erat etiam in potestate degentibus testari. *V. Ulp. l.* 3, § 5, *de bon. poss. l.* 1, § 6, *ad Sc. Trebell.*; *Justinian. l. ult. C. de inoff. test.*

" Quod nostra constitutio latius extendens, permisit
" omnibus in his tantummodo peculiis testari, sed jure
" quidem communi Cujus constitutionis tenore perspecto
" licentia est nihil eorum quæ ad præfatum jus pertinent,
" ignorare. *V. L. ult. C. qui fac. test.* 531.

Tit. XII. *Quibus non est permissum facere testamentum.*

Non tamen omnibus licet facere testamentum. Statim enim ii qui alieno juri subjecti sunt, testamenti faciendi jus non habent, adeo quidem ut quamvis parentes eis permiserint, nihilo magis jure testari possint [*Ex Gaio*, *l.* 6, *qui test fac.*] : exceptis iis quos ante enumeravimus, et præcipue militibus qui in potestate parentum sunt, quibus de eo quod in castris acquisierunt, permissum est ex constitutionibus principum testamentum facere. Quod quidem jus in primis tantum militantibus datum est, tam auctoritate divi Augusti, quam Nervæ nec non optimi imperatoris Trajani. [*V. Ulp.* 20 *fragm.* 10; *l.* 1, *de test. mil.*]: postea vero subscriptione divi Hadriani etiam dimissis a militia, id est, veteranis concessum est. Itaque si quidem fecerint de castrensi peculio testamentum, pertinebit hoc ad eum quem heredem reliquerint. *V. Ulp. l.* 2, *de castr. pecul.*

Si vero intestati decesserint nullis liberis vel fratribus superstitibus, ad parentem eorum jure communi pertinebit. *V. Theod. et Valent. l.* 3, *C. de bon. quæ lib.* 439, *Leon. et Anthem. l.* 4, *C. eod.* 469.

Ex eo intelligere possumus, quod in castris adquisierit miles qui in potestate patris est, neque ipsum patrem adimere posse, neque patris creditores id vendere vel aliter inquietare [*V. Papin. l.* 12, *de pecul. castr.*], neque patre mortuo cum fratribus commune esse, sed proprium ejus esse id quod castris adquisierit [*V.*

Ulp. l. 1, § 15, *de collat.*]: quamquam jure civili omnium qui in potestate parentis sunt, peculia perinde in parentum bonis computantur, ac servorum peculia in bonis dominorum numerantur. *V. Gaium*, 2 *inst.* 86, 87.

Exceptis videlicet iis quæ ex sacris constitutionibus et præcipue nostris propter diversas causas non adquiruntur.

Præter hos igitur qui castrense vel quasi-castrense peculium habent, si quis alius filius familias testamentum fecerit, inutile est, licet suæ potestatis factus decesserit. *Ex Modest. l.* 19, *qui test. fac.*

1. Præterea testamentum facere non possunt impuberes, quia nullum eorum animi judicium est. Item furiosi, quia mente carent [*V. Ulp.* 20 *fragm.* 12 *et* 15]. Nec ad rem pertinet, si impubes postea pubes, aut furiosus postea compos mentis factus fuerit et decesserit [*V. Modestin. l.* 19, *qui test. fac.*]. Furiosi autem, si per id tempus fecerint testamentum quo furor eorum intermissus est, jure videntur esse testati: certe eo, quod ante furorem fecerint, testamento valente [*V. Ulp. l.* 20, § 4, *eod.*; *Justin. l.* 9, *C. eod.*]. Nam neque testamentum recte factum neque ullum aliud negotium recte gestum, postea furor interveniens perimit. *V. Ulp. l.* 8, *de his qui sui.*

2 Item prodigus cui bonorum suorum administratio interdicta est, testamentum facere non potest: sed id quod fecit ante quam interdictio bonorum ei fiat, ratum est. *V. Ulp.* 20 *fragm.* 13; *l.* 20, *qui test. fac. poss.*

3. Item surdus et mutus non semper testamentum facere potest [*Ex Gaio*, *l.* 6, § 1, *qui test. fac.*, *V. Mac. l.* 7, *eod.*]. Utique

autem de eo surdo loquimur qui omnino non exaudit, non de eo qui tarde exaudit: nam et mutus is intelligitur qui eloqui nihil potest, non qui tarde loquitur. Sæpe enim etiam litterati et eruditi homines variis casibus et audiendi et loquendi facultatem amittunt.

* Unde nostra constitutio etiam his subvenit, ut cer-
* tis casibus et modis secundam normam ejus possint te-
* stari, aliaque facere quæ eis permissa sunt. *L.* 10, *C. qui test. fac.*

Sed si quis post factum testamentum, adversa valetudine aut quolibet alio casu mutus aut surdus esse cœperit, ratum nihilominus ejus permanet testamentum *Gaius*, *l.* 6, § 1, *eod.*

* 4. Cæcus autem non potest facere testamentum, ni-
* si per observationem quam lex divi Justini patris no-
* stri introduxit *V. l.* 8, *C. de testam*; *Paul.* 3 *sent.* 4 § 4.

5. Ejus qui apud hostes est, testamentum quod ibi fecit, non valet, quamvis redierit [*Gaius*, *l.* 8, *qui test. fac*]. Sed quod, dum in civitate fuerat, fecit, sive redierit, valet jure postliminii; sive illic decesserit, valet ex lege Cornelia. *V. Ulp. l.* 6, § 12, *de injust. rupt.*

Tit. XIII. *De exheredatione liberorum.*

Non tamen, ut omnino valeat testamentum, sufficit hæc observatio quam supra exposuimus [*Gaius*, 2 *inst.* 115]; sed si quis filium in potestate habeat, curare debet ut eum heredem instituat vel exheredem nominatim faciat: Alioquin si silentio præterierit, inutiliter testabitur: adeo quidem ut, si vivo patre filius decesserit, nemo ex eo testamento heres existere possit, quia scilicet ab initio non constiterit testamentum [*Ex*

Gaio, 2 *inst.* 123; *V. Ulp.* 22, *fragm.* 16]. Sed non ita de filiabus et aliis per virilem sexum descendentibus liberis utriusque sexus antiquitati fuerat observatum: sed si non fuerant scripti heredes scriptæve, vel exheredati exheredatæve, testamentum quidem non infirmabatur, sed jus accrescendi eis præstabatur ad certam portionem. Sed nec nominatim eas personas exheredare parentibus necesse erat, sed licebat et inter ceteros facere [*V. Gaium*, *ibid.* 124, 128; *Ulp.* 22 *fragm.* 17, 20]. Nominatim autem quis exheredari videtur, sive ita exheredetur: TITIUS FILIUS MEUS EXHERES ESTO, sive ita: FILIUS MEUS EXHERES ESTO, non adjecto proprio nomine (scilicet si alius filius non extet). *Gaius*, 2 *inst.* 127; *V. Ulp. l.* 2, *de liber. et post.*

1. Postumi quoque liberi vel heredes institui debent, vel exheredari [*Ex Gaio*, 2 *inst.* 130]. Et in eo par omnium conditio est, quod in filio postumo, et in quolibet ex ceteris liberis sive masculini sexus sive feminini præterito, valet quidem testamentum; sed postea agnatione postumi sive postumæ rumpitur, et ea ratione totum infirmatur. Ideoque si mulier, ex qua postumus aut postuma sperabatur, abortum fecerit, nihil impedimento est scriptis heredibus ad hereditatem adeundam [*V. Ulp.* 22 *frag.* 18, *l* 3, § 3, *de inj. r.*]. Sed feminini quidem sexus personæ vel nominatim vel inter ceteros exheredari solebant: dum tamen, inter ceteros si exheredentur, aliquid eis legetur, ne videantur per oblivionem præteritæ esse. Masculos vero postumos, id est filium et deinceps, placuit non recte exheredari, nisi nominatim exheredentur, hoc scilicet modo: QUICUMQUE MI-

HI FILIUS GENITUS FUERIT, EXHERES ESTO *V. Ulp.* 22, *frag.* 21, 22; *l.* 3, § 3, *de inj. rupt*; *Paul. l.* 14, *eod.*

2. Postumorum autem loco sunt et hi qui in sui heredis loco succedendo, quasi agnascendo fiunt parentibus sui heredes. Ut ecce si quis filium et ex eo nepotem neptemve in potestate habeat: quia filius gradu præcedit, is solus jura sui heredis habet, quamvis nepos quoque et neptis ex eo in eadem potestate sunt. Sed si filius ejus vivo eo moriatur, aut qualibet alia ratione exeat de potestate ejus, incipiunt nepos neptisve in ejus loco succedere, et eo modo jura suorum heredum quasi agnatione nanciscuntur. Ne ergo eo modo rumpatur ejus testamentum, sicut ipsum filium vel heredem instituere vel nominatim exheredare debet testator, ne non jure faciat testamentum; ita et nepotem neptemve ex filio necesse est ei vel heredem instituere vel exheredare, ne forte vivo eo filio mortuo, succedendo in locum ejus nepos neptisve quasi agnatione rumpant testamentum. Idque lege Julia Velleia provisum est [*Gaius*, 2 *inst.* 134; *l.* 13, *de injust. rupt.*; *V. Ulp.* 22 *fragm.* 19], in qua simul exheredationis modus ad similitudinem postumorum demonstratur. *V. Scævol. l.* 29, § 12 *et* 13, *de lib. et post.*

3. Emancipatos liberos jure civili neque heredes instituere, neque exheredare necesse est, quia non sunt sui heredes. Sed prætor omnes tam feminini sexus quam masculini, si heredes non instituantur, exheredari jubet: virilis sexus nominatim, feminini vero inter ceteros. Quod si neque heredes instituti fuerint, neque ita ut diximus exheredati, permittit eis prætor

contra tabulas testamenti bonorum possessionem. *Ex Gaio*, 2 *inst.* 135; *V. Ulp.* 28, *fragm.* 2.

4. Adoptivi liberi, quamdiu sunt in potestate patris, ejusdem juris habentur cujus sunt justis nuptiis quæsiti. Itaque heredes instituendi vel exheredandi sunt secundum ea quæ de naturalibus exposuimus [*V. Gaium*, 2 *inst.* 136; *Ulp.* 22 *fragm.* 14]. Emancipati vero a patre adoptivo, neque jure civili neque quod ad edictum prætoris attinet, inter liberos connumerantur. Qua ratione accidit, ut ex diverso, quod ad naturalem parentem attinet, quamdiu quidem sunt in adoptiva familia, extraneorum numero habentur, ut eos neque heredes instituere, neque exheredare necesse sit. Cum vero emancipati fuerint ab adoptivo patre, tunc incipiunt in ea causa esse in qua futuri essent, si ab ipso naturali patre emancipati fuissent. *Ex Gaio ibid.* 137; *V. Ulp.* 28 *fragm.* 3.

* 5. Sed hæc quidem vetustas introducebat. Nostra vero constitutio nihil inter masculos et feminas in hoc jure interesse existimans, quia utraque persona in hominum procreatione similiter naturæ officio fungitur, et lege antiqua duodecim tabularum omnes similiter ad successionem ab intestato vocabantur, quod et prætores postea secuti esse videntur; ideo simplex ac simile jus et in filiis et in filiabus et in ceteris descendentium per virilem sexum personis, non solum jam natis sed etiam postumis, introduxit ut omnes, sive sui sive emancipati sunt, aut heredes instituantur vel nominatim exheredentur, et eundem habeant effectum circa testamenta parentum suorum infirmanda et hereditatem auferendam, quem filii sui vel emancipati habent, sive jam nati sint sive adhuc in utero constituti postea nati sint [*V. l.* 4, *C. de præter. liber.* 531.]. Circa adoptivos autem filios suos certam induximus divisionem, quæ in nostra constitutione quam super adoptivis tulimus, continetur. *V. l.* 10, *C. de adopt.* 530.

6. Sed si in expeditione occupatus miles testamentum faciat, et liberos suos jam natos vel postumos nominatim non exheredaverit, sed præterierit non ignorans an habeat liberos, silentium ejus pro exheredatione nominatim facta valere constitutionibus principum cautum est. *V. Ulp. l.* 12, *de bon. libert.*; *Gord. l.* 9. *C. de test. mil.*

7. Mater vel avus maternus necesse non habent liberos suos aut heredes instituere aut exheredare; sed possunt eos omittere. Nam silentium matris et avi materni, ceterorumque per matrem ascendentium, tantum facit quantum exheredatio patris [*V. Gaium, l.* 15. *de suis et legit.*]. Nec enim matri filium filiamve, neque avo materno nepotem neptemve ex filia, si eum eamve heredem non instituat, exheredare necesse est; sive de jure civili quæramus, sive de edicto prætoris quo præteritis liberis contra tabulas bonorum possessionem permittit [*Gaius*, 3 *inst.* 71]: sed aliud eis adminiculum servatur, quod paulo post vobis manifestum fiet. *V. Philip. l.* 15. *C. de inoff. test.*

Tit. XIV. *De heredibus instituendis.*

Heredes instituere permissum est tam liberos homines quam servos, et tam proprios quam alienos. Proprios autem servos, olim quidem secundum plurium sententias, non aliter quam cum libertate recte instituere licebat. *V. Gaium*, 2 *inst.* 185, 186, 187; *Ulp.* 22 *fragm.* 7, 12; *Valer. et Gall. l.* 9, *C. de fideic. libert.*

" Hodie vero etiam sine libertate ex nostra constitu-
" tione heredes eos instituere permissum est [*L.* 5, *C.*

» de necess. serv. hered. 431]. Quod non per innovationem introduximus, sed quoniam æquius erat, et Atilicino placuisse Paulus suis libris, quos tam ad Massurium Sabinum quam ad Plautium scripsit, refert [V. Paul. l. 32, § 2, de test. tut.

Proprius autem servus etiam is intelligitur, in quo nudam proprietatem testator habet, alio usumfructum habente [V. Paul. l. 25, de verb. sign.; Ulp. l. 9, § 20, h. t.]. Est autem casus in quo nec cum libertate utiliter servus a domina heres instituitur, ut constitutione divorum Severi et Antonini cavetur, cujus verba hæc sunt: « Servum adulterio maculatum, » non jure testamento manumissum ante sen» tentiam ab ea muliere videri, quæ rea fue» rat ejusdem criminis postulata, rationis est. » Quare sequitur, ut in eundem a domina col» lata heredis institutio nullius momenti habea» tur » [Ex Marcian. l. 48, § 2, h. t.]. Alienus servus etiam is intelligitur, in quo usumfructum testator habet. V. Paul. d. l. 25, de verb. sign.; l. 1, de usufr.

1. Servus autem a domino suo heres institutus, si quidem in eadem causa manserit, fit ex testamento liber heresque necessarius. Si vero a vivo testatore manumissus fuerit, suo arbitrio adire hereditatem potest [Ex Gaio, 2 inst. 188; V. Ulp. 22 fragm. 11, 12]: quia non fit heres necessarius, cum utrumque ex domini testamento non consequitur [V. Tryph. l. 99, h. t.]. Quod si alienatus fuerit, jussu novi domini adire hereditatem debet, et ea ratione per eum dominus fit heres. Nam ipse alienatus neque liber neque heres esse potest [Gaius, ibid.; Ulp. 22 fragm. 12], etiamsi cum libertate heres institutus fuerit. Destitisse enim

a libertatis datione videtur dominus qui eum alienavit [*V. Paul. l.* 26, § 1, *de adim. legat.*]. Alienus quoque servus heres institutus, si in eadem causa duraverit, jussu (ejus) domini adire hereditatem debet. Si vero alienatus fuerit ab eo, aut vivo testatore, aut post mortem ejus antequam adeat, debet jussu novi domini adire. At si manumissus est (vivo testatore, vel mortuo antequam adeat), suo arbitrio adire hereditatem potest. *Gaius* 2 *inst.* 189; *V. Ulp.* 22 *fragm.* 12.

2. Servus alienus post domini mortem recte heres instituitur, quia et cum hereditariis servis est testamenti factio; nondum enim adita hereditas personæ vicem sustinet, non heredis futuri, sed defuncti [*V. Gaium, l.* 31, § 1, *h. t.*; *Ulp. l.* 34, *de adquir. rer. dom.*]: cum etiam ejus qui in utero est, servus recte heres instituatur. *V. Javol. l.* 64, *h. t.*

3. Servus plurium cum quibus testamenti factio est, ab extraneo institutus heres, unicuique dominorum cujus jussu adierit, pro portione dominii adquirit hereditatem. *V. Ulp. et Paul. l.* 67 *et* 68, *de adquir. vel omitt. hered.*

4. Et unum hominem, et plures usque ad infinitum, quot quis velit heredes facere, licet.

5. Hereditas plerumque dividitur in duodecim uncias, quæ assis appellatione continentur. Habent autem hæ partes propria nomina ab uncia usque ad assem, (ut) puta hæc: sextans, quadrans, triens, quincunx, semis, septunx, bes, dodrans, dextans, deunx [*Ulp. l.* 50, § 2, *h. t.*]. Non autem utique semper duodecim uncias esse oportet; nam tot unciæ assem efficiunt, quot testator voluerit [*V. Paul.*

3 *sent.* 4, § 6; *Ulp. l.* 13, § 1, *h. t.*]: et si unum tantum quis ex semisse, verbi gratia, heredem scripserit, totus as in semisse erit. [*V. Papin. l.* 78, § 1, *h. t.*]. Neque enim idem ex parte testatus et ex parte intestatus decedere potest, nisi sit miles, cujus sola voluntas in testando spectatur [*V. Pompon. l.* 7, *de reg. jur.*; *Ulp. l.* 6, *de test. mil.*]. Et e contrario potest quis in quantascunque voluerit plurimas uncias suam hereditatem dividere. *V. Paul.* 3 *sent.* 4, § 6; *Ulp. l.* 23, § 6 *et* 7, *h. t.*

6. Si plures instituantur, ita demum partium distributio necessaria est, si nolit testator eos æquis ex partibus heredes esse. Satis enim constat, nullis partibus nominatis, æquis ex partibus eos heredes esse [*V. Ulp. l.* 9, § 12, *h. t.*]. Partibus autem in quorundam personis expressis, si quis alius sine parte nominatus erit, si quidem aliqua pars assi deerit, ex ea parte heres fit: et si plures sine parte scripti sunt, omnes in eandem partem concurrunt. Si vero totus as completus sit, ii qui nominatim expressas partes habent, in dimidiam partem vocantur, et ille vel illi omnes in alteram dimidiam [*V. Ulp. l.* 17, *pr.* § 3 *et* 4, *Papin. l.* 78, § 2, *h. t.*; *Paul.* 3 *sent.* 4, § 6]. Nec interest primus an medius an novissimus sine parte heres scriptus sit: ea enim pars data intelligitur, quæ vacat. *V. Paul. l.* 20, *h. t.*; *Ulp. d. l.* 17, *eod.*

7. Videamus, si pars aliqua vacet, nec tamen quisquam sine parte sit heres institutus, quid juris sit, veluti si tres ex quartis partibus heredes scripti sunt. Et constat vacantem partem singulis tacite pro hereditaria parte ac-

cedere, et perinde haberi ac si ex tertiis partibus heredes scripti essent [*V. Ulp. l.* 13, § 2 *et* 3, *h. t.*]. Ex diverso, si plures in portionibus sint, tacite singulis decrescere: ut si, verbi gratia, quatuor ex tertiis partibus heredes scripti sint, perinde habeantur ac si unusquisque ex quarta parte heres scriptus fuisset. *V. Ulp. d. l.* 13, § 4 *et* 5. *h. t.*

8. Si plures unciæ quam duodecim distributæ sint, is qui sine parte institutus est, quod dupondio deest, habebit. Idemque erit si dupondius expletus sit [*V. Ulp. l.* 17, § 5; *Paul. l.* 18, *h. t.*]: quæ omnes partes ad assem postea revocantur, quamvis sint plurium unciarum. *V. Hermog. l.* 87, *h. t.*

9. Heres pure et sub conditione institui potest [*V. Ulp. l.* 4, *h. t.*]; ex certo tempore aut ad certum tempus, non potest: veluti POST QUINQUENNIUM QUAM MORIAR, vel EX CALENDIS ILLIS, aut USQUE AD CALENDAS ILLAS, HERES ESTO. Denique diem adjectum haberi pro supervacuo placet, et perinde esse ac si pure heres institutus esset. *V. Papin. l.* 34, *h. t.*

10. Impossibilis conditio in institutionibus et legatis, nec non fideicommissis et libertatibus, pro non scripto habetur. *V. Ulp. l.* 1, *de cond. inst.*; *Marcian. l.* 14, *eod.*; *Paul.* 3 *sent.* 4, § 1 *et* 2.

11. Si plures conditiones institutioni adscriptæ sunt: siquidem conjunctim, ut puta SI ILLUD ET ILLUD FACTUM ERIT, omnibus parendum est; si separatim, veluti SI ILLUD AUT ILLUD FACTUM ERIT, cuilibet obtemperare satis est. *Ex Paul. l.* 5, *de condit. inst.*

12. Ii quos nunquam testator vidit, heredes

instituti possunt: veluti si fratris filios peregri natos, ignorans qui essent, heredes instituerit; ignorantia enim testantis inutilem institutionem non facit. *V. African. l.* 46, *h. t.; Theod. et Val. l.* 11, *C. eod.*

TIT. XV. *De vulgari substitutione.*

Potest autem quis in testamento suo plures gradus heredum facere, ut puta SI ILLE HERES NON ERIT, ILLE HERES ESTO; et deinceps, in quantum velit testator, substituere. Potest et novissimo loco in subsidium vel servum necessarium heredem instituere. *Ex Marcian. l.* 36, *h. t.; V. Gaium,* 2 *inst.* 174.

1. Et plures in unius locum possunt substitui, vel unus in plurium, vel singuli singulis, vel invicem ipsi qui heredes instituti sunt. *Marcian. l.* 36, § 1, *h. t. V. Gaium,* 2 *inst.* 175.

2. Et si ex disparibus portionibus heredes scriptos invicem substituerit, et nullam mentionem in substitutione partium habuerit, eas videtur in substitutione dedisse, quas in institutione expressit. Et ita divus Pius rescripsit. *Ex Æl. et Anton. l.* 1, *C. de imp. et al. subst.; V. Ulp. l.* 24, *h. t.*

3. Sed si instituto heredi et coheredi suo substituto dato alius substitutus fuerit, divi Severus et Antoninus sine distinctione rescripserunt ad utramque partem substitutum admitti. *V. Papin. l.* 41, *h. t.*

4. Si servum alienum quis patrem familias arbitratus, heredem scripserit, et si heres non sit, Mævium ei substituerit, isque servus jussu domini adierit hereditatem, Mævius substitutus

in partem admittitur. Illa enim verba SI HERES NON ERIT, in eo quidem quem alieno juri subjectum esse testator scit, sic accipiuntur: si neque ipse heres erit neque alium heredem effecerit. In eo vero quem patrem familias esse arbitratur, illud significant: si hereditatem sibi, eive cujus juri postea subjectus esse cœperit, non adquisierit [*Ex Julian. l. 40, de hered. inst.*]. Idque Tiberius Cæsar in persona Parthenii servi sui constituit. *Ex Pompon. l. 41, eod.*

TIT. XVI. *De pupillari substitutione.*

Liberis suis impuberibus quos in potestate quis habet, non solum ita, ut supra diximus, substituere potest, id est, ut si heredes ei non extiterint, alius ei sit heres; sed eo amplius, ut si heredes ei extiterint et adhuc impuberes mortui fuerint, sit eis aliquis heres: veluti (si quis dicat hoc modo) TITIUS FILIUS MEUS HERES MIHI ESTO; ET SI FILIUS MEUS HERES MIHI NON ERIT, SIVE HERES ERIT ET PRIUS MORIATUR QUAM IN SUAM TUTELAM VENERIT (id est, pubes factus sit, TUNC) SEIUS HERES ESTO. Quo casu, si quidem non extiterit heres filius, tunc substitutus patri fit heres; si vero extiterit heres filius et ante pubertatem decesserit, ipsi filio fit heres substitutus [*Gaius*, 2 *inst* 179, 180.]. Nam moribus institutum est ut, cum ejus ætatis filii sint, in qua ipsi sibi testamentum facere non possunt, parentes eis faciant. *V. Ulp. l. 2, de vulg. et pup.*

* 1. Qua ratione excitati, etiam constitutionem in no-
* stro Codice posuimus, qua prospectum est ut, si qui
* mente captos habeant filios vel nepotes vel pronepotes

" cujuscumque sexus vel gradus, liceat eis, etsi puberes " sint, ad exemplum pupillaris substitutionis certas per" sonas substituere : sin autem resipuerint, eamdem sub" stitutionem infirmari. *V. Justinian. l. 9, C de impub. et al. subst.*

Et hoc ad exemplum pupillaris substitutionis, quæ postquam pupillus adoleverit, infirmatur. *V. Pompon. l. 14, eod.*

2. Igitur in pupillari substitutione secundum præfatum modum ordinata duo quodammodo sunt testamenta, alterum patris, alterum filii, tanquam si ipse filius sibi heredem instituisset: aut certe unum testamentum est (duarum causarum, id est) duarum hereditatum. *Gaius, 2 inst.* 180.

3. Sin autem quis ita formidolosus sit, ut timeret ne filius ejus, pupillus adhuc, ex eo quod palam substitutum accepit, post obitum ejus periculo insidiarum subjiceretur: vulgarem quidem substitutionem palam facere, et in primis quidem testamenti partibus ordinare debet; illam autem substitutionem per quam, et si heres extiterit pupillus et intra pubertatem decesserit, substitutus vocatur, separatim in inferioribus partibus scribere, eamque partem proprio lino propriaque cera consignare; et in priore parte testamenti cavere, ne inferiores tabulæ vivo filio et adhuc impubere aperiantur [*Ex Gaio, 2 inst.* 181]. Illud palam est, non ideo minus valere substitutionem impuberis filii, quod in iisdem tabulis scripta sit quibus sibi quisque heredem instituisset, quamvis hoc pupillo periculosum sit.

4. Non solum autem heredibus institutis impuberibus liberis ita substituere parentes possunt, ut si (heredes eis extiterint et) ante pu-

bertatem mortui fuerint, sit eis heres is quem voluerint ipsi, sed etiam exheredatis. Itaque eo casu, si quid pupillo ex hereditatibus legatisve aut donationibus propinquorum (atque amicorum) adquisitum fuerit, id omne ad substitutum pertinet. Quæcumque diximus de substitutione impuberum liberorum vel heredum institutorum vel exheredatorum, eadem etiam de postumis intelligimus. *Gaius*, 2 *inst.* 182, 183.

5. Liberis autem suis testamentum facere nemo potest, nisi et sibi faciat; nam pupillare testamentum pars et sequela est paterni testamenti: adeo ut si patris testamentum non valeat, nec filii quidem valebit. *V. Ulp. l.* 2, § 1 *et* 4, *h. t.*

6. Vel singulis (autem) liberis, vel ei qui eorum novissimus impubes morietur, substitui potest: singulis (quidem), si neminem eorum intestatum decedere voluerit; novissimo, si jus legitimarum hereditatum integrum inter eos custodiri velit. *Florent. l.* 37, *de vulg. et pup.*

7. Substituitur autem impuberi aut nominatim, veluti TITIUS HERES ESTO; aut generaliter, ut QUISQUIS MIHI PATRI HERES ERIT. Quibus verbis vocantur ex substitutione, impubere filio mortuo, qui et scripti sunt heredes et extiterunt, pro qua parte heredes facti sunt. *V. Ulp. l.* 8, § 1, *de vulg. et pup.*

8. Masculo igitur usque ad quatuordecim annos substitui potest; feminæ, usque ad duodecim annos. Et si hoc tempus excesserint, substitutio evanescit. *V. Pompon. l.* 14, *de vulg. et pup.*

9. Extraneo vero (vel filio puberi heredi instituto) ita substituere nemo potest, ut si he-

res extiterit et intra aliquod tempus decesserit, alius ei sit heres. Sed hoc solum permissum est, ut eum per fideicommissum testator obliget alii hereditatem ejus vel totam vel pro parte restituere: quod jus quale sit, suo loco trademus. *Gaius*, 2 *inst.* 184.

TIT. XVII. *Quibus modis testamenta infirmantur.*

Testamentum jure factum usque eo valet, donec rumpatur, irritumve fiat *V. Ulp.* 23 *fragm.* 1.

1. Rumpitur autem testamentum, cum in eodem statu manente testatore ipsius testamenti jus vitiatur. — Si quis (enim) post factum testamentum adoptaverit sibi filium per imperatorem, eum qui sui juris est; aut per prætorem (secundum nostram constitutionem), eum qui in potestate parentis fuerit: testamentum ejus rumpitur, quasi agnatione sui heredis. *Gaius*, 2 *inst.* 128.

2. Posteriore quoque testamento, quod jure perfectum est, superius rumpitur. Nec interest an extiterit aliquis heres ex eo, an non extiterit: hoc enim solum spectatur, an aliquo casu existere potuerit. Ideoque si quis aut noluerit heres esse; aut vivo testatore, aut post mortem ejus antequam hereditatem adierit, decesserit; aut ante conditio sub qua heres institutus est, defecerit: in his casibus pater familias intestatus moritur. Nam et prius testamentum non valet, ruptum a posteriore; et posterius æque nullas habet vires, cum ex eo nemo heres extiterit. *Ex Gaio*, 2 *inst.* 144.

3. Sed si quis priore testamento jure perfecto, posterius æque jure fecerit, etiamsi ex

certis rebus in eo heredem instituerit, superius tamen testamentum sublatum esse divi Severus et Antoninus rescripserunt. Cujus constitutionis verba et hic inseruimus, cum aliud quoque præterea in ea constitutione expressum est: « Imperatores Severus et Antoninus Augusti, Cocceio Campano. Testamentum secundo loco factum, licet in eo certarum rerum heres scriptus sit, perinde jure valere, ac si rerum mentio facta non esset; sed et teneri heredem scriptum, ut contentus rebus sibi datis, aut suppleta quarta ex lege Falcidia, hereditatem restituat his qui in priore testamento scripti fuerant, propter inserta verba secundo testamento, quibus, ut valeret prius testamentum, expressum est, dubitari non oportet » [*Ex Marcian. l.* 29, *ad Sc. Trebel.*]. Et ruptum quidem testamentum hoc modo efficitur.

4. Alio quoque modo testamenta jure facta infirmantur: veluti, cum is qui fecit testamentum, capite deminutus sit. Quod quibus modis accidat, primo libro retulimus. *Gaius*, 2 *inst.* 145.

5. Hoc autem casu irrita fieri testamenta dicuntur, cum alioquin et quæ rumpuntur irrita fiant. Et ea quæ jure facta sunt, et postea propter capitis deminutionem irrita fiunt, possumus nihilominus rupta dicere. Sed quia sane commodius erat singulas causas singulis appellationibus distingui, ideo non jure facta quædam dicuntur; quædam jure facta rumpi vel irrita fieri. *Ex Gaio*, 2 *inst.* 146.

6. Non tamen per omnia inutilia sunt ea testamenta, quæ ab initio jure facta per capitis deminutionem irrita facta sunt. Nam si septem te-

stium siguis signata sunt, potest scriptus heres secundum tabulas bonorum possessionem agnoscere, si modo defunctus et civis romanus et suæ potestatis mortis tempore fuerit. Nam, si ideo irritum factum sit testamentum, quod civitatem vel etiam libertatem testator amiserit, aut quia in adoptionem se dederit et mortis tempore in adoptivi patris potestate sit, non potest scriptus heres secundum tabulas bonorum possessionem petere. *Ex Gaio*, 2 *inst.* 147.

7. Ex eo autem solo non potest infirmari testamentum, quod postea testator id noluit valere: usque adeo ut, si quis post factum prius testamentum posterius facere cœperit, et aut mortalitate præventus, aut quia eum ejus rei pœnituit, non perfecerit, divi Pertinacis oratione cautum sit, ne alias tabulæ priores jure factæ irritæ fiant, nisi sequentes jure ordinatæ et perfectæ fuerint; nam imperfectum testamentum sine dubio nullum est. *V. Ulp. l.* 2, *de injust. rupt.*; *Pompon. l.* 18, *de legat.* 3°; *Theod. et. Valent. l.* 21, § 3, *C. de testam.*

* *Si quis condidit testamentum, si quidem nulla contraria voluntas apparuerit, hoc esse firmum. Sin autem testator contrariam aperuerit voluntatem, et hoc vel per testes idoneos, non minus tribus, vel inter acta manifestaverit, et decennium fuerit emensum, tunc irritum est testamentum.* L. 27, C. de testam.

8. Eadem ratione expressit, non admissurum se hereditatem ejus qui litis causa principem reliquerit heredem [*V. Paul.* 5 *sent.* 12, § 8; *l.* 91, *de hered. inst.*], neque tabulas non legitime factas, in quibus ipse ob eam causam heres institutus erat, probaturum [*V. Alex. l.* 3, *C. de testam.*]; neque ex nuda voce heredis nomen admissurum; neque ex ulla scri-

ptura cui juris auctoritas desit, aliquid adepturum [*V. Paul.* 5, *sent.* 12, § 9, *l.* 23, *de legat.* 3°]. Secundum hæc, divi quoque Severus et Antoninus sæpissime rescripserunt. LICET ENIM, inquiunt, LEGIBUS SOLUTI SUMUS, ATTAMEN LEGIBUS VIVIMUS. *V. Paul.* 4 *sent.* 5, § 3; *d. l.* 23; *Alex. d. l.* 3, *Theod. et Valent. l.* 4, *C. de legib.*

TIT. XVIII. *De inofficioso testamento.*

Quia plerumque parentes liberos suos sine causa exheredant vel omittunt, inductum est ut de inofficioso testamento agere possint liberi, qui queruntur aut inique se exheredatos, aut inique præteritos [*V. Marcel. l.* 3, *l.* 5, § 1, *h. t.*]: hoc colore quasi non sanæ mentis fuerint, cum testamentum ordinarent. Sed hoc dicitur non quasi vere furiosus sit, sed recte quidem fecerit testamentum, non autem ex officio pietatis. Nam si vere furiosus sit, nullum testamentum est. *Ex Marcian. l.* 2, *l.* 5, § 1, *h. t.*; *V. Paul.* 4 *sent.* 5, § 1.

" *Sancimus non licere penitus patri vel matri, avo vel*
" *aviæ, proavo vel proaviæ suum filium vel filiam vel*
" *ceteros liberos præterire aut exheredes in suo facere te-*
" *stamento, nisi forsan probabuntur ingrati, et ipsas no-*
" *minatim ingratitudinis causas parentes suo inseruerint*
" *testamento. Causas autem justas ingratitudinis certas*
" *esse decernimus.* Nov. 115, cap. 3. 541.

1. Non tantum autem liberis permissum est testamentum parentum inofficiosum accusare, verum etiam parentibus liberorum. *V. Ulp. l.* 1, *h. t.*

Soror autem et frater, turpibus personis scriptis heredibus, ex sacris constitutionibus prælati sunt. Non ergo contra omnes heredes agere possunt. *V. Constant. l.* 27, *C. h. t.* 319.

Ultra fratres igitur et sorores cognati nullo modo aut agere possunt, aut agentes vincere. *V. Ulp. l.* 1, *h. t.*; *Diocl.* et *Max. l.* 21, *C. h. t.*

* *Sancimus non licere liberis parentes suos præterire, aut quolibet modo a rebus propriis in quibus habent testamenti licentiam, eos omnino alienare, nisi causas quas enumeravimus, in suis testamentis specialiter nominaverint.* Nov. 115, cap 4.

2. Tam autem naturales liberi, quam secundum nostræ constitutionis divisionem adoptati, ita demum de inofficioso testamento agere possunt, si nullo alio jure ad bona defuncti venire possunt. Nam qui ad hereditatem totam vel partem ejus alio jure veniunt, de inofficioso agere non possunt [*V. Ulp. l.* 8, § 15, *Paul. l.* 23, *h. t.*]. Postumi quoque, qui nullo alio jure venire possunt, de inofficioso agere possunt. *V. Ulp. l.* 6, *h. t.*

* 3 Sed hæc ita accipienda sunt, si nihil eis penitus a testatoribus testamento relictum est: quod nostra constitutio ad verecundiam naturæ introduxit. Sin vero quantacumque pars hereditatis vel res eis fuerit relicta, de inofficioso querela quiescente, id quod eis deest usque ad quartam legitimæ partis repletur, licet non fuerit adjectum (1) boni viri arbitratu debere eam compleri *V. l.* 30, *C. h. t.* 528

4. *Illud notissimum est, eum qui legatum perceperit, non recte de inofficioso testamento dicturum, nisi id totum alii administravit.*

Si tutor nomine pupilli cujus tutelam gere-

(1) Cum scribit moriens, ut arbitratu boni viri, si quid minus filiis sit relictum quam modus quartæ per successionem bonis tantum liberis debetur, efflagitat id ipsum ab herede eadem in pecunia compleatur, manifestum est nullam prorsus querelam remanere. *Const l.* 4, *C. Th. de inoff. test.* 361.

bat, ex testamento patris sui legatum acceperit, cum nihil erat ipsi tutori relictum a patre suo, nihilominus poterit nomine suo de inofficioso patris testamento agere. *V. Marcel. l.* 10, § 1, *h. t.*

5. *Meminisse autem oportebit, cum qui testamentum inofficiosum improbe dixit et non obtinuit, id quod in testamento accepit, perdere; et id fisco vindicari, quasi indigno ablatum.*

Sed si e contrario pupilli nomine cui nihil relictum fuerit, de inofficioso egerit et superatus est, tutor quod sibi in eodem testamento legatum relictum est, non amittit. *V. Ulp. l.* 8, § 14; *Marcian. l.* 30, § 1, *h. t.*

6. Igitur quartam quis debet habere, ut de inofficioso testamento agere non possit, sive jure hereditario sive jure legati aut fideicommissi, vel si mortis causa ei quarta donata fuerit; *V. Paul.* 4 *sent.* 5, § 6; *Ulp. l.* 8, § 6, *h. t.*; *l.* 18, *de liber. et post*;

" Vel inter vivos, in iis tantummodo casibus quorum " mentionem facit nostra constitutio [*L.* 30, *C. h. t.*; " *Conf. Ulp. l.* 25, *h. t.*], vel aliis modis qui consti- " tutionibus continentur. *V. Zenon. l.* 29. *C. h. t.*

Quod autem de quarta diximus, ita intelligendum est ut, sive unus fuerit sive plures quibus agere de inofficioso testamento permittitur, una quarta eis dari possit, ut pro rata eis distribuatur, id est, pro virili portione quarta.

" *Si unus est filii pater aut mater, aut duorum vel* " *trium vel quatuor, non triuncium eis relinqui solum,* " *sed uncias quatuor. Si vero ultra quatuor habuerint* " *filios, mediam eis totius substantiæ partem relinqui.* Nov. 18, cap. 1.

" *Non licere præterire aut exheredes in suo facere te-* " *stamento, nec si per donationem vel legatum vel fi-*

" *deicommissum eis dederit legibus debitam portionem.* Nov. 115, cap. 3.

" *Si hæc omnia non fuerint observata, nullam vim*
" *hujusmodi testamentum, quantum ad institutionem he-*
" *redum, habere sancimus: legatis videlicet et aliis ca-*
" *pitulis suam obtinentibus firmitatem.* Nov. 115, cap 4.

TIT. XIX. *De heredum qualitate et differentia.*

Heredes autem aut necessarii dicuntur, aut sui et necessarii, aut extranei. *Gaius*, 2 *inst.* 152.

1. Necessarius heres est servus heres institutus: ideo sic appellatus quia, sive velit sive nolit, omnino post mortem testatoris protinus liber et necessarius heres fit [*Gaius*, 2 *inst.* 153]. Unde qui facultates suas suspectas habent, solent servum suum primo vel secundo vel etiam ulteriore gradu heredem instituere, ut, si creditoribus satis non fiat, potius ejus heredis bona quam ipsius testatoris a creditoribus possideantur, et vel distrahantur vel inter eos dividantur. Pro hoc tamen incommodo illud ei commodum præstatur, ut ea quæ post mortem patroni sui sibi adquisierit, ipsi reserventur. Et quamvis non sufficiant bona defuncti creditoribus, iterum tamen ex ea causa res ejus, quas sibi adquisierit, non veneunt. *Ex Gaio, ibid.* 154, 155.

2. Sui autem et necessarii heredes sunt, veluti filius, filia, nepos neptisque ex filio, et deinceps ceteri liberi, qui modo in potestate morientis fuerint. Sed ut nepos neptisve sui heredes sint, non sufficit eum eamve in potestate avi mortis tempore fuisse; sed opus est ut pater ejus vivo patre suo desierit suus heres esse, aut morte interceptus, aut qualibet alia

ratione liberatus potestate: tunc enim nepos neptisve in locum patris sui succedit. Sed sui quidem heredes ideo appellantur, quia domestici heredes sunt, et vivo quoque patre quodammodo domini existimantur. Unde etiam si quis intestatus mortuus sit, prima causa est in successione liberorum. Necessarii vero ideo dicuntur, quia omnino sive velint sive nolint, tam ab intestato quam ex testamento heredes fiunt [*Gaius*, 2 *inst.* 156, 157]. Sed his prætor permittit volentibus abstinere se ab hereditate, ut potius parentis quam ipsorum bona similiter a creditoribus possideantur. *Ex Gaio, ibid.* 158; *V. Ulp.* 22 *fragm.* 24.

3. Ceteri qui testatoris juri subjecti non sunt, extranei heredes appellantur. Itaque liberi quoque nostri qui in potestate nostra non sunt, heredes a nobis instituti, extranei heredes videntur. Qua de causa et qui heredes a matre instituuntur, eodem numero sunt, quia feminæ in potestate liberos non habent [*Gaius*, 2 *inst.* 161]. Servus quoque heres institutus a domino et post testamentum factum ab eo manumissus, eodem numero habetur. *Ex Gaio, ibid.*

Jubemus . . . filios seu filias, nepotes aut neptes, pronepotes aut proneptes, a patre vel matre, avo vel avia, proavo vel proavia scriptos heredes . . . et ante apertas tabulas defunctos . . . in liberos suos, cujuscumque sexus vel gradus, derelictam sibi hereditariam portionem posse transmittere. Theod. et Valent. l. un. C. de his qui ante apert. 450.

4. In extraneis heredibus illud observatur, ut sit cum eis testamenti factio, sive ipsi heredes instituantur, sive ii qui in potestate eorum sunt, et id duobus temporibus inspicitur: testamenti quidem, ut constiterit institutio; mortis vero

testatoris, ut effectum habeat. Hoc amplius, et cum adit hereditatem, esse debet cum eo testamenti factio, sive pure sive sub conditione heres institutus sit; nam jus heredis eo maxime tempore inspiciendum est, quo adquirit hereditatem. Medio autem tempore, inter factum testamentum et mortem testatoris vel conditionem institutionis existentem, mutatio juris heredi non nocet, quia (ut diximus) tria tempora inspici debent [*Florent. l.* 49, § 1, *de hered. inst.*]. Testamenti autem factionem non solum is habere videtur qui testamentum facere potest, sed etiam qui ex alieno testamento vel ipse capere potest vel alii adquirere, licet non potest facere testamentum. Et ideo furiosus et mutus et postumus et infans et filius familias et servus alienus, testamenti factionem habere dicuntur. Licet enim testamentum facere non possunt, attamen ex testamento vel sibi vel alii adquirere possunt. *Ex Pompon. l.* 16, *pr. et* § 1, *qui testam. fac.*

5. Extraneis autem heredibus deliberandi potestas est de adeunda hereditate vel non adeunda. Sed sive is cui abstinendi potestas est, immiscuerit se bonis hereditatis; sive extraneus cui de adeunda hereditate deliberare licet, adierit, postea relinquendæ hereditatis facultatem non habet, nisi sit minor xxv annis. Nam hujus ætatis hominibus, sicut in ceteris omnibus causis deceptis, ita et si temere damnosam hereditatem susceperint, prætor succurrit. *Gaius*, 2 *inst.* 162, 163.

6. Sciendum tamen est divum Hadrianum etiam majori viginti quinque annis veniam dedisse, cum post aditam hereditatem grande æs

alienum quod aditæ hereditatis tempore latebat, emersisset [*Gaius*, 2 *inst.* 163]. Sed hoc quidem divus Hadrianus speciali beneficio cuidam præstitit. Divus autem Gordianus postea in militibus tantummodo hoc extendit. *V. Just. l. ult. pr. et* § 15, *C. de jur. delib.*

" Sed nostra benevolentia commune omnibus subjectis
" imperio nostro hoc beneficium præstitit, et constitutio-
" nem tam æquissimam quam nobilem scripsit, cujus te-
" norem si observaverint homines, licet eis adire here-
" ditatem, et in tantum teneri in quantum valere bona
" hereditatis contingit; ut ex hac causa neque delibera-
" tionis auxilium eis fiat necessarium, nisi omissa obser-
" vatione nostræ constitutionis et deliberandum existima-
" verint, et sese veteri gravamini aditionis supponere ma-
" luerint. *d. L. ult. C. eod.* 531.

7. Item extraneus heres testamento institutus, aut ab intestato ad legitimam hereditatem vocatus, potest aut pro herede gerendo vel etiam nuda voluntate suscipiendæ hereditatis heres fieri. Pro herede autem gerere quis videtur, si rebus hereditariis tanquam heres utatur [*Ex Gaio*, 2 *instit.* 166], aut vendendo res hereditarias, aut prædia colendo locandove, aut quoquo modo, si voluntatem suam declaret vel re vel verbis de adeunda hereditate: dummodo sciat eum in cujus bonis pro herede gerit, testatum intestatumve obiisse, et se ei heredem esse. Pro herede enim gerere est pro domino gerere; veteres enim heredes pro dominis appellabant [*V. Paul.* 4 *sent.* 8 § 25; *Ulp.* 22 *frag.* 26; *l.* 17 § 1; *l.* 19; *l.* 21, *pr.* § 1 *et* 2, *eod.*]. Sicut autem nuda voluntate extraneus heres fit, ita contraria destinatione statim ab hereditate repellitur [*Ex Gaio*, 2 *inst.* 169; *V. Paul.* 4 *sent.* 4 § 1]. Eum qui sur-

dus vel mutus natus, vel postea factus est, nihil prohibet pro herede gerere et adquirere sibi hereditatem, si tamen intelligit quod agit. *V. Ulp. l.* 5, *eod.*

Tit. XX. *De legatis.*

Post hæc videamus de legatis. Quæ pars juris extra propositam quidem materiam videtur; nam loquimur de iis juris figuris, quibus per universitatem res nobis adquiruntur. Sed cum omnino de testamentis deque heredibus qui testamento instituuntur, locuti sumus, non sine causa sequenti loco potest hæc juris materia tractari. *Gaius*, 2 *inst.* 191.

1. Legatum itaque est donatio quædam a defuncto relicta [*Ex Modest. l.* 36, *de legat.* 2°] ab herede præstanda. *V. Ulp.* 24 *fragm.* 20.

2. Sed olim quidem erant legatorum genera quatuor: per vindicationem, per damnationem, sinendi modo, per præceptionem [*Ex Gaio*, 2 *inst.* 192; *V. Ulp.* 2 *fragm.* 24]; et certa quædam verba cuique generi legatorum adsignata erant, per quæ singula genera legatorum significabantur. *V. Gaium*, 2 *inst.* 193, 201, 209, 216; *Ulp.* 24 *fragm.* 3 *et seqq.*

Sed ex constitutionibus divorum principum solemnitas hujusmodi verborum penitus sublata est [*V. Constantin.*, *Constant.*, *et Const.*, *l.* 21, *C. de legat.* 339]. " Nostra autem constitutio, quam cum magna fecimus lucubratione, defunctorum voluntates validiores esse cupientes, et non verbis sed voluntatibus eorum faventes, disposuit ut omnibus legatis una sit natura, et quibuscumque verbis aliquid derelictum sit, liceat legatariis id persequi, non solum per actiones personales, sed etiam per in rem et per hypothecariam. Cujus consti-

" tutionis perpensum modum ex ipsius tenore perfectissi-
" me accipere possibile est. *V. l.* 1, *C. commun. de legat.* 529.

" 3. Sed non usque ad eam constitutionem standum esse existimavimus. Cum enim antiquitatem invenimus legata quidem stricte concludentem, fideicommissis autem quæ ex voluntate magis descendebant defunctorum, pinguiorem naturam indulgentem: necessarium esse duximus omnia legata fideicommissis exæquare, ut nulla sit inter ea differentia; sed quod deest legatis, hoc repleatur ex natura fideicommissorum, et si quid amplius est in legatis, per hoc crescat fideicommissi natura. Sed ne in primis legum cunabulis, permixte de his exponendo studiosis adolescentibus quandam introducamus difficultatem, operæ pretium esse duximus, interim separatim prius de legatis et postea de fideicommissis tractare, ut natura utriusque juris cognita facile possint permistionem eorum eruditi subtilioribus auribus accipere. *V. l.* 2, *C. commun. de legat.* 531.

4. Non solum autem testatoris vel heredis res, sed etiam aliena legari potest, ita ut heres cogatur redimere eam et præstare; vel, si eam non potest redimere, æstimationem ejus dare [*V. Gaium*, 2 *inst.* 202; *Ulp.* 24 *fragm.* 80]. Sed si talis res sit cujus non est commercium, nec adipisci potest, nec æstimatio ejus debetur: sicuti si campum martium vel basilicas vel templa, vel quæ publico usui destinata sunt, legaverit; nam nullius momenti tale legatum est [*V. Ulp. l.* 39, § 8, 9 *et* 10, *de legat.* 1°]. Quod autem diximus alienam rem legari posse, ita intelligendum est, si defunctus sciebat alienam rem esse, non si ignorabat. Forsitan enim si scisset alienam, non legasset: et ita divus Pius rescripsit [*V. Papin. l.* 67, § 8, *de legat.* 2°; *Alex. l.* 10, *C. eod.*]. Et verius est ipsum qui agit, id est legatarium, probare oportere scisse alienam rem

legare defunctum, non heredem probare oportere ignorasse alienam: quia semper necessitas probandi incumbit illi qui agit. *Marcian. l. 21, de probat.*

5. Sed et si rem obligatam creditori aliquis legaverit, necesse habet heres luere. Et hoc quoque casu idem placet, quod in re aliena; ut ita demum luere necesse habeat heres, si sciebat defunctus rem obligatam esse: et ita divi Severus et Antoninus rescripserunt. Si tamen defunctus voluit legatarium luere, et hoc expressit, non debet heres eam luere. *V. Paul. 3 sent. 6, § 8; Ulp. l. 57, de legat. 1°; Gaium, l. 15, de dot. prael.*

6. Si res aliena legata fuerit, et ejus vivo testatore legatarius dominus factus fuerit: siquidem ex causa emptionis, ex testamento actione pretium consequi potest [*V. Ulp. l. 34, § 7, de legat. 1°*]; si vero ex causa lucrativa, veluti donatione vel ex alia simili causa, agere non potest [*V. Paul. l. 21, de legat. 3°*]: nam traditum est duas lucrativas causas in eundem hominem et eandem rem concurrere non posse. [*V. Julian. l. 17, de obl. et act.*]. Hac ratione, si ex duobus testamentis eadem res eidem debeatur, interest utrum rem an aestimationem ex testamento consecutus est: nam si rem agere non potest, quia habet eam ex causa lucrativa; si aestimationem, agere potest. *V. Papin. l. 66, § 1, de leg. 2°; Ulp. l. 34, § 2, de leg. 1°; Celsum, l. 88, de verb. sign.*

7. Ea quoque res quae in rerum natura non est, si modo futura est, recte legatur: veluti fructus qui in illo fundo nati erunt, aut quod ex illa ancilla natum erit. *Gaius, 2 inst. 203.*

8. Si eadem res duobus legata sit, sive conjunctim sive disjunctim: si ambo perveniant ad legatum, scinditur inter eos legatum. Si vero alter deficiat, quia aut spreverit legatum aut vivo testatore decesserit, vel alio quoquo modo defecerit, totum ad collegatarium pertinet. Conjunctim autem legatur, veluti si quis dicat, TITIO ET SEIO HOMINEM STICHUM DO LEGO; disjunctim ita, TITIO HOMINEM STICHUM DO LEGO, SEIO HOMINEM STICHUM DO LEGO. Sed et si expresserit EUNDEM HOMINEM STICHUM, æque disjunctim legatum intelligitur. *Ex Gaio*, 2 *inst.* 199.

9. Si cui fundus alienus legatus fuerit, et emerit proprietatem detracto usufructu, et ususfructus ad eum pervenit, et postea ex testamento agat, recte eum agere et fundum petere Julianus ait, quia ususfructus in petitione servitutis locum obtinet; sed officio judicis contineri, ut deducto usufructu jubeat æstimationem præstari. *V. Julian. l.* 81, § 2, *de legat.* 1° ; *Paul. l.* 25, *de verb. sign.*

10. Sed si rem legatarii quis ei legaverit, inutile est legatum; quia quod proprium est ipsius, amplius ejus fieri non potest [*V. Diocl. et Max. l.* 13, *C. h. t.*; *Paul. l.* 14, § 2, *de except. rei jud.*]: et licet alienaverit eam, non debetur nec ipsa æstimatio ejus. *Ulp. l.* 41, § 2, *de legat.* 1°.

11. Si quis rem suam quasi alienam legaverit, valet legatum: nam plus valet quod in veritate est, quam quod in opinione [*V. Paul. l. penult.* § 4, *de jur. et fact.*; *Julian. l.* 4, § 1, *de manum vind.*]. Sed et si legatarii putavit, valere constat, quia exitum voluntas defuncti habere potest.

12. Si rem suam legaverit testator posteaque eam alienaverit, Celsus existimat, si non adimendi animo vendidit, nihilominus deberi: idemque divi Severus et Antoninus rescripserunt [*V. Gaium*, 2 *inst.* 198; *Ulp. l.* 11, § 12, *de legat.* 3°]. Iidem rescripserunt, eum qui post testamentum factum prædia quæ legata erant, pignori dedit, ademisse legatum non videri; et ideo legatarium cum herede ejus agere posse, ut prædia a creditore luantur [*V. Paul.* 3 *sent.* 6 § 16; *Sever. et Anton. l.* 3; *C. h. t.*]. Si vero quis partem rei legatæ alienaverit, pars quæ non est alienata, omnimodo debetur; pars autem alienata ita debetur, si non adimendi animo alienata sit.

13. Si quis debitori suo liberationem legaverit, legatum utile est [*V. Paul.* 3 *sent.* 6 § 11]; et neque ab ipso debitore, neque ab herede ejus, potest heres petere, nec ab alio qui heredis loco sit [*V. Ulp. l.* 1, 3 *et* 15, *de lib. leg.*]. Sed et potest a debitore conveniri, ut liberet eum [*V. Ulp. d. l.* 3 § 3]. Potest etiam quis vel ad tempus jubere, ne heres petat. *V. Pompon. l.* 8, § 1, *eod.*

14. Ex contrario si debitor creditori suo, quod debet, legaverit, inutile est legatum, si nihil plus est in legato quam in debito, quia nihil amplius habet per legatum [*V. Paul. l.* 1 § 10, *ad leg. Falc.*]. Quod si in diem vel sub conditione debitum ei pure legaverit, utile est legatum propter repræsentationem [*V. Pompon. l.* 11, *de liber. leg.*; *Paul. l.* 29, *de legat.* 1°]. Quod si vivo testatore dies venerit, vel conditio extiterit, Papinianus [*V. l.* 5, *ad leg. Falc.*] scripsit utile esse nihil-

ominus legatum, quia semel constitit: quod et verum est. Non enim placuit sententia existimantium extinctum esse legatum, quia in eam causam pervenerit a qua incipere non potest. *V. Paul. l.* 82, *de legat.* 2°; *l.* 85, § 1, *de reg. jur.*

15. Sed si uxori maritus dotem legaverit, valet legatum, quia plenius est legatum quam de dote actio [*V. Ulp. l.* 1, § 2, *de dot. prælег.*]. Sed si quam non accepit, dotem legaverit, divi Severus et Antoninus rescripserunt: si quidem simpliciter legaverit, inutile esse legatum [*V. Ulp. d. l.* 1, § 7]; si vero certa pecunia vel corpus certum aut instrumentum dotis in prælegando demonstrata sunt, valere legatum. *V. Ulp. d. l.* 1, § 8; *Javol. l.* 6, *pr. et* § 1; *Scævol. l.* 17, § 1, *eod.*

16. Si res legata sine facto heredis perierit, legatario decedit [*V. Paul.* 3 *sent.* 6 § 9; *Pompon. l.* 26, § 1, *de legat.* 1°]; et si servus alienus legatus sine facto heredis manumissus fuerit, non tenetur heres [*V. Paul. l.* 35, *eod.*]. Si vero heredis servus legatus fuerit, et ipse eum manumiserit, teneri eum Julianus scripsit: nec interest, si scierit an ignoraverit a se legatum esse. Sed et si alii donaverit servum, et is cui donatus est eum manumiserit, tenetur heres, quamvis ignoraverit a se eum legatum esse. *Ex Marcian. l.* 112, § 1, *de leg.* 1°; *V. Julian. l.* 25, § 2 *ad Sc. Trebell.*

17. Si quis ancillas cum suis natis legaverit, etiamsi ancillæ mortuæ fuerint, partus legato cedunt [*Ex Paul. l.* 3, *de pecul. leg.*]. Idem est, si ordinarii servi cum vicariis legati fuerint; et licet mortui sint ordinarii, tamen vi-

carii legato cedunt [*Ex Gaio. l. 4, eod.*]. Sed si servus cum peculio legatus fuerit, mortuo servo vel manumisso vel alienato et peculii legatum extinguitur [*Ex Paul. l. 1, eod.*]. Idem est si fundus instructus vel cum instrumento legatus fuerit; nam fundo alienato, et instrumenti legatum extinguitur. *Ex Paul. l. 1, § 1, de instruct. vel instrum. leg.*; *V. 3 sent. 6, § 34, et seq.*

18. Si grex legatus fuerit posteaque ad unam ovem pervenerit, quod superfuerit, vindicari potest. Grege autem legato, etiam eas oves quae post testamentum factum gregi adjiciuntur, legato cedere Julianus ait [*V. Pompon. l. 22; Ulp. l. 21, de legat. 1°*]. Est enim gregis unum corpus ex distantibus capitibus, sicut aedium unum corpus est ex cohaerentibus lapidibus. *V. Paul. l. 28, § 5, de rei vind.*; *l. 30, de usurp.*

19. Aedibus denique legatis, columnas et marmora quae post testamentum factum adjecta sunt, legato dicimus cedere. *V. Javol. l. 39, de legat. 2°*; *Ulp. l. 41, § 9, de legat. 1°.*

20. Si peculium legatum fuerit, sine dubio quidquid peculio accedit vel decedit vivo testatore, legatarii lucro vel damno est [*V. Papin. l. 65, de legat. 2°*]. Quod si post mortem testatoris ante aditam hereditatem servus adquisierit, Julianus ait: siquidem ipsi manumisso peculium legatum fuerit, omne quod ante aditam hereditatem adquisitum est, legatario cedere, quia hujusmodi legati dies ab adita hereditate cedit [*V. Ulp. l. 8, § 8, de pecul. leg.*; *Julian. l. 17, quand. dies leg.*]; sed si extraneo peculium legatum fuerit, non

cedere legato, nisi ex rebus peculiaribus auctum fuerit peculium. Peculium autem, nisi legatum fuerit, manumisso non debetur; quamvis, si vivus manumiserit, sufficit si non adimatur: et ita divi Severus et Antoninus rescripserunt [*V. Ulp. l.* 24, *de pec. leg.*; *Paul. l.* 53, *de pecul.*; *Diocl. et Max. l. un. C. de pecul. ejus qui libert.*]. Iidem rescripserunt, peculio legato non videri id relictum, ut petitionem habeat pecuniæ quam in rationes dominicas impendit [*Ex Ulp. l.* 6, § 4, *de pec. leg.*]. Iidem rescripserunt peculium videri legatum, cum rationibus redditis liber esse jussus est, et ex eo reliqua inferre. *V. Ulp. l.* 8, § 7, *eod.*

21. Tam autem corporales res legari possunt, quam incorporales [*V. Paul.* 3 *sent.* 6 § 11]. Et ideo quod defuncto debetur, potest alicui legari, ut actiones suas heres legatario præstet, nisi exegerit vivus testator pecuniam; nam hoc casu legatum extinguitur [*V. Ulp. l.* 75, § 2, *de leg.* 1°]. Sed et tale legatum valet: DAMNAS ESTO HERES MEUS DOMUM ILLIUS REFICERE, vel ILLUM ÆRE ALIENO LIBERARE. *V. Paul.* 3 *sent.* 6 § 10; *l.* 49, § 4, *de legat.* 2°.

22. Si generaliter servus vel res alia legetur, electio legatarii est [*V. Ulp.* 24 *fragm.* 14, *l.* 2, § 1, *de opt. vel elect.*], nisi aliud testator dixerit. *V. Julian. l.* 12, *eod.*

23. Optionis legatum, id est, ubi testator ex servis suis vel aliis rebus optare legatarium jusserat, habebat olim in se conditionem; et ideo, nisi ipse legatarius vivus optaverat, ad heredem legatum non transmittebat. *V. Paul. l.* 19, *de opt. vel elect.*

* Sed ex constitutione nostra et hoc ad meliorem sta-

" tum reformatum est, et data est licentia heredi legatarii optare, licet legatarius vivus hoc non fecit. Et diligentiore tractatu habito, hoc in nostra constitutione additum est, sive plures legatarii existant quibus optio relicta est, et dissentiant in corpore eligendo; sive unius legatarii plures heredes inter se circa optandum dissentiant, alio aliud corpus eligere cupiente, ne pereat legatum, quod plerique prudentium contra benevolentiam introducebant, fortunam esse hujus optionis judicem, et sorte hoc esse dirimendum, ut ad quem sors veniat, illius sententia in optione praecellat. *L.* 3, *C. commun. de leg.* 531.

24. Legari autem illis solis potest, cum quibus testamenti factio est.

25. Incertis vero personis neque legata neque fideicommissa olim relinqui concessum erat [*V. Gaium*, 2 *inst.* 238, 287; *Ulp.* 24 *fragm.* 18; 25 *ibid.* 6; *Paul.* 3 *sent.* 6 § 13]; nam nec miles quidem incertæ personæ poterat relinquere, ut divus Hadrianus rescripsit. — Incerta autem persona videbatur, quam incerta opinione animo suo testator subjiciebat: veluti si quis ita dicat, QUICUMQUE FILIO MEO IN MATRIMONIUM FILIAM SUAM DEDERIT, EI HERES MEUS ILLUM FUNDUM DATO. Illud quoque quod iis relinquebatur, qui post testamentum scriptum primi consules designati erunt, æque incertæ personæ legari videbatur; et denique multæ aliæ hujusmodi species sunt [*Ex Gaio, ibid.* 238]. Libertas quoque incertæ personæ non videbatur posse dari, quia placebat nominatim servos liberari [*Ex Gaio, ibid.* 239; *V. Ulp.* 1. *fragm.* 25]. Sub certa vero demonstratione, id est, ex certis personis incertæ personæ recte legabatur: veluti, EX COGNATIS MEIS QUI NUNC SUNT, SI QUIS FILIAM MEAM UXOREM DUXERIT, EI HERES MEUS ILLAM REM DATO [*Ex Gaio, ibid.* 238, *V. Ulp.* 24 *fragm.*

18]. Incertis autem personis legata vel fideicommissa relicta, et per errorem soluta, repeti non posse sacris constitutionibus cautum est. *V. Ulp.* 24 *fragm.* 33; *Gaium*, 2 *inst.* 283.

26. Postumo quoque alieno inutiliter antea legabatur. Est autem alienus postumus, qui natus inter suos heredes testatori futurus non est. Ideoque ex emancipato filio conceptus nepos, extraneus erat postumus avo. *Ex Gaio*, 2 *inst.* 241; *V.* 287.

* 27. Sed nec hujusmodi species penitus est sine ju-
* sta emendatione relicta; cum in nostro codice consti-
* tutio posita sit, per quam et huic parti medebimur non
* solum in hereditatibus, sed etiam in legatis et fidei-
* commissis: quod evidenter ex ipsius constitutionis le-
* ctione clarescit.

Tutor autem nec per nostram constitutionem incertus dari debet, quia certo judicio debet quis pro tutela suæ posteritatis cavere. *V. Gaium*, 2 *inst.* 240, 289.

28. Postumus autem alienus heres institui et ante poterat; *V. Gaium*, 2 *inst.* 242.

* Et nunc potest:

Nisi in utero ejus sit, quæ jure nostro uxor esse non potest. *V. Paul. l.* 9., § 1 *et* 3, *de lib. et post.*

29. Si quis in nomine, cognomine, prænomine legatarii erraverit, si de persona constat, nihilominus valet legatum [*Ex Gordian. l.* 4, *C. de testam.*]. Idemque in heredibus servatur, et recte [*V. Julian. l.* 8, § 2, *de B. P. sec. tab.*; *Marcian. l.* 33, *de cond. et dem.*]. Nomina enim significandorum hominum gratia reperta sunt: qui si quolibet alio modo intelligantur, nihil interest. *V. Florent. l.* 34, *de cond. et dem.*

30. Huic proxima est illa juris regula, falsa demonstratione legatum non perimi, veluti si quis ita legaverit: STICHUM SERVUM MEUM VERNAM DO LEGO. Licet enim non verna, sed emptus sit, si tamen de servo constat, utile est legatum. Et convenienter si ita demonstraverit: STICHUM SERVUM QUEM A SEIO EMI; sitque ab alio emptus, utile est legatum, si de servo constat. *V. Ulp. 24 fragm.* 19; *Gaium. l.* 17, § 1, *de cond. et dem.*

31. Longe magis legato falsa causa non nocet. Velut cum quis ita dixerit: TITIO, QUI ME ABSENTE NEGOTIA MEA CURAVIT, STICHUM DO LEGO; vel ita: TITIO, QUIA PATROCINIO EJUS CAPITALI CRIMINE LIBERATUS SUM, STICHUM DO LEGO. Licet enim neque negotia testatoris unquam gessit Titius, neque patrocinio ejus liberatus est, legatum tamen valet. Sed si conditionaliter enunciata fuerit causa, aliud juris est, veluti hoc modo: TITIO, SI NEGOTIA MEA CURAVIT, FUNDUM DO LEGO. *Ex Gaio, l.* 17, § 2 *et* 3, *de cond. et dem.*, *V. Ulp.* 24 *fragm.* 19.

32. An servo heredis recte legamus, quaeritur? Et constat pure inutiliter legari, nec quidquam proficere, si vivo testatore de potestate heredis exierit [*V. Gaium*, 2 *inst.* 244]; quia quod inutile foret legatum, si statim post factum testamentum decessisset testator, hoc non debet ideo valere quia diutius testator vixerit [*Ex Gaio, ibid.*]. Sub conditione vero recte legatur: ut requiramus an, quo tempore dies legati cedit, in potestate heredis non sit. *Ex Ulp* 24 *fragm* 23.

33. Ex diverso, herede instituto servo, quin domino recte etiam sine conditione legetur, non dubitatur. Nam etsi statim post factum testa-

mentum decesserit testator, non tamen apud eum qui heres sit, dies legati cedere intelligitur; cum hereditas a legato separata sit, et possit per eum servum alius heres effici, si prius quam jussu domini adeat, in alterius potestatem translatus sit, vel manumissus ipse heres efficiatur: quibus casibus utile est legatum. Quod si in eadem causa permanserit, et jussu legatarii adierit, evanescit legatum. *V. Gaium*, 2 *inst.* 245; *Ulp.* 24 *fragm.* 24; *Paul. et Julian. l.* 25 *et* 91, *de leg.* 1.[a]

34. Ante heredis institutionem inutiliter antea legabatur: scilicet, quia testamenta vim ex institutione heredis accipiunt, et ob id veluti caput atque fundamentum intelligitur totius testamenti heredis institutio. Pari ratione nec libertas ante heredis institutionem dari poterat. *Ex Gaio*, 2 *inst.* 229, 230; *V. Ulp.* 24 *fragm.* 15; *Paul.* 3 *sent.* 6, § 2.

" Sed quia incivile esse putavimus ordinem scripturæ
" quidem sequi (quod et ipsi antiquitati vituperandum
" fuerat visum), sperni autem testatoris voluntatem;
" per nostram constitutionem et hoc vitium emendavimus,
" ut liceat et ante heredis institutionem, et inter medias
" heredum institutiones legatum relinquere, et multo ma-
" gis libertatem, cujus usus favorabilior est. *L.* 24, *C. de testam.* 528

35. Post mortem quoque heredis (aut legatarii) simili modo inutiliter legabatur, veluti si quis ita dicat: CUM HERES MEUS MORTUUS FUERIT, DO LEGO. Item: PRIDIE QUAM HERES (aut LEGATARIUS) MORIETUR. *Ex Gaio*, 2 *inst.* 232; *V. Ulp.* 24 *fragm.* 15; *Paul.* 3 *sent.* 6 § 5.

" Sed simili modo et hoc correximus, firmitatem hu-
" jusmodi legatis ad fideicommissorum similitudinem præ-
" stantes; ne vel in hoc casu deterior causa legatorum
" quam fideicommissorum inveniatur. *L.* 11, *C. de con-*

trah. et committ. stip. 528; *l. un. C. ut act. et ab hered.*; *V. Gaium*, 2 *inst.* 277, *Ulp.* 25 *fragm.* 8, *l.* 5, § 1, *de legat.* 3°.

36. Pœnæ quoque nomine inutiliter legabatur (et adimebatur, vel transferebatur). Pœnæ autem nomine legari videtur quod coercendi heredis causa relinquitur, quo magis aliquid faciat aut non faciat, veluti si quis ita scripserit: HERES MEUS, SI FILIAM SUAM IN MATRIMONIUM TITIO COLLOCAVERIT, vel ex diverso SI NON COLLOCAVERIT, DATO DECEM AUREOS SEIO [*Ex Gaio*, 2 *inst.* 235]; aut si ita scripserit: HERES MEUS, SI SERVUM MEUM STICHUM ALIENAVERIT, vel ex diverso SI NON ALIENAVERIT, TITIO DECEM AUREOS DATO. Et in tantum hæc regula observabatur, ut perquam pluribus principalibus constitutionibus significetur, nec principem quidem agnoscere quod ei pœnæ nomine legatum sit: nec ex militis quidem testamento talia legata valebant, quamvis aliæ militum voluntates in ordinandis testamentis valde observantur. Quin etiam nec libertatem pœnæ nomine dari posse placebat [*Ex Gaio*, 2 *inst.* 236; *V. Ulp.* 24 *fragm.* 17]. Eo amplius nec heredem pœnæ nomine adjici posse Sabinus existimabat, veluti si quis ita dicat: TITIUS HERES ESTO; SI TITIUS FILIAM SUAM SEIO IN MATRIMONIUM COLLOCAVERIT, SEIUS QUOQUE HERES ESTO. Nihil enim interest, qua ratione Titius coerceretur, utrum legati datione an coheredis adjectione. *V. Gaium*, *ibid.* 243.

" Sed hujusmodi scrupulositas nobis non placuit, et
" generaliter ea quæ relinquuntur, licet pœnæ nomine fuerint
" relicta vel adempta vel in alios translata, nihil
" distare a ceteris legatis constituimus, vel in dando vel
" in adimendo vel in transferendo: exceptis iis videlicet
" quæ impossibilia sunt vel legibus interdicta aut alias
" probrosa. Hujusmodi enim testatorum dispositiones va-

lere, secta meorum temporum non patitur. *V. L. un. C. de his quæ pœn. nom.* 528.

Tit. XXI. *De ademptione et translatione legatorum.*

Ademptio legatorum, sive eodem testamento adimantur sive codicillis, firma est, sive contrariis verbis fiat ademptio [*V. Ulp.* 24 *fragm.* 29], veluti si quid ita quis legaverit : DO LEGO, ita adimatur: NON DO NON LEGO; sive non contrariis, sed aliis quibuscumque verbis. *V. Ulp. l.* 3, § 10 *et* 11, *de adim. leg.*

1. Transferri quoque legatum ab alio ad alium potest, veluti si quis ita dixerit: HOMINEM STICHUM QUEM TITIO LEGAVI, SEIO DO LEGO; sive in eodem testamento, sive in codicillis hoc fecerit. Quo casu simul Titio adimi videtur et Seio dari. *V. Ulp. l.* 3, *de adim. legat.*

Tit. XXII. *De lege Falcidia.*

Superest ut de lege Falcidia dispiciamus, qua modus novissime legatis impositus est. Cum enim olim lege duodecim tabularum libera erat legandi potestas, ut liceret vel totum patrimonium legatis erogare, quippe ea lege ita cautum esset: UTI QUISQUE LEGASSIT SUÆ REI, ITA JUS ESTO; visum est hanc legandi licentiam coarctare. Idque ipsorum testatorum gratia provisum est, ob id quod plerumque intestati moriebantur, recusantibus scriptis heredibus pro nullo aut minimo lucro hereditates adire. Et cum super hoc tam lex Furia quam lex Voconia latæ sunt, quarum neutra sufficiens ad rei

consummationem videbatur, novissime lata est lex Falcidia, qua cavetur ne plus legare liceat quam dodrantem totorum bonorum [*Ex Gaio, 2 inst.* 224, 225, 226, 227]; id est, ut sive unus heres institutus sit sive plures, apud eum eosve pars quarta remaneret. *V. Ulp.* 24, *fragm.* 28.

1. Et cum quæsitum esset, duobus heredibus institutis (veluti Titio et Seio), si Titii pars aut tota exhausta sit legatis quæ nominatim ab eo data sunt, aut supra modum onerata; a Seio vero aut nulla relicta sint legata, aut quæ partem ejus duntaxat in partem dimidiam minuant: an quia is quartam partem totius hereditatis aut amplius habet, Titio nihil ex legatis quæ ab eo relicta sunt, retinere liceat, ut quartam partem suæ partis salvam habeat? Placuit posse retinere. Etenim in singulis heredibus ratio legis Falcidiæ ponenda est. *V. Gaium, l.* 77, *ad leg. Falcid.*

2. Quantitas autem patrimonii, ad quam ratio legis Falcidiæ redigitur, mortis tempore spectatur. Itaque si, verbi gratia, is qui centum aureorum patrimonium in bonis habeat, centum aureos legaverit, nihil legatariis prodest, si ante aditam hereditatem per servos hereditarios aut ex partu ancillarum hereditariarum aut ex fœtu pecorum tantum accesserit hereditati, ut centum (aureis) legatorum nomine erogatis heres quartam (partem hereditatis) habiturus sit; sed necesse est ut nihilominus quarta pars legatis detrahatur. Ex diverso, si septuaginta quinque legaverit, et ante aditam hereditatem in tantum decreverint bona, incendiis forte aut naufragiis aut morte servorum, ut non amplius

quam septuaginta quinque (aureorum substantia) vel etiam minus relinquatur, solida legata debentur. Nec ea res damnosa est heredi, cui liberum est non adire hereditatem. Quæ res efficit ut necesse sit legatariis, ne destituto testamento nihil consequantur, cum herede in portionem pacisci. *Ex Gaio, l. 73, ad leg. Falc.*

3. Cum autem ratio legis Falcidiæ ponitur, ante deducitur æs alienum; item funeris impensa et pretia servorum manumissorum [*V. Alexand. l. 6, C. ad leg. Falc.*; *Paul. l.* 1, § 19, *eod.*]: tunc demum in reliquo ita ratio habetur, ut ex eo quarta pars apud heredes remaneat, tres vero partes inter legatarios distribuantur, pro rata scilicet portione ejus quod cuique eorum legatum fuerit [*V. Julian. l.* 80, *de legat.* 1°]. Itaque si fingamus quadringentos aureos legatos esse, et patrimonii quantitatem ex qua legata erogari oportet, quadringentorum esse, quarta pars singulis legatariis debet detrahi. Quod si trecentos quinquaginta legatos fingamus, octava debet detrahi. Quod si quingentos legaverit, initio quinta, deinde quarta detrahi debet. Ante enim detrahendum est, quod extra bonorum quantitatem est; deinde quod ex bonis apud heredem remanere oportet. *Ex Gaio, l.* 73, § 5, *ad leg. Falc.*

In testamento militis jus legis Falcidiæ cessat. Alex. l. 7, C. ad leg. Falc.

* *Si quis inventarium minime conscripserit... legis Falcidiæ beneficio minime utatur.* L. 22, C de jur. delib. 531.

* *Si expressim designaverit (testator) non velle heredem retinere falcidiam, necessarium est testatoris valere sententiam.* Nov. 1, cap. 2, § 2 535

* *Si quando aliquis aliquam rem immobilem.....nomine*

" *legati reliquerit, et specialiter dixerit nullo tempore* " *hanc rem alienari .... in hoc legato jubemus Falcidiam legem locum penitus non habere.* Nov. 119, cap. " 11. 541.

Tit. XXIII. *De fideicommissariis hereditatibus.*

Nunc transeamus ad fideicommissa. Et prius de hereditatibus (fideicommissariis) videamus. *Gaius, 2 inst.* 246, 247.

1. Sciendum itaque est omnia fideicommissa primis temporibus infirma esse, quia nemo invitus cogebatur præstare id de quo rogatus erat. Quibus enim non poterant hereditatem vel legata relinquere, si relinquebant, fidei committebant eorum qui capere ex testamento poterant [*V. Gaium, 2 inst.* 274, 275, 276, 285, 286]. Et ideo FIDEICOMMISSA appellata sunt quia nullo vinculo juris, sed tantum pudore eorum qui rogabantur, continebantur. Postea primus divus Augustus semel iterumque gratia personarum motus, vel quia per ipsius salutem rogatus quis diceretur, aut ob insignem quorundam perfidiam, jussit consulibus auctoritatem suam interponere. Quod quia justum videbatur, et populare erat, paulatim conversum est in assiduam jurisdictionem, tantusque favor eorum factus est, ut paulatim etiam prætor proprius crearetur, qui de fideicommissis jus diceret, quem FIDEICOMMISSARIUM appellabant. *V. Gaium, ibid.* 278; *Ulp.* 25 *fragm.* 7 *et* 12; *Pompon. l.* 2, § 32, *de orig. jur.*

2. In primis igitur sciendum est, opus esse ut aliquis recto jure testamento heres instituatur, ejusque fidei committatur ut eam hereditatem alii restituat: alioquin inutile est testa-

mentum, in quo nemo heres instituitur. Cum igitur aliquis scripserit: LUCIUS TITIUS HERES ESTO, poterit adjicere: ROGO TE, LUCI TITI, UT CUM PRIMUM POSSIS HEREDITATEM MEAM ADIRE, EAM GAIO SEIO REDDAS RESTITUAS. Potest autem quis et de parte restituenda heredem rogare; et liberum est, vel pure vel sub conditione relinquere fideicommissum, vel ex certo die. *Gaius*, 2 *inst.* 248, 250.

3. Restituta autem hereditate, is quidem qui restituit, nihilominus heres permanet; is vero qui recipit hereditatem, aliquando heredis, aliquando legatarii loco habebatur. *Ex Gaio*, 2 *inst.* 251.

4. (Et Neronis quidem) temporibus, Trebellio Maximo et Annæo Seneca consulibus, senatusconsultum factum est: quo cautum est ut, si hereditas ex fideicommissi causa restituta sit, (omnes) actiones quæ jure civili heredi et in heredem competerent, ei et in eum darentur cui ex fideicommisso restituta sit hereditas. Post quod senatusconsultum prætor utiles actiones ei et in eum qui recepit hereditatem, quasi heredi et in heredem dare cœpit. *Gaius*, 2 *inst.* 253; *V. Ulp l.* 1, *ad Sc. Trebell.*

5. Sed quia heredes scripti, cum aut totam hereditatem aut pene totam plerumque restituere rogabantur, adire hereditatem ob nullum vel minimum lucrum recusabant, atque ob id extinguebantur fideicommissa; (postea Vespasiani Augusti temporibus) Pegaso et Pusione consulibus, senatus censuit ut ei qui rogatus esset hereditatem restituere, perinde liceret quartam partem retinere, atque lege Falcidia ex legatis retinere conceditur. Ex singulis quoque

rebus quæ per fideicommissum relinquuntur, eadem retentio permissa est. Post quod senatusconsultum ipse heres onera hereditaria sustinebat: ille autem qui ex fideicommisso recipit partem hereditatis, legatarii partiarii loco erat, id est, ejus legatarii cui pars bonorum legabatur. Quæ species legati partitio vocabatur, quia cum herede legatarius partiebatur hereditatem. Unde quæ solebant stipulationes inter heredem et partiarium legatarium interponi, eædem interponebantur inter eum qui ex fideicommisso recepit hereditatem, et heredem: id est, ut lucrum et damnum hereditarium pro rata parte inter eos commune sit. *Ex Gaio*, 2 *inst.* 254; *V. Ulp.* 26 *fragm.* 15.

6. Ergo siquidem non plus quam dodrantem hereditatis scriptus heres rogatus sit restituere, tum ex Trebelliano senatusconsulto restituebatur hereditas, et in utrumque actiones hereditariæ pro rata parte dabantur: in heredem quidem, jure civili; in eum vero qui recipiebat hereditatem, ex senatusconsulto Trebelliano (tanquam in heredem). At si plus quam dodrantem vel etiam totam hereditatem restituere rogatus sit, locus erat Pegasiano senatusconsulto: et heres qui semel adierit hereditatem, si modo sua voluntate adierit, sive retinuerit quartam partem sive retinere noluerit, ipse universa onera hereditaria sustinebat. Sed quarta quidem retenta, quasi partis et pro parte stipulationes interponebantur, tanquam inter partiarium legatarium et heredem; si vero totam hereditatem restitueret, emptæ et venditæ hereditatis stipulationes interponebantur. Sed si recuset scriptus heres adire hereditatem,

ob id quod dicat eam sibi suspectam esse quasi damnosam; cavetur Pegasiano senatusconsulto, ut desiderante eo cui restituere rogatus est, jussu prætoris adeat et restituat (hereditatem); perindeque ei et in eum qui recipit (hereditatem), actiones dentur, ac juris est ex Trebelliano senatusconsulto. Quo casu nullis stipulationibus est opus; quia simul et huic qui restituit, securitas datur, et actiones hereditariæ ei et in eum transferuntur qui recipit hereditatem: (utroque senatusconsulto in hac specie concurrente). *Gaius*, 2 *inst.* 255, 256, 257 *et* 258; *V. Ulp.* 25 *fragm.* 14, 15 *et* 16.

* 7. Sed quia stipulationes ex senatusconsulto Pegasiano
* descendentes et ipsi antiquitati displicuerunt, et qui-
* busdam casibus captiosas eas homo excelsi ingenii Pa-
* pinianus appellat, et nobis in legibus magis simplici-
* tas quam difficultas placet, ideo, omnibus nobis sug-
* gestis tam similitudinibus quam differentiis utriusque
* senatusconsulti, placuit, exploso senatusconsulto Pega-
* siano quod postea supervenit, omnem auctoritatem
* Trebelliano senatusconsulto præstare, ut ex eo fideicom-
* missariæ hereditates restituantur, sive habeat heres ex
* voluntate testatoris quartam, sive plus sive minus sive
* nihil penitus; ut tunc, quando vel nihil vel minus
* quarta apud eum remanet, liceat ei vel quartam vel
* quod deest ex nostra auctoritate retinere vel repetere
* solutum [*V. Gaium*, 2 *inst.* 283, *l.* 9, *C. ad leg.*
* *Falc.*], quasi ex Trebelliano senatusconsulto pro rata
* portione actionibus tam in heredem quam in fideicom-
* missarium competentibus. Si vero totam hereditatem
* sponte restituerit, omnes hereditariæ actiones fideicom-
* missario et adversus eum competant. Sed etiam id quod
* præcipuum Pegasiani senatusconsulti fuerat, ut quando
* recusabat heres scriptus sibi datam hereditatem adire,
* necessitas ei imponeretur totam hereditatem volenti fi-
* deicommissario restituere, et omnes ad eum et contra
* eum transire actiones, et hoc transponimus ad senatus-
* consultum Trebellianum, ut ex hoc solo necessitas
* heredi imponatur, si ipso nolente adire, fideicommissa-

* rius desiderat restitui sibi hereditatem, nullo nec da-
* mno nec commodo apud heredem remanente.

8. Nihil autem interest, utrum aliquis ex asse heres institutus, aut totam hereditatem aut pro parte restituere rogatur, an ex parte heres institutus aut totam eam partem aut partem partis restituere rogatur [*Gaius*, 2 *inst.* 259]. Nam et hoc casu eadem observari præcipimus, quæ in totius hereditatis restitutione diximus.

9. Si quis una aliqua re deducta sive præcepta, quæ quartam continet, veluti fundo vel alia re, rogatus sit restituere hereditatem; simili modo ex Trebelliano senatusconsulto restitutio fiat, perinde ac si quarta parte retenta rogatus esset reliquam hereditatem restituere [*V. Ulp. l.* 1, § 16, *ad Sc. Trebel.*]. Sed illud interest, quod altero casu, id est, cum deducta sive præcepta aliqua re restituitur hereditas, in solidum ex eo senatusconsulto actiones transferuntur; et res quæ remanet apud heredem, sine ullo onere hereditario apud eum remanet, quasi ex legato ei adquisita. Altero vero casu, id est, cum quarta parte retenta rogatus est heres restituere hereditatem, et restituit, scinduntur actiones, et pro dodrante quidem transferuntur ad fideicommissarium, pro quadrante remanent apud heredem [*V. Marcian. l.* 30, § 3, *eod.*]. Quin etiam, licet una re aliqua deducta aut præcepta restituere aliquis hereditatem rogatus sit, in qua maxima pars hereditatis contineatur; æque in solidum transferuntur actiones, et secum deliberare debet is cui restituitur hereditas, an expediat sibi restitui. Eadem scilicet interveniunt, et si duabus pluribusve deductis præceptisve

rebus restituere hereditatem rogatus sit. Sed et si certa summa deducta præceptave, quæ quartam vel etiam maximam partem hereditatis continet, rogatus sit aliquis hereditatem restituere, idem juris est. Quæ autem diximus de eo qui ex asse heres institutus est, eadem transferimus et ad eum qui ex parte heres scriptus est.

10. Præterea intestatus quoque moriturus potest rogare eum, ad quem bona sua vel legitimo jure vel honorario pertinere intelligit, ut hereditatem suam totam, partemve ejus aut rem aliquam, veluti fundum, hominem, pecuniam, alicui restituat; cum alioquin legata, nisi ex testamento, non valeant. *V. Gaium*, 2 *inst.* 270, 271; *Ulp.* 25 *fragm.* 4, 8; *l.* 1, § 5; *l.* 6, § 1, *ad Sc. Trebell.*; *Modest. l.* 36, *de legat.* 2.°

11. Eum quoque cui aliquid restituitur, potest rogare ut id rursum alii, aut totum aut pro parte, vel etiam aliquid aliud restituat. *V. Scævol. l.* 78, § 11, *ad Sc. Trebell.*

* 12. Et quia prima fideicommissorum cunabula a fide
* heredum pendent, et tam nomen quam substantiam ac-
* ceperunt, ideo divus Augustus ad necessitatem juris ea-
* dem traxit; nuper et nos eundem principem superare
* contendentes, ex facto quod Tribonianus, vir excelsus,
* quæstor sacri palatii, suggessit, constitutionem fecimus
* per quam disposuimus: si testator fidei heredis sui com-
* misit ut vel hereditatem vel speciale fideicommissum
* restituat, et neque ex scriptura neque ex quinque testi-
* um numero, qui in fideicommissis legitimus esse nosci-
* tur, possit res manifestari, sed vel paucιores quam
* quinque vel nemo penitus testis intervenerit, tunc sive
* pater heredis sive alius quicumque sit qui fidem here-
* dis elegerit, et ab eo restitui aliquid voluerit, si he-
* res perfidia tentus adimplere fidem recusat negando rem
* ita esse subsecutam, si fideicommissarius jusjurandum
* ei detulerit, cum prius ipse de calumnia juraverit, ne-

cesse eum habere, vel jusjurandum subire quod nihil tale a testatore audiverit, vel recusantem ad fideicommissi vel universitatis vel specialis solutionem coarctari, ne depereat ultima voluntas testatoris fidei heredis commissa. Eadem observari censuimus, etsi a legatario vel fideicommissario aliquid similiter relictum sit. Quod si is a quo relictum dicitur, postquam negaverit, confiteatur quidem aliquid a se relictum esse, sed ad legis subtilitatem decurrat, omnimodo cogendus est solvere. *V. L. ult. C. de fideicom.*

Tit. XXIV. *De singulis rebus per fideicommissum relictis.*

Potest autem quis etiam singulas res per fideicommissum relinquere, veluti fundum, hominem, vestem, argentum et pecuniam (numeratam), et vel ipsum heredem rogare ut alicui restituat, vel legatarium, quamvis a legatario legari non possit. *Gaius*, 2 *inst.* 260; *V. Ulp.* 24 *fragm.* 9.

1. Potest autem non solum proprias res testator per fideicommissum relinquere, sed heredis aut legatarii aut fideicommissarii aut cujuslibet alterius. Itaque et legatarius (et fideicommissarius) non solum de ea re rogari potest, ut eam alicui restituat, quæ ei relicta sit; sed etiam de alia, sive ipsius sive aliena sit. Hoc solum observandum est, ne plus quisquam rogetur alicui restituere, quam ipse ex testamento ceperit; nam quod amplius est, inutiliter relinquitur. Cum autem aliena res per fideicommissum relinquitur, necesse est ei qui rogatus est, aut ipsam redimere et præstare, aut æstimationem ejus solvere. *Ex Gaio*, 2 *inst.* 261, 262.

2. Libertas quoque per fideicommissum servo dari potest, ut heres eum rogetur manumittere, vel legatarius (vel fideicommissarius). Nec interest utrum de suo proprio servo testator roget, an de eo qui ipsius heredis aut legatarii, vel etiam extranei sit. Itaque et alienus servus redimi et manumitti debet [*Gaium*, 2 *inst.* 264, 265; *V. Ulp.* 23 *fragm.* 18]. Quod si dominus eum non vendat, si modo nihil ex judicio ejus qui reliquit libertatem, perceperit: non statim extinguitur fideicommissaria libertas, sed differtur; quia possit tempore procedente, ubicumque occasio servi redimendi fuerit, præstari libertas [*Ex Alex. l.* 6, *C. de fideic. libert.*; *V. Gaium*, 2 *inst.* 262, 265]. Qui autem ex causa fideicommissi manumittitur, non testatoris fit libertus, etiamsi testatoris servus sit, sed ejus qui manumittit. At is qui directe testamento liber esse jubetur, ipsius testatoris libertus fit, qui etiam ORCINUS appellatur. [*V. Gaium, ibid.* 266, 267; *Ulp.* 2 *fragm.* 8; *l.* 3, § 3, *de legit. tut*]. Nec alius ullus directo ex testamento libertatem habere potest, quam qui utroque tempore testatoris fuerit, et quo faceret testamentum, et quo moreretur [*Gaius, ibid.* 267; *V. Paul. l.* 35, *de manum. test.*]. Directa autem libertas tunc dari videtur, cum non ab alio servum manumitti rogat, sed velut ex suo testamento libertatem ei competere vult. *V. Ulp.* 2, *fragm.* 7.

3. Verba autem fideicommissorum hæc maxime in usu habentur: PETO, ROGO, VOLO, (MANDO), FIDEI TUÆ COMMITTO. Quæ perinde singula firma sunt, atque si omnia in unum congesta essent, *Gaius*, 2 *inst.* 249, *V. Paul.* 4 *sent.* 1, § 6, *Ulp.* 25, *fragm.* 2

Tit. XXV. *De codicillis.*

Ante Augusti tempora constat codicillorum jus in usu non fuisse, sed primus Lucius Lentulus, ex cujus persona etiam fideicommissa cœperunt, codicillos introduxit. Nam cum decederet in Africa, scripsit codicillos testamento confirmatos, quibus ab Augusto petiit per fideicommissum, ut faceret aliquid. Et cum divus Augustus voluntatem ejus implesset, deinceps reliqui ejus auctoritatem secuti fideicommissa præstabant; et filia Lentuli legata quæ jure non debebat, solvit. Dicitur autem Augustus convocasse sapientes viros, inter quos Trebatium quoque, cujus tunc auctoritas maxima erat, et quæsisse an posset hoc recipi, nec absonans a juris ratione codicillorum usus esset; et Trebatium suasisse Augusto, quod diceret utilissimum et necessarium hoc civibus esse propter magnas et longas peregrinationes quæ apud veteres fuissent, ubi, si quis testamentum facere non posset, tamen codicillos posset. Post quæ tempora, cum et Labeo codicillos fecisset, jam nemini dubium erat quin codicilli jure optimo admitterentur.

1. Non tantum autem testamento facto potest quis codicillos facere, sed et intestato quis decedens fideicommittere codicillis potest [*V. Gaium*, 2 *inst.* 270; *Paul. l.* 8, *de jur. codicil.*]. Sed cum ante testamentum factum codicilli facti erant, Papinianus ait [*l.* 5. *eod.*] non aliter vires habere, quam si speciali postea voluntate confirmentur. Sed divi Severus et Antoninus rescripserunt, ex iis codicillis qui testamentum præcedunt, posse fideicommissum

peti, si appareat eum qui postea testamentum fecerat, a voluntate quam in codicillis expresserat, non recessisse.

2. Codicillis autem hereditas neque dari neque adimi potest, ne confundatur jus testamentorum et codicillorum; et ideo nec exheredatio scribi. Directo autem hereditas codicillis neque dari neque adimi potest. nam per fideicommissum hereditas codicillis jure relinquitur [*V. Gaium, 2 inst.* 273, *Julian. l.* 2. § 4, *de jur. codicill.*; *Constant. l.* 7, *C. h. t.*]. Nec conditionem heredi instituto codicillis adjicere, neque substituere directo potest. *Marcian. l.* 6, *de jur. codicill.*

3. Codicillos etiam plures quis facere potest, et nullam solemnitatem ordinationis desiderant. *Ex Marcian. d. l.* 6, § 1.

" *In omni autem ultima voluntate, excepto testamento, quinque testes, vel rogati vel qui fortuito venirent, uno eodemque tempore debent adhiberi, sive in scriptis sive sine scriptis voluntas conficiatur: testibus videlicet, quando in scriptis voluntas componitur, subnotationem suam accomodantibus.* L. ult. § ult. C. h. t."

LIBER TERTIUS.

Tit. I. *De hereditatibus quæ ab intestato deferuntur.*

Intestatus decedit, qui aut omnino testamentum non fecit, aut non jure fecit, aut id quod fecerat, ruptum irritumve factum est, aut nemo ex eo heres extiterit. *V. Ulp. l.* 1, *de suis et legit.*; *Paul.* 4 *sent.* 8, § 1.

1. Intestatorum autem hereditates ex lege duodecim tabularum primum ad suos heredes pertinent. *Gaius*, 3 *inst.* 1, *V. Ulp.* 26 *fragm.* 1.

2. Sui autem heredes existimantur, ut supra diximus, qui in potestate morientis fuerint: veluti filius filia, nepos neptisve ex filio, pronepos proneptisve ex nepote, ex filio nato prognatus prognatave. Nec interest utrum naturales sint liberi, an adoptivi. *Gaius*, 3 *inst.* 2; *V. Ulp.* 26 *fragm.* 1, *l.* 1, § 2, *de suis et legit.*

Quibus connumerari necesse est etiam eos qui ex legitimis quidem matrimoniis non sunt progeniti, curiis tamen civitatum dati, secundum divalium constitutionum quæ super his positæ sunt tenorem, heredum suorum jura nanciscuntur [*V. Theod. et Valent. l.* 3, *C. de nat. liber.*]. * Necnon eos quos nostræ amplexæ sunt constitutiones, per quas jussimus, si quis mulierem in suo contubernio copulaverit, non ab initio affectione maritali,

" eam tamen cum qua poterat habere conjugium, et ex
" ea liberos sustulerit, postea vero affectione procedente
" etiam nuptialia instrumenta cum ea fecerit, et filios
" vel filias habuerit. non solum eos liberos qui post do-
" tem editi sunt, justos et in potestate patris esse, sed
" etiam anteriores, quia et iis qui postea nati sunt, oc-
" casionem legitimi nominis præstiterunt. Quod obtinere
" censuimus, etsi non progeniti fuerint post dotale instru-
" mentum confectum liberi, vel etiam nati ab hac luce
" fuerint subtracti. *L.* 11, *C. eod.*

Ita demum tamen nepos neptisve, pronepos proneptisve, suorum heredum numero sunt, si præcedens persona desierit in potestate parentis esse, sive morte id acciderit, sive alia ratione, veluti emancipatione. Nam si per id tempus quo quis moreretur, filius in potestate ejus sit, nepos ex eo suus heres esse non potest. Idque et in ceteris deinceps liberorum personis dictum intelligimus. Postumi quoque qui, si vivo parente nati essent, in potestate ejus futuri forent, sui heredes sunt. *Gaius*, 3 *inst.* 2 *et* 4.

3. Sui autem etiam ignorantes fiunt heredes, et licet furiosi sint, heredes possunt existere [*V. Paul.* 4 *sent.* 8 § 3]: quia quibus ex causis ignorantibus nobis adquiritur, ex his causis et furiosis adquiri potest [*V. Pompon.* *l.* 12, *de reb. cred.*; *l.* 24, *de oblig. et act.*]. Et statim a morte parentis quasi continuatur dominium; et ideo nec tutoris auctoritate opus est pupillis, cum etiam ignorantibus adquiratur suis heredibus hereditas; nec curatoris consensu adquiritur furioso, sed ipso jure. *V. Paul.* 4 *sent.* 8 § 5 *et* 6; *l.* 11, *de liber. et post.* Gaium, *l.* 14, *de suis et legit.*

4. Interdum autem, licet in potestate mortis tempore suus heres non fuerit, tamen suus heres parenti efficitur: veluti si ab hostibus rever-

sus quis fuerit post mortem patris. Jus enim postliminii hoc facit. *V. Paul. 4 sent.* 8 § 7; *Julian. l.* 12, *qui test. fac.*; *Ulp l.* 1, § 5, *de suis et legit.*; *Diocl. et Max. l.* 9, *C. de postl. revers.*

5. Per contrarium autem evenit ut, licet quis in familia defuncti sit mortis tempore, tamen suus heres non fiat: veluti si post mortem suam pater judicatus fuerit perduellionis reus, ac per hoc memoria ejus damnata fuerit. Suum enim heredem habere non potest, cum fiscus ei succedit; sed potest dici ipso jure suum heredem esse, sed desinere. *V. Ulp. l.* 1, § 3, *de suis et legit.*; *l.* 11, *ad leg. Jul. majest.*

6. Cum filius filiave, et ex altero filio nepos neptisve extant, pariter ad hereditatem vocantur; nec qui gradu proximior est, ulteriorem excludit. Æquum enim (esse) videtur nepotes neptesque in patris sui locum succedere. Pari ratione, et si nepos neptisve sit ex filio, et ex nepote pronepos proneptisve, simul vocantur [*Gaius*, 3 *inst.* 7; *V. Ulp.* 26 *fragm.* 2, *Diocl. et Max. l.* 3, *C. de suis et legit.*]. Et quia placuit nepotes neptesque, item pronepotes et proneptes in parentis sui locum succedere, conveniens esse visum est non in capita, sed in stirpes hereditatem dividi: ut filius partem dimidiam hereditatis habeat, et ex altero filio duo pluresve nepotes alteram dimidiam. Item, si ex duobus filiis nepotes extant, ex altero unus forte aut duo, ex altero tres aut quatuor, ad unum aut duos dimidia pars pertinet, ad tres vel quatuor altera dimidia. *Gaius*, 3 *inst.* 8; *V. Paul 4 sent.* 8 § 9; *Ulp. l.* 1, § 4, *de suis et legit.*; *Diocl. et Max. l.* 2, *C. eod.*

7. Cum autem quæritur an quis suus heres existere possit, eo tempore quærendum est quo certum est aliquem sine testamento decessisse, quod accidit et destituto testamento [*V. Paul. 4 sent.* 8 § 11; *Ulp. l.* 39, *de adq. vel omitt. hered.*; *l.* 1, *de suis et legit.*]. Hac ratione, si filius exheredatus fuerit et extraneus heres institutus, et filio mortuo postea certum fuerit heredem institutum ex testamento non fieri heredem, aut quia noluit esse heres aut quia non potuit, nepos avo suus heres existet; quia, quo tempore certum est intestatum decessisse patremfamilias, solus invenitur nepos: et hoc certum est. *V. Ulp. l.* 1, § 8, *eod*; *Papin. l.* 7, *si tab. test. null.*

8. Et licet post mortem avi natus sit, tamen avo vivo conceptus, mortuo patre ejus, posteaque deserto avi testamento, suus heres efficitur [*V. Ulp. et Cels. l.* 1, § 8; *l.* 3, § 9; *l.* 7, *de suis et legit.*]. Plane, si et conceptus et natus fuerit post mortem avi, mortuo patre suo, desertoque postea avi testamento, suus heres avo non existet, quia nullo jure cognationis patrem sui patris tetigit [*V. Julian. l.* 6, *eod*; *Ulp. l.* 1, § 8, *unde cogn.*]. Sic nec ille est inter liberos avi, quem filius emancipatus adoptaverat [*V. Julian. l.* 26, *de adopt.*]. Hi autem, cum non sint quantum ad hereditatem liberi, neque bonorum possessionem petere possunt quasi proximi cognati [*V. Paul. 4. sent.* 8, § 12; *Julian. d. l.* 6, *de suis et legit.*]. Hæc de suis heredibus.

9. Emancipati autem liberi, jure civili nihil juris habent: neque enim sui heredes sunt, quia in potestate parentis esse desierunt, neque ullo

alio jure per legem duodecim tabularum vocantur [*Ex Gaio*, 3 *inst.* 19]. Sed prætor naturali æquitate motus dat eis bonorum possessionem UNDE LIBERI, perinde ac si in potestate parentis tempore mortis fuissent, sive soli sunt, sive cum suis heredibus concurrant [*Ex Gaio*, 3 *inst.* 26; *V. Ulp.* 28 *fragm.* 8]. Itaque duobus liberis extantibus, emancipato et qui tempore mortis in potestate fuerit, sane quidem is qui in potestate fuerit, solus jure civili heres est, id est, solus suus heres. Sed cum emancipatus beneficio prætoris in partem admittitur, evenit ut suus heres pro parte heres fiat. *V. Ulp. l.* 6, *si tab. test. null.*

10. At hi qui emancipati a parente in adoptionem se dederunt, non admittuntur ad bona naturalis patris quasi liberi si modo, cum is moreretur, in adoptiva familia sint. [*V. Ulp.* 28, *fragm.* 2, *Gaium*, *l.* 9, *si tab. test. null.*]. Nam vivo eo emancipati ab adoptivo patre, perinde admittuntur ad bona naturalis patris, ac si emancipati ab ipso essent, nec umquam in adoptiva familia fuissent. Et convenienter, quod ad adoptivum patrem pertinet, extraneorum loco esse incipiunt [*V. Ulp. l.* 1, § 6; *Paul. l.* 4, *cod*]. Post mortem vero naturalis patris emancipati ab adoptivo, et quantum ad hunc æque extraneorum loco sunt; et quantum ad naturalis parentis bona pertinet, nihilo magis liberorum gradum nanciscuntur [*V. Paul. l.* 6, § 4, *de p. b. contra tab.*]. Quod ideo sic placuit, quia iniquum erat esse in potestate patris adoptivi, ad quos bona naturalis patris pertinerent, utrum ad liberos ejus, an ad agnatos

11. Minus ergo juris habent adoptivi quam

naturales: namque naturales emancipati beneficio prætoris gradum liberorum retinent, licet jure civili perdant; adoptivi vero emancipati, et jure civili perdunt gradum liberorum, et a prætore non admittuntur [*V. Ulp.* 28 *fragm.* 2; *l.* 1, § 6; *Paul. l.* 4, *si tab. test. null.*]: et recte. Naturalia enim jura civilis ratio perimere non potest; nec quia desinunt sui heredes esse, desinere possunt filii filiæve aut nepotes neptesve esse [*V. Gaium*, 1 *inst.* 158; *Pompon. l.* 8, *de reg. jur.*; *Ulp. l.* 56, § 1, *de verb. signif.*]. Adoptivi vero emancipati extraneorum loco incipiunt esse, quia jus nomenque filii filiæve, quod per adoptionem consecuti sunt, alia civili ratione, id est, emancipatione perdunt. *V. Papinian. l.* 13, *de adopt.*

12. Eadem hæc observantur et in ea bonorum possessione, quam contra tabulas testamenti parentis liberis præteritis, id est, neque heredibus institutis neque ut oportet exheredatis, prætor pollicetur. Nam eos quidem qui in potestate parentis mortis tempore fuerint, et emancipatos, vocat prætor ad eam bonorum possessionem: eos vero, qui in adoptiva familia fuerint per hoc tempus quo naturalis parens moreretur, repellit [*V. Ulp. l.* 1, § 6, *si tab. test. null.*; *l.* 1, § 6, *de b. p. contra tab.*; *Paul. l.* 6, § 4; *Gaium*, *l.* 9, *eod.*]. Item adoptivos liberos emancipatos ab adoptivo patre, sicut ab intestato, ita longe minus contra tabulas testamenti ad bona ejus admittit; quia desinunt numero liberorum esse. *V. Ulp. l.* 1, § 6, *si tab. test. null.*; *l.* 1, § 6; *l.* 12, *de b. p. contra tab.*

13. Admonendi tamen sumus eos, qui in adoptiva familia sunt, quive post mortem natura-

lis parentis ab adoptivo patre emancipati fuerint, intestato parente naturali mortuo, licet ea parte edicti qua liberi ad bonorum possessionem vocantur, non admittantur, alia tamen parte vocari, id est, qua cognati defuncti vocantur [*V. Gaium*, 3 *inst.* 31]. Ex qua parte ita admittuntur, si neque sui heredes liberi, neque emancipati obstent, neque agnatus quidem ullus interveniat [*V. Diocl. et Max. l.* 5. *et* 7, *C. de legit. hered.*]. Ante enim prætor liberos vocat tam suos heredes quam emancipatos, deinde legitimos heredes, deinde proximos cognatos. *V. Modest. l.* 1, *pr.* § 2, *quis ord. in poss.*

* 14. Sed ea omnia antiquitati quidem placuerunt, aliquam autem emendationem a nostra constitutione acceperunt, quam super iis personis exposuimus, quæ a patribus suis naturalibus in adoptionem aliis dantur. Invenimus etenim nonnullos casus, in quibus filii et naturalium parentum successionem propter adoptionem amittebant, et adoptione facila per emancipationem soluta ad neutrius patris successionem vocabantur. Hoc solito more corrigentes, constitutionem scripsimus, per quam definivimus, quando parens naturalis filium suum adoptandum alii dederit, integra omnia jura ita servari atque si in patris naturalis potestate permansisset, nec penitus adoptio fuisset subsecuta: nisi in hoc tantummodo casu, ut possit ab intestato ad patris adoptivi venire successionem. Testamento autem ab eo facto, neque jure civili neque prætorio ex hereditate ejus aliquid persequi potest, neque contra tabulas bonorum possessione agnita, neque inofficiosi querela instituta; cum nec necessitas patri adoptivo imponatur vel heredem eum instituere vel exheredatum facere, utpote nullo vinculo naturali copulatum, neque si ex Sabiniano senatusconsulto ex tribus maribus fuerit adoptatus. Nam et in ejusmodi casu, neque quarta ei servatur, neque ulla actio ad ejus persecutionem ei competit. Nostra autem constitutione exceptus est is, quem parens naturalis adoptandum susceperit. Utroque enim jure, tam

" naturali quam legitimo, in hanc personam concurrente, " pristina jura tali adoptioni servavimus, quemadmodum si pater familias sese dederit adrogandum. Quæ " specialiter et singulatim ex præfatæ constitutionis teno" re possunt colligi. *V. L.* 10, *C. de adopt.*

15. Item vetustas ex masculis progenitos plus diligens solos nepotes vel neptes qui ex virili sexu descendunt, ad suorum vocabat successionem, et juri agnatorum eos anteponebat [*V. Ulp. l.* 1, § 4, *de suis et legit.*]; nepotes autem qui ex filiabus nati sunt, et pronepotes ex neptibus, cognatorum loco numerans post agnatorum lineam eos vocabat, tam in avi vel proavi materni, quam in aviæ vel proaviæ sive paternæ sive maternæ successionem. *V. Paul. 4 sent.* 8, § 10; *Modest. l.* 8, *unde cogn.*; *Diocl. et Max. l.* 3, *C. unde legit.*

Divi autem principes non passi sunt talem contra naturam injuriam sine competenti emendatione relinquere: sed cum nepotis et pronepotis nomen commune est utrisque qui tam ex masculis quam ex feminis descendunt, ideo eundem gradum et ordinem successionis eis donaverunt. Sed ut amplius aliquid sit eis qui non solum naturæ, sed etiam veteris juris suffragio muniuntur, portionem nepotum vel neptum vel deinceps, de quibus supra diximus, paulo minuendam esse existimaverunt; ut minus tertia parte acciperent, quam mater eorum vel avia fuerat acceptura, vel pater eorum vel avus paternus sive maternus, quando femina mortua sit cujus de hereditate agitur: iisque, licet soli sint, adeuntibus agnatos minime vocabant. Et quemadmodum lex duodecim tabularum filio mortuo nepotes vel neptes, pronepotes vel proneptes in locum patris sui ad successionem avi vocat, ita et principalis dispositio in locum matris suæ vel aviæ, cum jam designata partis tertiæ deminutione vocat. *V. Valent., Theod. et Arcad. l.* 4, *C. Th. de legit. hered.* 389.

16. Sed nos, cum adhuc dubitatio manebat inter agnatos et memoratos nepotes, quartam partem substantiæ defuncti agnatis sibi vindicantibus ex ejusdem constitutionis auctoritate [*V. L.* 4, § 1, *C. Th. de legit. hered.*],

memoratam quidem constitutionem a nostro codice segregavimus, neque inseri eam ex Theodosiano codice in eo concessimus [*V. L. 9, C. de suis et legit.*] — " Nostra " autem constitutione promulgata, toti juri ejus derogatum est, et sanximus, talibus nepotibus ex filia vel pronepotibus ex nepte vel deinceps superstitibus, agnatos nullam partem mortui successionis sibi vindicare : ne hi qui ex transversa linea veniunt, potiores iis habeantur qui recto jure descendunt [*V. L. ult. C. eod.* 528]. Quam constitutionem nostram obtinere secundum sui vigorem et tempora et nunc sancimus : ita tamen, ut quemadmodum inter filios et nepotes ex filio antiquitas statuit non in capita, sed in stirpes dividi hereditatem, similiter nos inter filios et nepotes ex filia distributionem fieri jubemus, vel inter omnes nepotes et neptes, et alias deinceps personas : ut utraque progenies matris suæ vel patris, aviæ vel avi portionem sine ulla deminutione consequatur : ut si forte unus vel duo ex una parte, ex altera tres aut quatuor extent, unus aut duo dimidiam, alteri tres aut quatuor alteram dimidiam hereditatis habeant.

Tit. II. *De legitima agnatorum successione.*

Si nemo suus heres, vel eorum quos inter suos heredes prætor vel constitutiones vocant, extat, qui successionem quoquo modo amplectatur, tunc ex lege duodecim tabularum ad agnatum proximum pertinet hereditas. *V. Gaium*, 3 *inst.* 9; *Ulp.* 26 *fragm.* 1 *et* 8; *Paul.* 4 *sent.* 8, § 13.

1. Sunt autem agnati, ut primo quoque libro tradidimus, cognati per virilis sexus personas cognatione conjuncti, quasi a patre cognati (*Gaius*, 1 *inst.* 156]. Itaque eodem patre nati fratres, agnati sibi sunt, qui et consanguinei vocantur. nec requiritur an etiam eandem matrem habuerint. Item patruus fratris filio, et invicem is illi agnatus est. Eodem numero sunt fratres

patrueles, id est, qui ex duobus fratribus procreati sunt, qui etiam consobrini vocantur. Qua ratione etiam ad plures gradus agnationis pervenire poterimus [*Gaius*, 3 *inst.* 10; *V. Ulp.* 26, *fragm.* 1]. Ii quoque qui post mortem patris nascuntur, jura consanguinitatis nanciscuntur [*V. Ulp. l.* 1, § 10). Non tamen omnibus simul agnatis dat lex hereditatem; sed iis qui tunc proximiore gradu sunt cum certum esse cœperit aliquem intestatum decessisse. *Gaius.* 3 *inst.* 11.

2. Per adoptionem quoque agnationis jus consistit: veluti inter filios naturales, et eos quos pater eorum adoptavit. Nec dubium est quin improprie consanguinei appellentur. Item, si quis ex ceteris agnatis, veluti frater aut patruus, aut denique is qui longiore gradu est, adoptaverit aliquem, agnatos inter suos esse non dubitatur. *V. Ulp. l.* 1, § 11; *l.* 2, § 3, *de suis et legit.*

3. Ceterum inter masculos quidem agnationis jure hereditas, etiam longissimo gradu, ultro citroque capitur [*V. Ulp. l.* 2, § 1, *de suis et legit.*]. Quod ad feminas vero, ita placebat, ut ipsæ consanguinitatis jure tantum capiant hereditatem, si sorores sint; ulterius non capiant: masculi autem ad earum hereditates, etiamsi longissimo gradu sint, admittantur. Qua de causa, fratris tui aut patrui tui filiæ, vel amitæ tuæ hereditas ad te pertinebat; tua vero ad illas non pertinebat *V. Gaium*, 3 *inst.* 14 et 23; *Ulp.* 26 *fragm.* 6]. Quod ideo ita constitutum erat, quia commodius videbatur ita jura constitui, ut plerumque hereditates ad masculos confluerent. Sed quia sane iniquum erat in universum eas qua-

si extraneas repelli, prætor eas ad bonorum possessionem admittit ea parte qua proximitatis nomine bonorum possessionem pollicetur. Ex qua parte ita scilicet admittuntur, si neque agnatus ullus, neque proximior cognatus interveniat [*Ex Gaio*, 3 *inst.* 29]. Et hæc quidem lex duodecim tabularum nullo modo introduxit; sed simplicitatem legibus amicam amplexa, simili modo omnes agnatos sive masculos sive feminas cujuscunque gradus, ad similitudinem suorum, invicem ad successionem vocabat. Media autem jurisprudentia, quæ erat quidem lege duodecim tabularum junior, imperiali autem dispositione anterior, subtilitate quadam excogitata præfatam differentiam inducebat, et penitus eas a successione agnatorum repellebat [*V. Paul.* 4 *sent.* 8, § 3], omni alia successione incognita: donec prætores paulatim asperitatem juris civilis corrigentes, sive quod deerat adimplentes, humano proposito alium ordinem suis edictis addiderunt, et cognationis linea proximitatis nomine introducta per bonorum possessionem eas adjuvabant, et pollicebantur his bonorum possessionem quæ UNDE COGNATI appellatur. *V. Gaium*, 3 *inst.* 30.

* Nos vero legem duodecim tabularum sequentes, et
* ejus vestigia in hac parte servantes, laudamus quidem
* prætores suæ humanitatis, non tamen eos in plenum
* causæ mederi invenimus. Quare etenim uno eodemque
* gradu naturali concurrente, et agnationis titulis tam
* in masculis quam in feminis æqua lance constitutis,
* masculis quidem dabatur ad successionem venire o-
* mnium agnatorum, ex agnatis autem mulieribus nulli
* penitus, nisi soli sorori, ad agnatorum successionem
* patebat aditus? Ideo in plenum omnia reducentes, et
* ad jus duodecim tabularum eamdem dispositionem exæ-
* quantes, nostra constitutione sancimus, omnes legiti-

* mas personas, id est, per virilem sexum descendentes, sive masculini generis sive feminini sint, simili modo ad jura successionis legitimæ ab intestato vocari secundum sui gradus prærogativam; nec ideo excludendas, quia consanguinitatis jura, sicut germanæ, non habent *V. L.* 14, *C. de legit. hered.* 532.

* *Sed nec fratrem vel sororem uterinos concedimus in cognationis loco relinqui. Cum enim tam proximo gradu sunt, merito eos sine ulla differentia, tanquam si consanguinei fuerant, cum legitimis fratribus et sororibus vocandos esse sancimus.* L. ult. § 2, C. de legit. hered. 534; V. l. ult. C. ad Sc. Tertull. 528.

* 4. Hoc etiam addendum nostræ constitutioni existimavimus, ut transferatur unus tantummodo gradus a jure cognationis in legitimam successionem: ut non solum fratris filius et filia, secundum quod jam definivimus, ad successionem patrui sui vocentur, sed etiam germanæ consanguineæ vel sororis uterinæ filius et filia soli, et non deinceps personæ, una cum his ad jura avunculi sui perveniant, et mortuo quidem eo qui patruus quidem est sui fratris filiis, avunculus autem sororis suæ soboli, simili modo ab utroque latere succedant, tanquam si omnes ex masculis descendentes legitimo jure veniant, scilicet ubi frater et soror superstites non sunt. His etenim personis præcedentibus et successionem admittentibus, ceteri gradus remanent penitus semoti, videlicet hereditate non in stirpes sed in capita dividenda. *L.* 14, § 1, *C. de legit. hered.* 532.

5. Si plures sint gradus agnatorum, aperte lex duodecim tabularum proximum vocat. Itaque si, verbi gratia, sit defuncti frater et alterius fratris filius, aut patruus, frater potior habetur [*Ex Gaio*, 3 *inst.* 11 *et* 15; *V. Ulp.* 26 *fragm.* 1; *Paul.* 4 *sent.* 8, § 17]. Et quamvis singulari numero usa lex proximum vocet, tamen dubium non est quin, etsi plures sint ejusdem gradus, omnes admittantur. Nam et proprie proximus ex pluribus gradibus intelligitur; et tamen non dubium est quin, licet unus sit gradus agnatorum, pertineat ad eos hereditas. *V.*

Ulp. *l.* 2, § 2 *et* 4, *eod.*; *l.* 1, § 5, *unde cognat.*

6. Proximus autem, si quidem nullo testamento facto quisque decesserit, per hoc tempus requiritur, quo mortuus est is cujus de hereditate quæritur. Quod si facto testamento quisquam decesserit, per hoc tempus requiritur, quo certum esse cœperit nullum ex testamento heredem extiturum [*V. Ulp. l.* 2, § 6, *de suis et legit.*; *Gaium*, 3 *inst.* 13]; tunc enim proprie quisque intestato decessisse intelligitur [*V. Ulp. l.* 1, *eod*]. Quod quidem aliquando longo tempore declaratur. In quo spatio temporis sæpe accidit, ut proximiore mortuo proximus esse incipiat, qui moriente testatore non erat proximus. *V. Ulp. et Julian. l.* 2, § 5, 6 *et* 7; *l.* 5; *l.* 8, § 1, *eod.*

7. Placebat autem in eo genere percipiendarum hereditatum successionem non esse *: id est, ut quamvis proximus qui, secundum ea quæ diximus, vocatur ad hereditatem, aut spreverit hereditatem aut, antequam adeat, decesserit, nihilo magis legitimo jure sequentes admittantur [*Ex Gaio*, 3 *inst.* 12 *et* 22; *V. Ulp.* 26 *fragm.* 5; *Paul.* 4 *sent.* 8, § 23]. Quod iterum prætores imperfecto jure corrigentes, non in totum sine adminiculo relinquebant; sed ex cognatorum ordine eos vocabant, utpote agnationis jure eis recluso. *V. Gaium*, *ibid.* 28.

* Sed nos nihil perfectissimo juri deesse cupientes, nostra constitutione, quam de jure patronatus humanitate suggerente protulimus, sancimus successionem in agnatorum hereditatibus non esse eis denegandam, cum satis absurdum erat, quod cognatis a prætore apertum est, hoc agnatis esse reclusum, maxime cum in onere quidem tutelarum et primo gradu deficiente sequens succedit, et quod in onere obtinebat, non erat in lucro permissum.

8. Ad legitimam successionem nihilominus vocatur etiam parens qui contracta fiducia filium vel filiam, nepotem vel neptem ac deinceps emancipat. *V. Modest. l.* 10, *de suis et legit.*; *V. Papin. l.* 14, *de inoff. test.*

" Quod ex nostra constitutione omnimodo inducitur, " ut emancipationes liberorum semper videantur contracta " fiducia fieri, cum apud veteres non aliter hoc obtine- " bat, nisi specialiter contracta fiducia parens manumi- " sisset. *V. L. ult. C. de emancip. liber.* 53.

Tit. III. *De Senatusconsulto Tertulliano.*

Lex duodecim tabularum ita stricto jure utebatur, et præponebat masculorum progeniem; et eos qui per feminini sexus necessitudinem sibi junguntur, adeò expeliebat, ut ne quidem inter matrem et filium filiamve ultro citroque hereditatis capiendæ jus daret [*Ex Gaio*, 3 *inst.* 24; *V. Ulp.* 26 *fragm.* 8]: nisi quod prætores ex proximitate cognatorum eas personas ad successionem, bonorum possessione UNDE COGNATI accommodata, vocabant. *V. Gaium*, *ibid.* 30.

1. Sed hæ juris angustiæ postea emendatæ sunt [*Ex Gaio*, 3 *inst.* 25]. Et primus quidem divus Claudius matri, ad solatium liberorum amissorum, legitimam eorum detulit hereditatem.

2. Postea autem senatusconsulto Tertulliano, quod divi Hadriani temporibus factum est, plenissime de tristi successione matri, non etiam aviæ, deferenda cautum est: ut mater ingenua trium liberorum jus habens, libertina quatuor, ad bona filiorum filiarumve admittatur intestato mortuorum [*V. Ulp.* 26 *fragm.* 8, *l.* 2, *ad Sc.*

Tertull], licet in potestate parentis sit : ut scilicet, cum alieno juri subjecta est, jussu ejus adeat hereditatem, cujus juri subjecta est. *V. Paul. l.* 6, *eod.*

3. Præferuntur autem matri liberi defuncti, qui sui sunt, quive suorum loco sunt, sive primi gradus sive ulterioris. *V. Ulp.* 26 *fragm.* 8; *l.* 2, § 6, *ad Sc. Tertull.*

Sed et filiæ suæ mortuæ filius vel filia opponitur ex constitutionibus matri defunctæ, id est, aviæ suæ *V. Gratian.*, *Valent. et Theod. l.* 4, *C. Ad Sc. Orphit.*

Pater quoque utriusque, non etiam avus et proavus, matri anteponitur, scilicet cum inter eos solos de hereditate agitur [*V. Ulp.* 26 *fragm.* 8; *l.* 2, § 17, 18 *et* 19]. Frater autem consanguineus tam filii quam filiæ excludebat matrem; soror autem consanguinea pariter cum matre admittebatur [*V. Ulp.* 26 *fragm.* 8; *l.* 2, § 18, *eod.*]. Sed si fuerat frater et soror consanguinei, et mater liberis honorata, frater quidem matrem excludebat, communis autem erat hereditas ex æquis partibus fratri et sorori.

* 4 Sed nos constitutione, quam in codice nostro nomine decorato posuimus, matri subveniendum esse existimavimus, respicientes ad naturam et puerperium, et periculum et sæpe mortem ex hoc casu matribus illatam. Ideoque impium esse credidimus casum fortuitum in ejus admitti detrimentum. Si enim ingenua ter, vel libertina quater non peperit, immerito defraudabatur successione suorum liberorum. Quid enim peccavit, si non plures sed paucos peperit? Et dedimus jus legitimum plenum matribus, sive ingenuis sive libertinis, etsi non ter enixæ fuerint vel quater, sed eum tantum vel eam qui quæve morte intercepti sunt, ut et sic vocentur in liberorum suorum legitimam successionem. *V. L.* 2, *C. de jur. lib.* 5a8

5 Sed cum antea constitutiones jura legitimæ successionis perscrutantes, partim matrem adjuvabant, partim

eam prægravabant, et non in solidum eam vocabant; sed in quibusdam casibus tertiam partem abstrahentes, certis legitimis dabant personis, in aliis autem contrarium faciebant [*V. Constant. l. 1, Valentin. et Valent. l. 2, C. Th. de legit. hered.*]. " nobis visum est recta et " simplici via matrem omnibus personis legitimis anteponi, et sine ulla deminutione filiorum suorum successionem accipere. excepta fratris et sororis persona, sive consanguinei sint, sive sola cognationis jura habentes; ut quemadmodum eam toti alii ordini legitimo præposuimus, ita omnes fratres et sorores, sive legitimi sint sive non, ad capiendas hereditates simul vocemus. ita tamen ut, si quidem solæ sorores agnatæ vel cognatæ, et mater defuncti vel defunctæ supersint, dimidiam quidem mater, alteram vero dimidiam partem omnes sorores habeant. Si vero matre superstite et fratre vel fratribus solis, vel etiam cum sororibus sive legitima sive sola cognationis jura habentibus, intestatus quis vel intestata moriatur, in capita distribuatur ejus hereditas. *V. L. ult. C. h. t.* 528.

6. Sed quemadmodum nos matribus prospeximus, ita eas oportet suæ soboli consulere: scituris eis quod, si tutores liberis non petierint, vel in locum remoti vel excusati intra annum petere neglexerint, ab eorum impuberum morientium successione merito repellentur. *V. Constant. l. 3, C. h. t.* 354, *Theod. et Valent. l. 6, C. eod.* 439.

7. Licet autem vulgo quæsitus sit filius vel filia, potest tamen ad bona ejus mater ex Tertulliano senatusconsulto admitti. *V. Ulp. l. 2, § 1 et 3, ad Sc. Tertull.*; *Paul. 4 sent. 10, § 1.*

TIT. IV. De Senatusconsulto Orphitiano.

Per contrarium autem liberi ad bona matrum intestatarum admittuntur ex senatusconsulto Orphitiano, quod Orphitio et Rufo consulibus effectum divi Marci temporibus, et data est tam filio quam filiæ legitima hereditas, etiamsi alieno juri subjecti sunt [*V. Ulp. 26 fragm. 7; l. 9,*

ad Sc. Tertull.], et præferuntur consanguineis et agnatis defunctæ matris. *V. Ulp. ibid.*, *Alex. l.* 1, *C. ad Sc. Orphit.*

1. Sed cum ex hoc senatusconsulto nepotes ad aviæ successionem legitimo jure non vocabantur, postea hoc constitutionibus principalibus emendatum est, ut ad similitudinem filiorum filiarumque et nepotes et neptes vocentur. *V. Valent.*, *Theod. et Arcad. l.* 4, *C. Th. de legit. hered.*; *l.* 9, *C. de suis et legit.* 389.

2. Sciendum est autem hujusmodi successiones, quæ a Tertulliano et Orphitiano senatusconsultis deferuntur, capitis deminutione non perimi, propter illam regulam qua novæ hereditates legitimæ capitis deminutione non pereunt, sed illæ solæ quæ ex lege duodecim tabularum deferuntur. *V. Ulp.* 27 *fragm.* 5; *l.* 1, § 8, *ad Sc. Tertull.*; *Pompon. l.* 11, *de suis et legit.*

3. Novissime sciendum est, etiam illos liberos qui vulgo quæsiti sunt, ad matris hereditatem ex hoc senatusconsulto admitti. *V. Paul.* 4 *sent.* 10, § 1; *Ulp. l.* 1, § 2, *ad Sc. Tertull.*

" *Sanctimus ut neque ex testamento neque ab intesta-*
" *to, neque ex liberalitate inter vivos habita, justis li-*
" *beris existentibus, aliquid penitus ab illustribus matribus*
" *ad spurios perveniat.*

" *Sin autem concubina ... filium vel filiam ex licita*
" *consuetudine procreaverit, eos etiam cum legitimis li-*
" *beris ad materna venire bona, nulla dubitatio est.* L. Penult. C. ad Sc. Orphit. 529.

4. Si ex pluribus legitimis heredibus quidam omiserint hereditatem, vel morte vel alia causa impediti fuerint quominus adeant, reliquis qui adierint, adcrescit illorum portio; et licet ante decesserint, ad heredes tamen eorum pertinet. *Marcian. l.* 9, *de suis et legit.*; *V. Paul.* 4 *sent.* 8 § 26; *Ulp.* 26 *fragm.* 5.

" *Hereditatem, nisi fuerit adita, transmitti nec vete-*
" *res concedebant, nec nos patimur, exceptis videlicet li-*
" *berorum personis de quibus Theodosiana lex loquitur.*
L. un. C. de cad. toll.

" *Cum in antiquioribus legibus invenimus filios fami-*
" *lias paternam hereditatem deliberantes, posse et in suam*
" *posteritatem hanc transmittere, hanc deliberationem et*
" *in omnes successores sive cognatos sive extraneos du-*
" *ximus esse protelandam...... ita tamen ut unius anni*
" *spatio eadem transmissio fuerit conclusa.* L. 19, C. de
jur. delib. 529.

Tit. V. *De successione cognatorum.*

Post suos heredes, eosque quos inter suos heredes prætor et constitutiones vocant; et post legitimos, quo numero sunt agnati, et ii quos in locum agnatorum tam supra dicta senatus-consulta quam nostra erexit constitutio, proximos cognatos prætor vocat. *V. Modestin. l. 1, quis ord.; Ulp. l. 1, § 1, si tab. test. null.*

1. Qua parte naturalis cognatio spectatur; nam agnati capite deminuti, quique ex his progeniti sunt, ex lege duodecim tabularum inter legitimos non habentur, sed a prætore tertio ordine vocantur. *V. Gaium, 3 inst. 2, 27; l. 2, unde cogn.; Ulp. 28. fragm. 9.*

Exceptis solis tantummodo fratre et sorore emancipatis, non etiam liberis eorum, quos lex Anastasiana cum fratribus integri juris constitutis vocat quidem ad legitimam fratris hereditatem, sive sororis; non æquis tamen partibus, sed cum aliqua deminutione quam facile est ex ipsius constitutionis verbis colligere. Aliis vero agnatis inferioris gradus, licet capitis deminutionem passi non sunt, tamen eos anteponit, et procul dubio cognatis. *V. Anastas. l. 4, C. de legit. tut.; Gaium, 3 inst. 27.*

2. Hos etiam qui per feminini sexus personas ex transverso cognatione junguntur, tertio gradu

proximitatis nomine prætor ad successionem vocet *V. Gaium*, 3 *inst.* 24, 30, *Ulp* 28 *fragm.* 9.

3. Liberi quoque, qui in adoptiva familia sunt, ad naturalium parentum hereditatem hoc eodem gradu vocantur. *Gaius*, 3 *inst* 31.

4. Vulgo quæsitos nullos habere agnatos manifestum est; cum agnatio a patre, cognatio a matre sit: hi autem nullum patrem habere intelliguntur [*V. Gaium*, 1 *inst.* 64, 156; *Modest. l* 23, *de stat. hom.*; *Paul. l.* 10, § 4 *et* 6 *de grad. cogn.*]. Eadem ratione nec inter se quidem possunt videri consanguinei esse, quia consanguinitatis jus species est agnationis [*V. Paul.* 4 *sent.* 8, § 13 *et* 15; *Ulp. l.* 4, *unde cogn.*]. Tantum igitur cognati sunt sibi, sicut ex matre cognati. Itaque omnibus istis ex ea parte competit bonorum possessio, qua proximitatis nomine cognati vocantur. *V. Gaium*, *Ulp. et Modest. l.* 2, 4 *et* 8, *eod*

3. Hoc loco et illud necessario admonendi sumus, agnationis quidem jure admitti aliquem ad hereditatem, etsi decimo gradu sit, sive de lege duodecim tabularum quæramus, sive de edicto quo prætor legitimis heredibus daturum se bonorum possessionem pollicetur [*V. Ulp. l.* 2, § 1, *de suis et legit.*; *Papin. l.* 9, *unde cogn.*]. Proximitatis vero nomine iis solis prætor promittit bonorum possessionem, qui usque ad sextum gradum cognationis sunt; et ex septimo, a sobrino sobrinaque nati natæve. *V. Ulp. l.* 1, § 3, *unde cogn.*; *Papin l* 9, *eod.*; *Modest. l.* 4 *de grad. et aff.*

Tit. VI. *De gradibus cognationum.*

Hoc loco necessarium est exponere quemadmodum gradus cognationis numerentur [*V. Paul. l.* 10, *de grad. et aff.*]. Qua in re imprimis admonendi sumus cognationem aliam supra numerari, aliam infra, aliam ex transverso, quæ etiam a latere dicitur. Superior cognatio est parentum: inferior, liberorum: ex transverso, fratrum sororumve, eorumque qui quæve ex his progenerantur; et convenienter patrui, amitæ, avunculi, materteræ [*V. Gaium. l.* 1, *eod.*]. Et superior quidem et inferior cognatio a primo gradu incipit, at ea quæ ex transverso numeratur, a secundo. *Ex Gaio, d. l.* 1, § 1.

1. Primo gradu est supra pater, mater: infra filius, filia. *Gaius, l.* 1, § 3, *de grad. et aff.*; *V. Paul.* 4 *sent.* 11, § 1.

2. Secundo supra avus, avia: infra nepos, neptis: ex transverso frater, soror. *Gaius, l.* 1, § 4, *de grad. et aff.*; *V. Paul.* 4 *sent.* 11, § 2.

3. Tertio supra proavus, proavia: infra pronepos, proneptis: ex transverso fratris sororisque filius, filia; et convenienter patruus, amita, avunculus, matertera [*Gaius, l.* 1, § 5, *de grad. et aff.*; *V. Paul.* 4 *sent.* 11, § 3]. Patruus est frater patris, qui πάτρως vocatur. Avunculus est frater matris, qui apud Græcos proprie μήτρως et promiscue θεῖος dicitur. Amita est patris soror; matertera vero, matris soror: utraque θεία vel, apud quosdam, τηθὶς appellatur. *V. Paul. l.* 10, § 14, *eod.*

4. Quarto gradu supra abavus, abavia: infra abnepos, abneptis: ex transverso fratris sororis-

que nepos, neptis; et convenienter patruus magnus, amita magna, id est, avi frater et soror; item avunculus magnus et matertera magna, id est, aviæ frater et soror [*Gaius, l.* 1, § 6, *de grad. et aff.*]; consobrinus, consobrina, id est, qui quæve ex sororibus aut fratribus progenerantur. Sed quidam recte consobrinos eos proprie dici putant, qui ex duabus sororibus progenerantur, quasi consororinos; eos vero qui ex duobus fratribus progenerantur, proprie patrueles vocari. Si autem ex duobus fratribus filiæ nascuntur, sorores patrueles appellari; at eos qui ex fratre et sorore propagantur, amitinos proprie dici. Amitæ tuæ filii consobrinum te appellant, tu illos amitinos. *V. Gaium, d. l.* 1, § 6; *Paul. l.* 10, § 15, *eod.*; 4 *sent.* 11, § 4.

5. Quinto supra atavus, atavia: infra atnepos, atneptis: ex transverso fratris sororisque pronepos, proneptis; et convenienter propatruus, proamita, id est, proavi frater et soror, proavunculus, promatertera, id est, proaviæ frater et soror. Item fratris patruelis, sororis patruelis, consobrini, consobrinæ, amitini, amitinæ filius, filia; propior sobrino, propior sobrinæ: hi sunt patrui magni, amitæ magnæ, avunculi magni, materteræ magnæ filius, filia. *Gaius, l.* 1, § 7, *de grad.*; *V. Paul. l.* 10, § 16, *eod.*; 4 *sent.* 11, § 5.

6. Sexto gradu supra tritavus, tritavia: infra trinepos, trineptis: ex transverso fratris sororisque abnepos, abneptis, et convenienter abpatruus, abamita, id est, abavi frater et soror; abavunculus, abmatertera, id est, abaviæ frater et soror [*Gaius, l.* 3, *de grad. et aff.*]. Item sobrini sobrinæque, id est, qui quæve ex fra-

tribus vel sororibus patruelibus, vel consobrinis vel amitinis progenerantur. *V. Gaium, d. l.* 3, *Paul. l.* 10, § 17, *eod.*; 4 *sent.* 11, § 6.

7. Hactenus ostendisse sufficiat, quemadmodum gradus cognationis numerentur. Namque ex his palam est intelligere, quemadmodum ulteriores quoque gradus numerare debemus [*V. Gaium, l.* 3, § 1, *de grad. et aff.*]; quippe semper generata persona gradum adjiciat, ut longe facilius sit respondere, quoto quisque gradu sit, quam propria cognationis appellatione quemquam denotare. *V. Paul.* 4 *sent.* 11, § 7 *et* 8; *l.* 10, § 9, 10 *et* 18, *de grad. et aff.*

8. Agnationis quoque gradus eodem modo numerantur.

9. Sed cum magis veritas oculata fide quam per aures animis hominum infigatur, ideo necessarium duximus, post narrationem graduum etiam eos præsenti libro inscribi, quatenus possint et auribus et oculorum inspectione adolescentes perfectissimam graduum doctrinam adipisci (1).

10. Illud certum est, ad serviles cognationes illam partem edicti, quæ proximitatis nomine bonorum possessio promittitur, non pertinere; nam nec ulla antiqua lege talis cognatio computabatur. *V. Ulp. l.* 1, § 2, *unde cognat.*; *Paul. l.* 10, § 5, *de grad. et aff.*

" Sed nostra constitutione, quam pro jure patronatus " fecimus (quod jus usque ad nostra tempora satis ob-

(1) Ex mente Justiniani hic stemma cognationum inserendum, et in codicibus spatium vacuum relictum erat. Unde plures codices et editiones novam hoc loco rubricam DE SERVILI COGNATIONE, novumque titulum numero septimum incipiunt, sed male, ut videre est ex § 11. *h. t.* Confer Ev. Ottonis commentarium et notas.

scurum atque nube plenum et undique confusum fuerat) et hoc humanitate suggerente concessimus ut, si quis in servili consortio constitutus liberum vel liberos habuerit, sive ex libera sive ex servilis conditionis muliere, vel contra serva mulier ex libero vel servo habuerit liberos cujuscumque sexus, et ad libertatem his pervenientibus, et ii qui ex servili ventre nati sunt, libertatem meruerunt, vel, dum mulieres liberæ erant, ipsi in servitute eos habuerunt, et postea ad libertatem pervenerunt: ut hi omnes ad successionem patris vel matris veniant, patronatus jure in hac parte sopito. Hos enim liberos non solum in suorum parentum successionem, sed etiam alterum in alterius mutuam successionem vocavimus: ex illa lege specialiter eos vocantes, sive soli inveniantur qui in servitute nati et postea manumissi sunt, sive una cum aliis qui post libertatem parentum concepti sunt, sive ex eodem patre vel ex eadem matre, sive ex aliis, ad similitudinem eorum qui ex justis nuptiis procreati sunt.

11. Repetitis itaque omnibus quæ jam tradidimus, apparet non semper eos qui parem gradum cognationis obtinent, pariter vocari [*V. Gaium*, *l.* 1, § 2, *de grad. et aff.*], eoque amplius nec eum quidem qui proximior sit cognatus, semper potiorem esse. Cum enim prima causa sit suorum heredum, et eorum quos inter suos heredes enumeravimus, apparet pronepotem vel abnepotem defuncti potiorem esse, quam fratrem aut patrem matremque defuncti [*V. Paul. l.* 5, *ad Sc. Tertull.*, *Ulp. l.* 1, § 1, *si tab. test. null.*]: cum alioquin pater quidem et mater, ut supra quoque tradidimus, primum gradum cognationis obtineant, frater vero secundum; pronepos autem tertio gradu sit cognationis, et abnepos quarto [*V. Gaium. l.* 1, § 3, 4, 5, *de grad et aff.*]. Nec interest in potestate morientis fuerit, an non, quod vel emancipatus vel ex emancipato, aut femmino

sexu propagatus est *V. Ulp. l.* 2, § 6, *ad Sc. Tertull.*

12. Amotis quoque suis heredibus, quosque inter suos heredes vocari diximus, agnatus qui integrum jus habet agnationis, etiamsi longissimo gradu sit plerumque potior habetur quam proximior cognatus. Nam patrui nepos vel pronepos, avunculo vel materteræ præfertur [*V. Gaium*, 3 *inst.* 27; *Diocl. et Max. l.* 7, *C. de legit. hered.*]. Toties igitur dicimus, aut potiorem haberi eum qui proximiorem gradum cognationis obtinet, aut pariter vocari eos qui cognati sunt, quoties neque suorum heredum, quique inter suos heredes sunt, neque agnationis jure aliquis præferri debeat secundum ea quæ tradidimus. [*V. Gaium*, 3 *inst.* 29; *Diocl. et Max. l.* 5, *C. eod.*].

Exceptis fratre et sorore emancipatis, qui ad successionem fratrum vel sororum vocantur, qui etsi capite deminuti sunt, tamen præferuntur ceteris ulterioris gradus agnatis. *V. Anastas. l.* 4, *C. de legit. tut.*

TIT. VII. *De successione libertorum.*

Nunc de libertorum bonis videamus. Olim licebat itaque liberto patronum suum testamento (impune) præterire; nam ita demum lex duodecim tabularum ad hereditatem liberti vocabat patronum, si intestatus mortuus esset libertus nullo suo herede relicto. Itaque intestato quoque mortuo liberto, si is suum heredem reliquisset, nihil in bonis ejus patrono juris erat. Et si quidem ex naturalibus liberis aliquem suum heredem reliquisset, nulla videbatur querela; si vero adoptivus filius fuisset, aperte iniquum erat nihil juris patrono superesse. Gaius, 3

inst. 39, 40; *V. Ulp.* 27 *et* 29 *fragm.* 1; *l.* 3, *de suis et legit.*

1. Qua de causa, postea prætoris edicto hæc juris iniquitas emendata est. Sive enim faciebat testamentum libertus, jubebatur ita testari ut patrono partem dimidiam bonorum suorum relinqueret; et si aut nihil aut minus parte dimidia reliquerat, dabatur patrono contra tabulas testamenti partis dimidiæ bonorum possessio. Sive intestatus moriebatur, suo herede relicto filio adoptivo, dabatur æque patrono contra hunc suum heredem partis dimidiæ bonorum possessio. Prodesse autem liberto solebant ad excludendum patronum naturales liberi, non solum quos in potestate mortis tempore habebat, sed etiam emancipati et in adoptionem dati: si modo ex aliqua parte scripti heredes erant, aut præteriti contra tabulas bonorum possessionem ex edicto petierant, nam exheredati nullo modo repellebant patronum. *Gaius*, 3 *inst.* 41; *V. Ulp.* 29 *fragm.* 1.

2. Postea vero lege Papia adaucta sunt jura patronorum qui locupletiores libertos habebant. Cautum est enim ut ex bonis ejus qui sestertium centum millium patrimonium reliquerat, et pauciores quam tres liberos habebat, sive is testamento facto, sive intestatus mortuus erat, virilis pars patrono deberetur. Itaque, cum unum quidem filium filiamve heredem reliquerat libertus, perinde pars dimidia patrono debebatur, ac si is sine ullo filio filiave (testatus) decessisset: cum duos duasve heredes reliquerat, tertia pars debebatur (patrono): si tres reliquerat, repellebatur patronus. *Ex Gaio*, 3 *inst.* 42.

* 3. Sed nostra constitutio, quam pro omni ru notione

græca lingua compendioso tractatu habito composuimus, ita hujusmodi causas definivit: ut, si quidem libertus vel liberta minores centenariis sint, id est, minus centum aureis habeant substantiam (sic enim legis Papiæ summam interpretati sumus, ut pro mille sestertiis unus aureus computetur) nullum locum habeat patronus in eorum successione, si tamen testamentum fecerint. Sin autem intestati decesserint nullo liberorum relicto, tunc patronatus jus quod erat ex lege duodecim tabularum, integrum reservavit. — Cum vero majores centenariis sint, si heredes vel bonorum possessores liberos habeant, sive unum sive plures cujuscunque sexus vel gradus, ad eos successionem parentum deduximus, patronis omnibus modis una cum sua progenie semotis. Sin autem sine liberis decesserint, si quidem intestati, ad omnem hereditatem patronos patronasque vocavimus. Si vero testamentum quidem fecerint, patronos autem aut patronas præterierint, cum nullos liberos haberent, vel habentes eos exheredaverint, vel mater sive avus maternus eos præterierint, ita ut non possint argui inofficiosa eorum testamenta: tunc ex nostra constitutione per bonorum possessionem contra tabulas, non dimidiam (ut antea) sed tertiam partem bonorum liberti consequantur; vel quod deest eis ex constitutione nostra repleatur, si quando minus tertia parte bonorum suorum libertus vel liberta eis reliquerit: ita sine onere, ut nec liberis liberti libertæve ex ea parte legata vel fideicommissa præstentur, sed ad coheredes eorum hoc onus redundet: multis aliis casibus a nobis in præfata constitutione congregatis quos necessarios esse ad hujusmodi juris dispositionem perspeximus, ut tam patroni patronæque quam liberi eorum, nec non qui ex transverso latere veniunt usque ad quintum gradum, ad successionem libertorum libertarumve vocentur, sicut ex ea constitutione intelligendum est.

Et si ejusdem patroni vel patronæ, vel duorum duarumque pluriumve liberi sint, qui proximior est, ad liberti vel libertæ vocetur successionem, et in capita, non in stirpes, dividatur successio [*V. Gaium*, 3 *inst.* 60, 61, 62; *Ulp.* 27, *fragm.* 3 *et* 4; *Paul.* 3 *sent.* 2, § 3;

Julian. l. 23, § 1, *de bon. libert.*]: eodem modo et in iis qui ex transverso latere veniunt, servando. Pene enim consonantia jura ingenuitatis et libertinitatis in successionibus fecimus.

4. Sed hæc de iis libertinis hodie dicenda sunt, qui in civitatem romanam pervenerunt;

" Cum nec sint alii liberti, simul et dedititiis et latinis " sublatis:

cum latinorum legitimæ successiones nullæ penitus erant, qui licet ut liberi vitam suam peragebant, attamen in ipso ultimo spiritu simul animam atque libertatem amittebant, et quasi servorum ita bona eorum jure quodammodo peculii ex lege Junia manumissores detinebant. Postea vero senatusconsulto Largiano cautum fuerat, ut liberi manumissoris non nominatim exheredati facti extraneis heredibus eorum in bonis latinorum præponerentur [*Ex Gaio, ibid.* 63, 64]. Quibus supervenit etiam divi Trajani edictum, quod eundem hominem, si invito vel ignorante patrono ad civitatem romanam venire ex beneficio principis festinarat, faciebat quidem vivum civem romanum, latinum vero morientem. *V. Gaium*, 3 *inst.* 56, 64, 72, 73.

" Sed nostra constitutione propter hujusmodi conditionum vices et alias difficultates, cum ipsis latinis etiam " legem Juniam et senatusconsultum Largianum et edictum divi Trajani in perpetuum deleri censuimus, ut " omnes liberti civitate romana fruantur, et mirabili modo quibusdam adjectionibus ipsas vias quæ in latinitatem ducebant, ad civitatem romanam capiendam transposuimus. *V. L. un. C. de lat. libertat. toll.*

Tit. VIII. *De adsignatione libertorum.*

In summa, quod ad bona libertorum, admonendi sumus censuisse senatum, ut quamvis ad omnes patroni liberos qui ejusdem gradus sunt, æqualiter bona libertorum pertineant, tamen liceret parenti uni ex liberis adsignare libertum, ut post mortem ejus solus is patronus habeatur cui adsignatus est; et ceteri liberi qui ipsi quoque ad eadem bona, nulla adsignatione interveniente, pariter admitterentur, nihil juris in his bonis habeant; sed ita demum pristinum jus recipiant, si is cui adsignatus est, decesserit nullis liberis relictis. *V. Ulp. l. 1, de adsignand. libert.*

1. Nec tantum libertum sed etiam libertam, et non tantum filio nepotive, sed etiam filiæ neptive adsignare permittitur. *V. Ulp. l. 1; l. 3, § 1 et 2, de adsign. libert.*

2. Datur autem hæc adsignandi facultas ei qui duos pluresve liberos in potestate habebit, ut eis quos in potestate habet, adsignare libertum libertamve liceat [*V. Ulp. et Pompon. l. 1; l. 13, § 1, de adsign. libert.*]. Unde quærebatur, si eum cui adsignavit postea emancipaverit, num evanescat adsignatio? Sed placuit evanescere quod et Juliano et aliis plerisque visum est.

3. Nec interest an testamento quis adsignet, an sine testamento; sed etiam quibuscumque verbis patronis hoc permittitur facere ex ipso senatusconsulto, quod Claudianis temporibus factum est Suillo Rufo et Osterio Scapula consulibus. *V. Ulp. l. 1, pr. § 3, de adsign libert.*

Tit. IX. *De bonorum possessionibus.*

Jus bonorum possessionis introductum est a prætore, emendandi veteris juris gratia [*V. Papin. l.* 8, *de just. et jur.*] Nec solum in intestatorum hereditatibus vetus jus eo modo prætor emendavit, sicut supra dictum est, sed in eorum quoque qui testamento facto decesserint [*V. Ulp. l.* 6, § 1, *de bonor. possess.*; *l.* 1, *si tab. test. null.*]. Nam si alienus postumus heres fuerit institutus, quamvis hereditatem jure civili adire non poterat, cum institutio non valebat, honorario tamen jure bonorum possessor efficiebatur, videlicet cum a prætore adjuvabatur. *V. Gaium*, 2 *inst.* 242; *Paul. l.* 3, *de b. p. sec. tab.*

* Sed et is a nostra constitutione hodie recte heres instituitur, quasi et jure civili non incognitus.

1. Aliquando tamen neque emendandi neque impugnandi veteris juris, sed magis confirmandi gratia, pollicetur bonorum possessionem [*V. Papin l.* 8, *de just. et jur.*; *Ulp l* 6, § 1, *de bon. poss.*] Nam illis quoque, qui recte testamento facto heredes instituti sunt, dat secundum tabulas bonorum possessionem [*V. Ulp. l.* 2, *pr et* § 4, *de b. p. sec. tab.*]. Item ab intestato suos heredes et agnatos ad bonorum possessionem vocat, sed et remota quoque bonorum possessione, ad eos hereditas pertinet jure civili. *Gaius*, 3 *inst.* 34; *V. Ulp. l.* 2, § 4, *unde legit.*; *Paul l.* 3, *eod.*

2. Quos autem prætor solus vocat ad hereditatem, heredes quidem ipso jure non fiunt, nam prætor heredem facere non potest. Per legem

12

enim tantum vel similem juris constitutionem heredes fiunt, veluti per senatusconsulta et constitutiones principales; sed cum eis prætor dat bonorum possessionem, loco heredum constituuntur et vocantur bonorum possessores [*Ex Gaio*, 3 *inst.* 32; *V. Ulp.* 28 *fragm.* 12; *l.* 2, *de bon. poss.*]. Adhuc autem et alios quamplures gradus prætor fecit in bonorum possessionibus dandis, dum id agebat ne quis sine successore moreretur, nam angustissimis finibus constitutum per legem duodecim tabularum jus percipiendarum hereditatum prætor ex bono et æquo dilatavit. *V. Gaium*, 3 *inst.* 18, 25, 33, *Ulp. l.* 1, *unde cogn.*

3. Sunt autem bonorum possessiones ex testamento quidem hæ: prima, quæ præteritis liberis datur, vocaturque CONTRA TABULAS; secunda, quam omnibus jure scriptis heredibus prætor pollicetur, ideoque vocatur SECUNDUM TABULAS testamenti [*V. Ulp. l.* 2, *de b. p. sec. tab.*]. Et cum de testamentis prius locutus est, ad intestatos transitum fecit [*Ex Ulp. l.* 1, *si tab. null.*], et primo loco suis heredibus, et iis qui ex edicto prætoris inter suos heredes connumerantur, dat bonorum possessionem quæ vocatur UNDE LIBERI. Secundo, legitimis heredibus. Tertio, decem personis quas extraneo manumissori præferebat. Sunt autem decem personæ hæ: pater mater, avus avia, tam paterni quam materni; item filius filia, nepos neptis, tam ex filio quam ex filia; frater soror, sive consanguinei sive uterini. Quarto, cognatis proximis. Quinto, TUM QUA EX FAMILIA. Sexto, patrono et patronæ, liberisque eorum et parentibus. Septimo, VIRO ET UXORI. Octavo, cognatis ma-

numissoris. *V. Ulp.* 28 *fragm.* 7; 2 *inst.* (1); *Gaium*, 3 *inst.* 27, 29, 31, 41.

* 4 Sed eas quidem prætoria introduxit jurisdictio: nobis tamen nihil incuriosum prætermissum est, sed nostris constitutionibus omnia corrigentes, CONTRA TABULAS quidem et SECUNDUM TABULAS bonorum possessiones admisimus, utpote necessarias constitutas, nec non ab intestato UNDE LIBERI et UNDE LEGITIMI bonorum possessiones. Quæ autem in prætoris edicto quinto loco posita fuerat, id est UNDE DECEM PERSONÆ, eam pio proposito et compendioso sermone supervacuam ostendimus. Cum enim præfata bonorum possessio decem personas præponebat extraneo manumissori, nostra constitutio quam de emancipatione liberorum fecimus, omnibus parentibus eisdemque manumissoribus contracta fiducia manumissionem facere dedit, ut ipsa manumissio eorum hoc in se habeat privilegium et supervacua fiat supradicta bonorum possessio [*V. L. ult. C. de emancip. liber.* 531]. Sublata igitur prædicta quinta bonorum possessione, in gradum ejus sextam antea bonorum possessionem induximus, et quintam fecimus, quam prætor proximis cognatis pollicetur.

* 5 Cumque antea fuerat septimo loco bonorum possessio TUM QUA EX FAMILIA, et octavo UNDE LIBERI PATRONI PATRONÆQUE ET PARENTES EORUM, utramque per constitutionem nostram quam de jure patronatus fecimus, penitus evacuavimus. Cum enim ad similitudinem successionis ingenuorum, libertinorum successiones posuerimus, quas usque ad quintum tantummodo gradum coarctavimus, ut sit aliqua inter ingenuos et libertinos differentia, sufficit eis tam CONTRA TABULAS bonorum possessio quam UNDE LEGITIMI et UNDE COGNATI, ex quibus possunt sua jura vindicare: omni scrupulositate et inextricabili errore istarum duarum bonorum possessionum resoluto.

* 6. Aliam vero bonorum possessionem quæ UNDE VIR ET UXOR appellatur, et in nono loco inter veteres bo-

---

(1) Inter paucissima quæ ex Ulpiani institutionibus supersunt, fragmentum extat in priore hujusce eclogæ parte. V. p. 258.

" norum possessiones posita fuerat, et in suo vigore ser-
" vavimus et altiore loco, id est, sexto eam posuimus:
" decima veteri bonorum possessione, quæ erat UNDE CO-
" GNATI MANUMISSORIS, propter causas enarratas merito
" sublata, ut sex tantummodo bonorum possessiones or-
" dinariæ permaneant, suo vigore pollentes.

7. Septima eas secuta, quam optima ratione prætores introduxerunt. Novissime enim permittitur edicto iis etiam bonorum possessio, quibus ut detur, lege vel senatusconsulto vel constitutione comprehensum est. Quam neque bonorum possessionibus quæ ab intestato veniunt, neque iis quæ ex testamento sunt, prætor stabili jure connumeravit; sed quasi ultimum et extraordinarium auxilium, pro ut res exigit, accommodavit: scilicet iis qui ex legibus, senatusconsulto, constitutionibus principum ex novo jure, vel ex testamento vel ab intestato veniunt. *V. Ulp. l.* 1, *uti ex legib.*; *Paul. l.* 3, *unde legit.*

8. Cum igitur plures species successionum prætor introduxisset, easque per ordinem disposuisset, et in unaquaque specie successionis sæpe plures extent dispari gradu personæ; ne actiones creditorum differantur, sed habeant quos convenirent, et ne facile in possessionem bonorum defuncti mittantur, et eo modo sibi consulant, ideo petendæ bonorum possessioni certum tempus præfinivit [*V. Ulp. l.* 1, *de success. edict.*] Liberis itaque et parentibus tam naturalibus quam adoptivis in petenda bonorum possessione anni spatium; ceteris autem, centum dierum dedit. *V. Ulp. d. l.* 1, § 8, 13 *et* 16; *Sever. et Anton. l.* 2, *C. qui adm. ad bon. poss.*

9. Et si intra hoc tempus aliquis bonorum possessionem non petierit, ejusdem gradus per-

sonis adcrescit [*V. Ulp. et Gaium*, *l.* 3, § 9, *l.* 4 *de bon. poss.*]; vel si nemo sit deinceps, ceteris bonorum possessionem perinde ex successorio edicto pollicetur, ac si is qui præcedebat ex eo numero non esset. Si quis itaque delatam sibi bonorum possessionem repudiaverit, non quousque tempus bonorum possessioni præfinitum excesserit, expectatur; sed statim ceteri ex eodem edicto admittuntur. *V. Ulp. l.* 1, § 6 *et* 10 *de succes. edict*

10. In petenda autem bonorum possessione dies utiles singuli considerantur. *V. Ulp. l.* 2, *quis ord.*

Sed bene anteriores principes et huic causæ providerunt, ne quis pro petenda bonorum possessione curet; sed quocumque modo si admittendi eam indicium intra statuta tempora ostenderit, plenum habeat earum beneficium. *V. Constantin. l.* 8 *et* 9, *C. qui admit. ad bon. poss.*

TIT. X. *De adquisitione per adrogationem.*

Est et alterius generis per universitatem successio, quæ neque lege duodecim tabularum, neque prætoris edicto, sed eo jure quod consensu receptum est, introducta est. *Ex Gaio*, 3 *inst.* 82.

1. Ecce enim, cum pater familias sese in adrogationem dat, omnes res ejus corporales et incorporales, quæque ei debitæ sunt, adrogatori antea quidem pleno jure adquirebantur, exceptis iis quæ per capitis deminutionem pereunt, quales sunt operarum obligationes (et jus agnationis). *Ex Gaio*, 3 *inst.* 82 *et* 83, *V. Paul. l.* 7, *de cap. min.*

" Usus etenim et usufructus, licet his antea connumerabantur, attamen capitis deminutione minima eos " tolli nostra prohibuit constitutio. *L. penult. C. de usufr. et habit.* 530.

" 2. Nunc autem nos eamdem adquisitionem quæ per " adrogationem fiebat, coarctavimus ad similitudinem na" turalium parentum. Nihil etenim aliud, nisi tantum" modo usufructus, tam naturalibus parentibus quam " adoptivis per filios familiarum adquiritur in iis rebus " quæ extrinsecus filiis obveniunt, dominio eis integro " servato [*V. L.* 6, *C. de bon quæ liber* 529]. Mortuo " autem filio adrogato in adoptiva familia, etiam domi" nium rerum ejus ad adrogatorem pertransit, nisi super" sint aliæ personæ quæ ex constitutione nostra patrem " in iis quæ adquiri non possunt, antecedant. *V. L. un. C. commun. de success.* 529.

3. Sed ex diverso, pro eo quod is debuit qui se in adoptionem dedit, ipso quidem jure adrogator non tenetur, sed nomine filii convenietur; et si noluerit eum defendere, permittitur creditoribus per competentes nostros magistratus bona, quæ ejus cum usufructu futura fuissent, si se alieno juri non subjecisset, possidere et legitimo modo ea disponere. *Ex Gaio*, 3 *inst.* 84.

Tit. XI. *De eo cui libertatis causa bona addicuntur.*

Accessit novus casus successionis ex constitutione divi Marci. Nam si ii qui libertatem acceperunt a domino in testamento, ex quo non aditur hereditas, velint bona sibi addici libertatum conservandarum causa, audiuntur *V. Gordian. l.* 6, *C. de testam. manum.*

1. Et ita divi Marci rescripto ad Popilium Rufum continetur. Verba rescripti ita se habent: « Si Virginio Valenti, qui testamento suo li» bertatem quibusdam adscripsit, nemine suc-

» cessore ab intestato existente, in ea causa bona ejus esse cœperunt ut venire debeant; is cujus de ea re notio est, aditus rationem desiderii tui habebit, ut libertatum tam earum quæ directo quam earum quæ per speciem fideicommissi relictæ sunt, tuendarum gratia addicantur tibi, si idonee creditoribus caveris de solido quod cuique debetur solvendo. Et ii quidem quibus directa libertas data est, perinde liberi erunt ac si hereditas adita esset. Ii autem quos heres manumittere rogatus est, a te libertatem consequantur: ita ut si non alia conditione velis bona tibi addici, quam ut etiam qui directo libertatem acceperunt, tui liberti fiant. Nam huic etiam voluntati tuæ, si ii quorum de statu agitur consentiant, auctoritatem nostram accommodamus. Et ne hujus rescriptionis nostræ emolumentum alia ratione irritum fiat, si fiscus bona agnoscere voluerit, et ii qui rebus nostris attendunt, scient commodo pecuniario præferendam libertatis causam, et ita bona cogenda ut libertas eis salva sit, qui eam adipisci potuerunt si hereditas ex testamento adita esset. »

2. Hoc rescripto subventum est et libertatibus et defunctis, ne bona eorum a creditoribus possideantur et veneant. Certe si fuerint hac de causa bona addicta, cessat bonorum venditio. Extitit enim defuncti defensor, et quidem idoneus, qui de solido creditoribus cavet. *V. Ulp. l. 2, l. 4, § 8 et 11, de fideicom. libert.*

3. In primis hoc rescriptum toties locum habet, quoties testamento libertates datæ sunt. Quid ergo si quis intestatus decedens codicillis libertates dederit, neque adita sit ab intestato

hereditas? favor constitutionis debebit locum habere. Certe si testatus decedat, et codicillis dederit libertatem, competere eam nemini dubium est. *Ex Ulp. l. 2, de fideicom. libert.*

4. Tunc enim constitutioni locum esse verba ostendunt, cum nemo successor ab intestato existat. Ergo quamdiu incertum erit utrum existat an non, cessabit constitutio. Si certum esse cœperit (neminem extare), tunc erit constitutioni locus. *Ex Ulp. l. 4, de fideicom. libert.*

5. Si is qui in integrum restitui potest, abstinuerit se hereditate, quamvis potest in integrum restitui, potest admitti constitutio et bonorum addictio fieri. Quid ergo si, post addictionem libertatum conservandarum causa factam, in integrum sit restitutus? Utique non erit dicendum revocari libertates, quia semel competierunt. *Ex Ulp. l. 4, § 1 et 2, de fideicom. libert.*

6. Hæc constitutio libertatum tuendarum causa introducta est. Ergo si libertates nullæ sint datæ, cessat constitutio. Quid ergo si vivus dederit libertates, vel mortis causa; et ne hoc quæratur utrum in fraudem creditorum, an non, factum sit, idcirco velint sibi addici bona: an audiendi sunt? Et magis est ut audiri debeant, etsi deficiant verba constitutionis.

" 7. Sed cum multas divisiones ejusmodi constitutioni
" deesse perspeximus, lata est a nobis plenissima con-
" stitutio, in quam multæ species collatæ sunt, quibus
" jus hujusmodi successionis plenissimum est effectum:
" quas ex ipsa lectione constitutionis potest quis cogno-
" scere. *V. L. ult. C. de testam. manum.*

Tit. XII. *De successionibus sublatis.*

Erant ante prædictam successionem olim et aliæ per universitatem successiones: qualis fuerat bonorum emptio, quæ de bonis debitoris vendendis per multas ambages fuerat introducta [*V. Gaium*, 3 *inst.* 77 *et seq.*], et tunc locum habebat quando judicia ordinaria in usu fuerant. Sed cum extraordinariis judiciis posteritas usa est, ideo cum ipsis ordinariis judiciis etiam bonorum venditiones expiraverunt; et tantummodo creditoribus datur officio judicis bona possidere, et prout utile eis visum fuerit, ea disponere: quod ex latioribus Digestorum libris perfectius apparebit. *V. tot. tit.* ff. *de reb. auct. jud.*

1. Erat et ex senatusconsulto Claudiano miserabilis per universitatem adquisitio, cum libera mulier servili amore bacchata ipsam libertatem per senatusconsultum amittebat, et cum libertate substantiam. *V. Gaium*, 1 *inst.* 84, 91, 161; *Ulp.* 11 *fragm.* 10; *Paul.* 2 *sent.* 21.

* Quod indignum nostris temporibus esse existimantes, et a nostra civitate deleri, et non inseri nostris Digestis concessimus. *V. L. un. C. de sc. Claud. toll.*

Tit. XIII. *De obligationibus.*

Nunc transeamus ad obligationes [*Gaius*, 3 *inst.* 88]. Obligatio est juris vinculum, quo necessitate adstringimur alienjus rei solvendæ secundum nostræ civitatis jura. *V. Paul. l.* 3, *de oblig. et act.*; *Diocl. et Max. l.* 13, *C. de contrah. empt.*

1. Omnium autem obligationum summa divisio in duo genera deducitur; namque aut civiles sunt aut prætoriæ. Civiles sunt, quæ aut legibus constitutæ aut certo jure civili comprobatæ sunt. Prætoriæ sunt, quas prætor ex sua jurisdictione constituit, quæ etiam honorariæ vocantur. *V. Modest. l.* 52, *pr.* § 6, *de oblig. et act.*

2. Sequens divisio in quatuor species dividitur: aut enim ex contractu, aut quasi ex contractu sunt, aut ex maleficio, aut quasi ex maleficio [*V. Gaium*, 3 *inst.* 88; *l.* 1, *de oblig. et act.*]. Prius est ut de iis quæ ex contractu sunt, dispiciamus. Harum æque quatuor sunt species; aut enim re contrahuntur, aut verbis, aut litteris, aut consensu: de quibus singulis dispiciamus. *Ex Gaio, ibid.* 89, *V. l.* 1, § 1, *eod.*

TIT. XIV. *Quibus modis re contrahitur obligatio.*

Re contrahitur obligatio, veluti mutui datione. (Mutui autem obligatio) in iis rebus consistit quæ pondere, numero mensurave constant, veluti vino, oleo, frumento, pecunia numerata, ære, argento, auro: quas res aut numerando, aut metiendo, aut adpendendo in hoc damus ut accipientium fiant; et quandoque nobis non eædem res, sed aliæ ejusdem naturæ (et qualitatis) reddantur. Unde etiam mutuum appellatum sit, quia ita a me tibi datur, ut ex meo tuum fiat [*Ex Gaio*, 3 *inst.* 90; *l.* 1, § 2, *de oblig. et act.*]. Et ex eo contractu nascitur actio quæ vocatur condictio. *V. Ulp. l.* 9, *pr.* § 3, *de reb. cred.*

1. Is quoque qui non debitum accepit ab eo qui per errorem solvit, re obligatur, daturque agenti contra eum propter repetitionem condictitia actio. Nam perinde ei condici potest si PARET EUM DARE OPORTERE, ac si mutuum accepisset. Unde pupillus, si ei sine tutoris auctoritate indebitum per errorem datum est, non tenebitur indebiti condictione, magis quam mutui datione. Sed hæc species obligationis non videtur ex contractu consistere, cum is qui solvendi animo dat, magis voluerit negotium distrahere quam contrahere. *Ex Gaio*, 8 *inst.* 91; *V. l.* 5, § 3, *de obl. et act.*

2. Item is cui res aliqua utenda datur, id est, commodatur, re obligatur et tenetur commodati actione. Sed is ab eo qui mutuum accepit, longe distat; namque non ita res datur ut ejus fiat, et ob id de ea re ipsa restituenda tenetur [*Ex Gaio*, *l.* 1, § 3, *de oblig. et act.*; *V. Pomp. et Ulp. l.* 8 *et* 9, *commod.*]. Et is quidem qui mutuum accepit, si quolibet fortuito casu amiserit quod accepit, veluti incendio, ruina, naufragio aut latronum hostiumve incursu, nihilominus obligatus remanet. At is qui utendum accepit, sane quidem exactam diligentiam custodiendæ rei præstare jubetur; nec sufficit ei tantam diligentiam adhibuisse, quantam suis rebus adhibere solitus est, si modo alius diligentior poterat eam rem custodire. Sed propter majorem vim majoresve casus non tenetur, si modo non ipsius culpa is casus intervenerit. Alioquin, si id quod tibi commodatum est, peregre tecum ferre malueris, et vel incursu hostium prædonumve vel naufragio amiseris, dubium non est quin de restituenda ea re tenearis [*Ex Gaio*,

d. l. 1, § 4, *de obl. et act.*]. Commodata autem res tunc proprie intelligitur, si nulla mercede accepta vel constituta res tibi utenda data est: alioquin mercede interveniente locatus tibi usus rei videtur. Gratuitum enim debet esse commodatum. *V. Ulp. l.* 5, § 12, *commod.*

3. Præterea et is apud quem res aliqua deponitur, re obligatur, et actione depositi; qui et ipse de ea re quam accepit, restituenda tenetur. Sed is ex eo solo tenetur, si quid dolo commiserit; culpæ autem nomine, id est, desidiæ ac negligentiæ non tenetur. Itaque securus est, qui parum diligenter custoditam rem furto amisit; quia qui negligenti amico rem custodiendam tradit, suæ facilitati id imputare debet. *Ex Gaio, l.* 1, § 5, *de oblig. et act.; V. Ulp. l.* 1, § 11 *et* 14, *depos.*

4. Creditor quoque qui pignus accepit, re obligatur; qui et ipse de ea re quam accepit, restituenda tenetur (actione pignoratitia) [*Gaius, l.* 1, § 6, *de oblig. et act.; V. Marcian. l.* 33, *de pignor. act.*]. Sed quia pignus utriusque gratia datur, et debitoris quo magis ei pecunia crederetur, et creditoris quo magis ei in tuto sit creditum; placuit sufficere, quod ad eam rem custodiendam exactam diligentiam adhiberet [*V. Paul. l.* 14, *eod.; Ulp l.* 13, § 1, *eod.; l.* 23, *de reg. jur.*]: quam si præstiterit, et aliquo fortuito casu rem amiserit, securum esse nec impediri creditum petere. *V. Alex. l.* 6, *C. eod.*

Tit. XV. *De verborum obligatione.*

Verbis obligatio contrahitur ex interrogatione et responsione, cum quid dari fierive nobis stipulamur [*Gaius, 3 inst.* 92; *l.* 1, § 7, *de oblig. et act.*]: ex qua duæ proficiscuntur actiones, tam condictio si certa sit stipulatio, quam ex stipulatu si incerta sit [*V. Ulp. l.* 24, *de reb. cred.*]. Quæ hoc nomine inde utitur, quia stipulum apud veteres firmum appellabatur, forte a stipite descendens. *V. Paul.* 5 *sent.* 7, § 1.

1. In hac re olim talia verba tradita fuerunt: SPONDES? SPONDEO? PROMITTIS? PROMITTO? FIDEPROMITTIS? FIDEPROMITTO? FIDEJUBES? FIDEJUBEO? DABIS? DABO? FACIES? FACIAM. Utrum autem latina, an græca vel qua alia lingua stipulatio concipiatur, nihil interest: scilicet si uterque stipulantium intellectum ejus linguæ habeat [*Ex Gaio,* 3 *inst.* 93]. Nec necesse est eadem lingua utrumque uti, sed sufficit congruenter ad interrogata respondere. Quin etiam duo Græci latina lingua obligationem contrahere possunt. *V. Gaium, ibid., Ulp. l.* 1, § 6, *de verb. obl.*

Sed hæc solemnia verba olim quidem in usu fuerunt, postea autem Leoniana constitutio lata est, quæ solemnitate verborum sublata sensum et consonantem intellectum ab utraque parte solum desiderat, licet quibuscumque verbis expressum est. *V. Leon. l.* 10, *C. de contrah. et committ stipul.* 469.

2. Omnis stipulatio aut pure aut in diem aut sub conditione fit: pure, velut QUINQUE AUREOS DARE SPONDES? idque confestim peti potest; in diem, cum adjecto die quo pecunia solvatur, stipulatio fit, veluti DECEM AUREOS PRIMIS CALEN-

DIS MARTIIS DARE SPONDES? Id autem quod in diem stipulamur, statim quidem debetur; sed peti prius quam dies veniat, non potest [*V. Ulpian. l.* 213, *de verb. signif.*; *Pompon. l.* 14, *de reg. jur.*; *Paul. l.* 46, *h. t.*]. Ac ne eo quidem ipso die in quem stipulatio facta est, peti potest, quia totus is dies arbitrio solventis tribui debet; neque enim certum est eo die in quem promissum est, datum non esse, priusquam is prætereat. *V. Pompon.*, *Venul. et Pap. l.* 42, 118 *et* 138, § 1, *h. t.*

3. At si ita stipuleris: DECEM AUREOS ANNUOS QUOAD VIVAM DARE SPONDES, et pure facta obligatio intelligitur et perpetuatur, quia ad tempus non potest deberi; sed heres petendo pacti exceptione submovebitur. *V. Julian. l.* 56, § 4, *h. t.*; *Pompon. l.* 44, § 1, *de oblig. et act.*

4. Sub conditione stipulatio fit, cum in aliquem casum differtur obligatio, ut si aliquid factum fuerit vel non fuerit, stipulatio committatur: veluti, SI TITIUS CONSUL FUERIT FACTUS, QUINQUE AUREOS DARE SPONDES [*V. Scævol. l.* 122, § 4, *h. t.*; *Papin. l.* 39, *de reb. cred.*]. Si quis ita stipuletur, SI IN CAPITOLIUM NON ASCENDERO DARE SPONDES, perinde erit ac si stipulatus esset, cum moreretur sibi dari [*V. Papin. l.* 115, § 1, *h. t.*]. Ex conditionali stipulatione tantum spes est debitum iri, eamque ipsam spem in heredem transmittimus, si prius quam conditio existat, mors nobis contigerit. *V. Ulp. l.* 54, *de verb. sign.*; *l.* 73, § 1, *ad leg. Falcid.*, *Paul. l.* 8, § 1, *de peric. et commod.*

5. Loca etiam inseri stipulationi solent, veluti CARTHAGINI DARE SPONDES? Quæ stipulatio, licet pure fieri videatur, tamen re ipsa habet

tempus adjectum, quo promissor utatur ad pecuniam Carthagini dandam. Et ideo si quis Romæ ita stipuletur: HODIE CARTHAGINI DARE SPONDES? inutilis erit stipulatio, cum impossibilis sit repromisso. *V. Ulp. l.* 2, § 1 et 6, *de eo quod cert. loc.*; *Paul. l.* 73, *h. t.*

6. Conditiones, quæ ad præsens vel præteritum tempus referuntur, aut statim infirmant obligationem, aut omniuo non differunt [*Ex Modest. l.* 100, *h. t.*]: veluti si TITIUS CONSUL FUIT, vel si MÆVIUS VIVIT, DARE SPONDES? Nam si ea ita non sunt, nihil valet stipulatio; sin autem ita se habent, statim valet: quæ enim per rerum naturam sunt certa, non morantur obligationem, licet apud nos incerta sint. *V. Papin. l.* 37, *de reb. cred.*, *l.* 120, *h. t.*

7. Non solum res in stipulatum deduci possunt, sed etiam facta, ut si stipulemur aliquid fieri vel non fieri [*V. Paul. et Ulp. l.* 2; *l.* 75, § 7, *h. t.*]; et in hujusmodi stipulationibus optimum erit pœnam subjicere, ne quantitas stipulationis incerta sit, ac necesse sit actori probare quod ejus intersit [*V. Venul. l.* 11, *de stipul. præt.*]. Itaque si quis ut fiat aliquid stipuletur, ita adjici pœna debet: SI ITA FACTUM NON ERIT, TUNC PŒNÆ NOMINE DECEM AUREOS DARE SPONDES? Sed si quædam fieri, quædam non fieri, una eademque conceptione stipulatur, clausula hujusmodi erit adjicienda: SI ADVERSUS EA FACTUM ERIT, SIVE QUID ITA FACTUM NON FUERIT, TUNC PŒNÆ NOMINE DECEM AUREOS DARE SPONDES? *V. Ulp. l.* 71; *Venul. l.* 137, § 7, *h. t.*

TIT. XVI. *De duobus reis stipulandi et promittendi.*

Et stipulandi et promittendi duo pluresve rei fieri possunt [*V. Julian. et Paul. l. 5 et 14, h. t.*]. Stipulandi ita, si post omnium interrogationem promissor respondeat SPONDEO: ut puta cum, duobus separatim stipulantibus, ita promissor respondeat, UTRIQUE VESTRUM DARE SPONDEO. Nam si prius, Titio spoponderit, deinde alio interroganti spondeat, alia atque alia erit obligatio, nec creduntur duo rei stipulandi esse [*V. Gaium, l. 28, de stipul. serv.*]. Duo pluresve rei promittendi ita fiunt: MÆVI DECEM AUREOS DARE SPONDES, et SEI EOSDEM DECEM AUREOS DARE SPONDES? si respondeant singuli separatim SPONDEO. *V. Pompon. l. 4, h. t.*

1. Ex hujusmodi obligationibus et stipulationibus solidum singulis debetur, et promittentes singuli in solidum tenentur. In utraque tamen obligatione una res vertitur, et vel alter debitum accipiendo, vel alter solvendo, omnium perimit obligationem et omnes liberat. *V. Javol. et Ulp. l. 2 et 3, § 1, h. t.*

2. Ex duobus reis promittendi (alius pure), alius in diem vel sub condiţione obligari potest; nec impedimento erit dies aut conditio quominus ab eo, qui pure obligatus est, petatur. *V. Florent. l. 7, h. t.*

TIT. XVII. *De stipulatione servorum.*

Servus ex persona domini jus stipulandi habet [*V. Ulp. l. 45, de verb. oblig.*]. Sed et

hereditas in plerisque personæ defuncti vicem sustinet: ideoque quod servus hereditarius ante aditam hereditatem stipulatur, adquirit hereditati, ac per hoc etiam heredi postea facto adquiritur. *V. Hermog. l.* 61, *de adq. rer. dom.*; *Ulp. l.* 34, *eod.*; *l.* 13, § 1, *ad leg. aquil.*

1. Sive autem domino, sive sibi, sive conservo suo, sive impersonaliter servus stipuletur, domino adquirit [*Ex Florent. l.* 15, *h. t.*]. Idem juris est et in liberis qui in potestate patris sunt, ex quibus causis adquirere possunt. *V. Ulp. l.* 45, *pr. et* § 4, *de verb. oblig.*

2. Sed cum factum stipulatione continebitur, omnimodo persona stipulantis continetur: veluti si servus stipuletur ut sibi ire, agere liceat. Ipse enim tantum prohiberi non debet; non etiam dominus ejus. *V. Ulp. l.* 38, § 6, *de verb. oblig.*; *Paul. l.* 130, *eod.*; *l.* 44, *de cond. et dem.*

3. Servus communis stipulando, unicuique dominorum pro portione dominii adquirit, nisi jussu unius eorum aut nominatim alicui eorum stipulatus sit; tunc enim soli ei adquiritur [*V. Ulp. l.* 5, *h. t.*; *Gaium*, 3 *inst.* 167]. Sed si alteri ex dominis adquiri non potest, solidum alteri adquiritur, veluti si res, quam dari stipulatus est, unius domini sit. *V. Papin. l.* 18, § 1; *Ulp. l.* 7, § 1, *h. t.*

TIT. XVIII. *De divisione stipulationum.*

Stipulationum aliæ sunt judiciales, aliæ prætoriæ, aliæ conventionales, aliæ communes tam prætoriæ quam judiciales. *V. Pompon. l.* 5, *de verb. oblig.*

1. Judiciales sunt duntaxat, quæ a mero judicis officio proficiscuntur, veluti de dolo cautio [*Pompon. l. 5, de verb. oblig.*], vel de persequendo servo qui in fuga est, restituendove pretio. *V. Ulp. l.* 14, § 11, *quod met. caus.*; *Gaium, l.* 69, § 5, *de legat.* 1°.

2. Prætoriæ, quæ a mero prætoris officio proficiscuntur, veluti damni infecti (vel legatorum). Prætorias autem stipulationes sic exaudiri oportet, ut in iis etiam contineantur ædilitiæ, nam et hæ a jurisdictione veniunt. *Pompon. l.* 5, *de verb. obl.*; *V. Ulp. l.* 1, § 2, *de stip. serv.*

3. Conventionales sunt quæ ex conventione utriusque partis concipiuntur: hoc est neque jussu judicis, neque jussu prætoris, sed ex conventione contrahentium. Quarum totidem genera sunt quot, pene dixerim, rerum contrahendarum. *Ex Pompon. l.* 5, *de verb. oblig.*

4. Communes sunt, veluti rem salvam fore pupilli; nam et prætor jubet rem salvam fore pupilli caveri; et interdum judex, si aliter hæc res expediri non potest [*Pompon l.* 5, *de verb. oblig.*]: vel de rato stipulatio.

TIT. XIX. *De inutilibus stipulationibus.*

Omnis res quæ dominio nostro subjicitur, in stipulationem deduci potest, sive illa mobilis sit, sive soli. *V. Paul. l.* 182, *de reg. jur.*

1. At si quis rem quæ in rerum natura non est aut esse non potest, dari stipulatus fuerit: veluti Stichum, qui mortuus sit, quem vivere credebat, aut hippocentaurum qui esse non pos-

sit, inutilis erit stipulatio. *V. Gaium*, 3 *inst.* 97, *l.* 1, § 9, *de verb. oblig.*

2. Idem juris est, si rem sacram aut religiosam, quam humani juris esse credebat; vel publicam quæ usibus populi perpetuo exposita sit, ut forum vel theatrum; vel liberum hominem, quem servum esse credebat [*Ex Gaio*, 3 *inst.* 97; *l.* 1, § 9, *de oblig. et act.*; *et Paul. l.* 83, § 5, *de verb. obl.*]; vel cujus rei commercium non habuerit, vel rem suam dari quis stipuletur [*V. Ulp. l.* 82, *cod.*; *Gaium*, *l.* 1, § 10, *de oblig. et act.*]. Nec in pendenti erit stipulatio ob id quod publica res in privatam deduci, et ex libero servus fieri potest, et commercium adipisci stipulator potest, et res stipulatoris esse desinere potest; sed protinus inutilis est. Item contra, licet initio utiliter res in stipulatum deducta sit, si postea in earum quam causam de quibus supra dictum est, sine facto promissoris devenerit, extinguitur stipulatio [*V. Paul. d. l.* 83, § 5; *Marcel. l.* 98, *de verb. oblig.*]. At nec statim ab initio talis stipulatio valebit: LUCIUM TITIUM, CUM SERVUS ERIT, DARE SPONDES? et similia. Quæ enim natura sui dominio nostro exempta sunt, in obligationem deduci nullo modo possunt. *V. Paul. d. l.* 83, § 5.

3. Si quis alium daturum facturumve quid spoponderit, non obligabitur, veluti si spondeat Titium quinque aureos daturum. Quod si effecturum se ut Titius daret, spoponderit, obligatur. *V. Paul. l.* 83; *Cels. l.* 97, § 1, *de verb. obl.*

4. Si quis alii quam cujus juri subjectus sit, stipuletur, nihil agit [*V. Gaium*, 3 *inst.*

103; *Ulp. l.* 38, § 17, *de verb. obl.*]. Plane solutio etiam in extranei personam conferri potest: veluti si quis ita stipuletur, MIHI AUT SEIO DARE SPONDES? obligatio quidem stipulatori adquiritur, solvi tamen Seio etiam invito eo recte possit, ut liberatio ipso jure contingat; sed ille adversus Seium habet mandati actionem [*V. Julian. l.* 56, § 2; *Scævol. l.* 131, § 1, *de verb. oblig.*; *Gaium*, *l. ult.* § 3, *eod.*; *l.* 106, *de solut.*]. Quod si quis sibi et alii cujus juri subjectus non sit, dari decem aureos stipulatus est, valebit quidem stipulatio; sed utrum debeatur quod in stipulationem deductum est, an vero pars dimidia, dubitatum est. Sed placet non plus quam dimidiam partem ei adquiri [*V. Gaium*, 3 *inst.* 103; *Pompon. l.* 110, *de verb. oblig.*]. Ei qui juri tuo subjectus est, si stipulatus sis, tibi adquiris, quia vox tua tanquam filii sit, sicuti filii vox tanquam tua intelligitur in iis rebus quæ tibi adquiri possunt. *V. Paul. l.* 39 *et* 130; *Ulp. l.* 45, *eod.*

5. Præterea inutilis est stipulatio, si quis ad ea quæ interrogatus fuerit, non respondeat: veluti, si quis decem aureos a te dari sibi stipuletur, tu quinque promittas (vel contra); aut si ille pure stipuletur, tu sub conditione promittas (vel contra) [*Ex Gaio*, 3 *inst.* 102; *V. Ulp. l.* 1, § 3 *et* 4, *de verb. obl.*]: si modo scilicet id exprimas, id est, si cui sub conditione vel in diem stipulanti respondeas, PRÆSENTI DIE SPONDEO. Nam si hoc solum respondeas PROMITTO, breviter videris in eamdem diem aut conditionem spopondisse; neque enim necesse est in respondendo eadem omnia repeti quæ stipulator expresserit.

6. Item inutilis est stipulatio, si ab eo stipuleris qui tuo juri subjectus est, vel si is a te stipuletur. Servus quidem non solum domino suo obligari non potest, sed ne alii quidem ulli [*Ex Gaio*, 3 *inst.* 104.]; filii vero familias aliis obligari possunt. *V. Gaium*, *l.* 141, § 2, *de verb. obl.*; *l.* 39, *de obl. et act.*; *Paul. l.* 43, *eod.*

7. Mutum neque stipulari neque promittere posse palam est; quod et in surdo receptum est: quia et is qui stipulatur, verba promittentis, et is qui promittit, verba stipulantis audire debet [*Gaius*, 3 *inst.* 105; *l.* 1, § 14 *et* 15, *de obl. et act.*]. Unde apparet non de eo nos loqui qui tardius exaudit, sed (de eo) qui omnino non exaudit. *Gaius*, *d. l.* 1, § 15.

8. Furiosus nullum negotium gerere potest, quia non intelligit quid agit. *Gaius*, 3 *inst.* 106; *V. l.* 1, § 12, *de obl. et act.*

9. Pupillus omne negotium recte gerit: ut tamen, sicubi tutoris auctoritas necessaria sit, adhibeatur tutor, veluti si ipse obligetur, nam alium sibi obligare etiam sine tutoris auctoritate potest. *Gaius*, 3 *inst.* 108; *V. l.* 9, *de auct. tut.*

10. Sed quod diximus de pupillis, utique de iis verum est qui jam aliquam intellectam habent: nam infans et qui infantiæ proximus est, non multum a furioso distant, quia hujusmodi ætatis pupilli nullum habent intellectum [*Gaius*, 3 *inst.* 108; *V. l.* 1, § 12, *de obl. et act.*]. Sed in proximis infantiæ, propter utilitatem eorum, benignior juris interpretatio facta est, ut idem juris habeant quod pubertati proximi: sed qui in potestate parentis est impubes, ne au-

ctore quidem patre obligatur. *V. Gaium, ibid.; d. l.* 1, § 13, *eod.; l.* 141, § 2, *de verb. obl.*

11. Si impossibilis conditio obligationi adjiciatur, nihil valet stipulatio. Impossibilis autem conditio habetur, cui natura impedimento est quominus existat: veluti si quis ita dixerit, SI DIGITO COELUM ATTIGERO, DARE SPONDES [*V. Gaium*, 3 *inst.* 98; *l.* 1, § 11, *de obl. et act.*; *Paul. l.* 35, *de verb. obl.*]. At si ita stipuletur, SI DIGITO COELUM NON ATTIGERO, DARE SPONDES? pure facta obligatio intelligitur, ideoque statim peti potest. *V. Ulp. l.* 7, *eod.*

12. Item verborum obligatio inter absentes concepta inutilis est. *V. Gaium*, 3 *inst.* 138; *Paul.* 5 *sent.* 7, § 2; *Ulp. l.* 1, *de verb. obl.*

" Sed cum hoc materiam litium contentiosis hominibus præstabat, forte post tempus tales allegationes opponentibus, et non præsentes fuisse vel se vel adversarios suos contendentibus, ideo nostra constitutio propter celeritatem dirimendarum litium introducta est, quam ad Cæsarienses advocatos scripsimus per quam disposuimus tales scripturas quæ præsto esse partes indicant, omnino esse credendas, nisi is qui talibus utitur improbis allegationibus, manifestissimis probationibus vel per scripturam vel per testes idoneos approbaverit, in ipso toto die quo conficiebatur instrumentum, sese vel adversarium suum in aliis locis fuisse." *V. L.* 14, *C. de contrah. et committ.* 531.

13. Post mortem suam dari sibi nemo stipulari poterat, non magis quam post ejus mortem a quo stipulabatur. Ac nec is qui in alicujus potestate est, post mortem ejus stipulari poterat, quia patris vel domini voce loqui videretur. Sed et si quis ita stipuletur, PRIDIE QUAM MORIAR vel PRIDIE QUAM MORIERIS DARE SPONDES? inutilis erat stipulatio. *V. Gaium*, 3 *inst.* 100; *Ulp. l.* 45, *de verb. obl.*

* Sed cum (ut jam dictum est) ex consensu contrahentium stipulationes valent, placuit nobis etiam in hunc juris articulum necessariam inducere emendationem, ut sive post mortem, sive pridie quam moriatur stipulator sive promissor, stipulatio concepta sit, valeat stipulatio. *V. L.* 11. *C. de contrah. et committ. stip.* 528; *L. un. C. ut act. et ab her.* 531.

14. Item si quis stipulatus erat, SI NAVIS EX ASIA VENERIT, HODIE DARE SPONDES? inutilis erat stipulatio, quia præpostere concepta est. *V. Paul. l.* 126; *African. l.* 64, *de verb. obl.*

Sed cum Leo inclytæ recordationis in dotibus eandem stipulationem quæ præpostera nuncupatur, non esse rejiciendam existimavit, * nobis placuit et huic perfectum * robur accommodare, ut non solum in dotibus sed etiam * in omnibus valeat hujusmodi conceptio stipulationis. *V. L.* 25, *C. de testam. et quemadm.* 528.

15. Ita autem stipulatio concepta, veluti si Titius dicat, CUM MORIAR, DARE SPONDES? vel CUM MORIERIS? et apud veteres utilis erat et nunc valet. *V. Ulp. l.* 45 § 1 *et* 3, *de verb. obl.*; 24 *frag.* 16; *Paul.* 3 *sent.* 6 § 6, *obst. Gaius*, 3 *inst.* 100.

16. Item post mortem alterius recte stipulamur. *V. Ulp. l.* 45, § 2, *de verb. obl.*

17. Si scriptum in instrumento fuerit promisisse aliquem, perinde habetur atque si interrogatione præcedente responsum sit. *Paul.* 5 *sent.* 7, § 2; *V. Sever. et Anton. l.* 1, *C. de contrah. et committ. stip.*

18. Quoties plures res una stipulatione comprehenduntur, si quidem promissor simpliciter respondeat DARE SPONDEO, propter omnes tenetur. Si vero unam ex his vel quasdam daturum se responderit, obligatio in iis pro quibus responderit, contrahitur [*V. Ulp. l.* 29 *et* 86; *Paul. l.* 83, § 4, *de verb. obl.*]. Ex pluribus

enim stipulationibus una vel quædam videntur esse perfectæ: singulas enim res stipulari et ad singulas respondere debemus. *V. Ulp. l.* 1, § 5, *eod.*

19. Alteri stipulari, (ut supra dictum est) nemo potest. Inventæ enim sunt hujusmodi obligationes ad hoc ut unusquisque adquirat sibi quod sua interest: ceterum si alii detur nihil interest stipulatoris. Plane si quis velit hoc facere, pœnam stipulari conveniet, ut nisi ita factum sit ut comprehensum esset, committatur pœnæ stipulatio etiam ei cujus nihil interest. Pœnam enim cum stipulatur quis, non illud inspicitur quod intersit ejus, sed quæ sit quantitas in conditione stipulationis [*Ex Ulp. l.* 38, § 17, *de verb. obl.*]. Ergo si quis ita stipuletur Titio dari, nihil agit; sed si adjecerit pœnam, nisi dederis tot aureos dare spondes? tunc committitur stipulatio.

20. Sed si quis stipuletur alii, cum ejus interesset, placuit stipulationem valere. Nam si is qui pupilli tutelam administrare cœperat, cessit administrationem contutori suo, et stipulatus est rem pupilli salvam fore: quoniam interest stipulatoris fieri quod stipulatus est, cum obligatus futurus esset pupillo si male res gesserit, tenet obligatio. Ergo et si quis procuratori suo dari stipulatus sit, stipulatio vires habebit; et si creditori quod sua interest, ne forte vel pœna committatur, vel prædia distrahantur quæ pignori data erant, valet stipulatio. *Ex Ulp. l.* 38, § 22, 20 et 23 *de verb. obl.*

21. Versa vice, qui alium facturum promisit, videtur in ea esse causa ut non teneatur, nisi pœnam ipse promiserit. *V. Ulp. l.* 38, § 2, *de verb. obl.*

22. (Item) nemo rem suam futuram, in eo casu quo sua fiat, utiliter stipulatur. *Paul. l.* 87, *de verb. obl.*

23. Si de alia re stipulator senserit, de alia promissor, perinde nulla contrahitur obligatio, ac si ad interrogatum responsum non esset: veluti, si hominem Stichum a te quis stipulatus fuerit, tu de Pamphilo senseris quem Stichum vocari credideris. *V. Paul. l.* 83, § 1; *Venul. l.* 137, § 1, *de verb. obl.*

24. Quod turpi ex causa promissum est, velut si quis homicidium vel sacrilegium se facturum promittat, non valet. *V. Papin. l.* 123; *Ulp. l.* 26, *de verb. obl.*

25. Cum quis sub aliqua conditione stipulatus fuerit, licet ante conditionem decesserit, postea existente conditione heres ejus agere potest. Idem est et a promissoris parte. *V. Gaium, l.* 73, § 1, *ad leg. Falcid.*; *Julian. l.* 57, *de verb. obl.*

26. Qui hoc anno aut hoc mense dari stipulatus est, nisi omnibus partibus præteritis anni vel mensis, non recte petet. *Pompon. l.* 42, *de verb. obl.*

27. Si fundum dari stipuleris vel hominem, non poteris continuo agere, nisi tantum spatii præterierit quo traditio fieri possit. *V. Paul. l.* 105, *de solut.*

Tit. XX. *De fidejussoribus.*

Pro eo qui promittit, solent alii obligari, qui fidejussores appellantur: quos homines accipere solent, dum curant ut diligentius sibi cautum sit. *Ex Gaio*, 3 *inst.* 115 et 117.

1. In omnibus autem obligationibus adsumi possunt, id est, sive re sive verbis sive litteris sive consensu contractæ fuerint. Ac ne illud quidem interest, utrum civilis an naturalis sit obligatio cui adjicitur fidejussor: adeo quidem ut pro servo quoque obligetur, sive extraneus sit qui fidejussorem a servo accipiat, sive ipse dominus in id quod sibi (naturaliter) debetur. *Ex Gaio*, 3 *inst.* 119; *V. l.* 70, § 3; *Pompon l.* 2; *Ulp. l.* 1; *l.* 8, § 1 *et* 6, *h. t.*; *l.* 14, *de obl. et act.*

2. Fidejussor non tantum ipse obligatur, sed etiam heredem obligatum relinquit. *Ex Ulp. l.* 4, § 1, *h. t.*; *V. Gaium*, 3 *inst.* 120.

3. Fidejussor et præcedere obligationem et sequi potest. *V. Ulp. l.* 6, *in fin. h. t.*

4. Si plures sint fidejussores, quotquot erunt numero, singuli in solidum tenentur. Itaque liberum est creditori, a quo velit solidum petere. Sed ex epistola divi Hadriani compellitur creditor a singulis, qui modo solvendo sint (litis contestatæ tempore), partem petere. Ideoque, si quis ex fidejussoribus eo tempore solvendo non sit, hoc ceteros onerat. Sed si ab uno fidejussore creditor totum consecutus fuerit, hujus solius detrimentum erit, si is pro quo fidejussit, solvendo non sit; et sibi imputare debet, cum potuerit ex epistola divi Hadriani adjuvari, et desiderare ut pro parte in se detur actio. *Ex Gaio*, 3 *inst.* 121, 122; *V. l.* 26, *h. t.*; *Papin. l.* 51, § 1; *Modest. l.* 39, *eod.*; *Sever. et Anton. l.* 3; *Alex. l.* 11, *C. h. t.*

* *Si quis crediderit et fidejussorem . . acceperit ,...*
* *veniat primum ad eum qui debitum contraxit, et si-*
* *quidem inde receperit, ab aliis abstineat. Si vero non*

" *valuerit a debitore recipere aut in partem aut in to-*
" *tum, secundum quod ab eo non potuerit recipere,*
" *secundum hoc ad fidejussorem veniat.* Nov. 4, cap.
1, 533.

" *Si quis alterna fidejussione obligatos sumat aliquos,*
" *si quidem non adjecerit oportere et unum horum in*
" *solidum teneri, omnes ex æquo conventionem sustinere.*
" *Si vero aliquid etiam tale adjiciatur, servari quidem*
" *pactum, non tamen mox ab initio in solidum exigi;*
" *sed . si quidem idonei sint et præsentes inveniantur,*
" *illos periclitari complere singulos in propria parte.* Nov.
99, cap. 1, 539.

5. Fidejussores ita obligari non possunt, ut plus debeant, quam debet is pro quo obligantur. Nam eorum obligatio accessio est principalis obligationis, nec plus in accessione potest esse quam in principali re. At ex diverso, ut minus debeant, obligari possunt [*Gaius*, 3. *inst.* 126; *V. Paul. l.* 34, *h. t.*]. Itaque si reus decem aureos promiserit, fidejussor in quinque recte obligatur: contra vero obligari non potest. Item si ille pure promiserit, fidejussor sub conditione promittere potest: contra vero non potest. Non solum enim in quantitate, sed etiam in tempore minus et plus intelligitur: plus est enim statim aliquid dare, minus post tempus dare. *V. Ulp. l.* 8, § 7, *h. t.*; *l.* 12, § 1, *de verb. signif.*

6. Si quid autem fidejussor pro reo solverit, ejus recuperandi causa habet cum eo mandati judicium. *V. Gaium*, 3 *inst.* 127; *Ulp. l.* 10, § 11, *mandat.*

7. Græce fidejussor ita accipitur, τῇ ἐμῇ πίστει κελεύω, λέγω, θέλω sive βούλομαι. Sed et si φημὶ dixerit, pro eo erit ac si dixerit λέγω. *Ex Ulp. l.* 8, *h. t.*

8. In stipulationibus fidejussorum sciendum est generaliter hoc accipi, ut quodcumque scriptum sit quasi actum, videatur etiam actum [*V. Paul. l.* 134, § 2, *de verb. obl.*; *Sever. et Anton. l.* 1, *de contrah. et comm. stip.*]. Ideoque constat, si quis se scripserit fidejussisse, videri omnia solemniter acta. *Ulp. l.* 30, *de verb. obl.*

Tit. XXI. *De litterarum obligationibus.*

Olim scriptura fiebat obligatio, quæ nominibus fieri dicebatur: quæ nomina hodie non sunt in usu [*V. Gaium,* 3 *inst.* 128, *et seq.*]. Plane si quis debere se scripserit quod sibi numeratum non est, de pecunia minime numerata post multum temporis exceptionem opponere non potest; hoc enim sæpissime constitutum est [*V. Alex. l.* 8, *Diocl. et Max. l.* 9 *et* 10, *C. de non num. pec.*]. Sic fit ut hodie, dum queri non potest, scriptura obligetur, et ex ea nascatur condictio, cessante scilicet verborum obligatione [*V. Gaium*, 3 *inst.* 131, *Alex. l.* 5, *C. eod.*].

Multum autem tempus in hac exceptione antea quidem ex principalibus constitutionibus usque ad quinquennium procedebat. * Sed ne creditores diutius possint suis pe-
* cuniis forsitan defraudari, per constitutionem nostram
* tempus coarctatum est, ut ultra biennii metas hujusmodi
* exceptio minime extendatur. *V. L.* 14, *C. eod.* 528.

Tit. XXII. *De obligationibus ex consensu.*

Consensu fiunt obligationes in emptionibus venditionibus, locationibus conductionibus, societatibus, mandatis. Ideo autem istis modis con-

sensu dicitur obligatio contrahi, quia neque scriptura neque præsentia omnimodo opus est, ac nec dari quidquam necesse est ut substantiam capiat obligatio; sed sufficit, eos qui negotia gerunt, consentire. Unde inter absentes quoque talia negotia contrahuntur, veluti per epistolam vel per nuntium. Item in his contractibus alter alteri obligatur in id quod alterum alteri ex bono et æquo præstare oportet; cum alioquin in verborum obligationibus alius stipuletur, alius promittat. *Ex Gaio*, 3 *inst.* 137; *l.* 2, *pr.* § 1, 2 *et* 3, *de obl. et act.*

Tit. XXIII. *De emptione et venditione.*

Emptio et venditio contrahitur simul atque de pretio convenerit, quamvis nondum pretium numeratum sit, ac ne arra quidem data fuerit: nam quod arræ nomine datur, argumentum est emptionis venditionis contractæ. *Gaius*, 3 *inst.* 139: *V. l.* 35, *de contrah. empt.*; *Paul. l.* 1, § 2, *eod.*

" Sed hæc quidem de emptionibus et venditionibus quæ
" sine scriptura consistunt, obtinere oportet; nam nihil
" a nobis in hujusmodi emptionibus et venditionibus innovatum est. In iis autem quæ scriptura conficiuntur,
" non aliter perfectam esse venditionem et emptionem constituimus, nisi et instrumenta emptionis fuerint conscripta, vel manu propria contrahentium, vel ab alio quidem scripta a contrahente autem subscripta, et si per
" tabelliones fiunt, nisi et completiones acceperint, et
" fuerint partibus absoluta. Donec enim aliquid ex his
" deest, et pœnitentiæ locus est, et potest emptor vel
" venditor sine pœna recedere ab emptione et venditione. Ita tamen impune eis recedere concedimus, nisi
" jam arrarum nomine aliquid fuerit datum. Hoc etenim
" subsecuto, sive in scriptis sive sine scriptis venditio

" celebrata est, is qui recusat adimplere contractum, si
" quidem est emptor, perdit quod dedit; si vero ven-
" ditor, duplum restituere compellitur, licet super ar-
" ris nihil expressum sit. *V. L.* 17, *C. de fid. instrum.* 528.

1. Pretium autem constitui oportet, nam nulla emptio sine pretio esse potest. Sed et certum esse pretium debet: alioquin si inter aliquos ita convenerit ut quanti Titius rem æstimaverit, tanti sit empta, inter veteres satis abundeque hoc dubitabatur, sive constat venditio sive non. *V. Ulp. l.* 2, § 1, *de contrah. empt.*; *Gaium*, 3 *inst.* 140.

" Sed nostra decisio ita hoc constituit, ut quoties sic
" composita sit venditio QUANTI ILLE ÆSTIMAVERIT, sub
" hac conditione staret contractus: ut, si quidem ipse
" qui nominatus est pretium definierit, tunc omnimodo
" secundum ejus æstimationem et pretium persolvatur et
" res tradatur, et venditio ad effectum perducatur, em-
" ptore quidem ex empto actione, venditore ex vendito
" agente. Sin autem ille qui nominatus est, vel noluerit
" vel non potuerit pretium definire, tunc pro nihilo esse
" venditionem, quasi nullo pretio statuto. Quod jus,
" cum in venditionibus nobis placuit, non est absurdum
" in locationibus et in conductionibus trahere. *V. L. ult. in fin. C. de contrah. empt.*, *L.* 25, *ff. loc. cond.*

2. Item pretium in numerata pecunia consistere debet; nam in ceteris rebus, an pretium esse posset, valde quærebatur, veluti an homo aut fundus aut toga alterius rei pretium esse posset. Sabinus et Cassius etiam in alia re putant posse pretium consistere. Unde illud est quod vulgo dicebatur, permutatione rerum emptionem et venditionem contrahi, eamque speciem emptionis et venditionis vetustissimam esse; argumentoque utebantur græco poeta Homero, qui aliqua parte exercitum Achivorum vinum

sibi comparasse ait, permutatis quibusdam rebus, his verbis:

Ἔνθεν ἄρ' οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοί,
Ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἴθωνι σιδήρῳ,
Ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτοῖσι βόεσσιν,
Ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσι.

Id est:

Hinc sibi certatim gentis de more comati
Vina parant Graii, ære dato, fulgenteque ferro,
Tergoribusque, bobus sed et ipsis, mancipiisque.

Diversæ scholæ auctores contra sentiebant, aliudque esse existimabant permutationem rerum, aliud emptionem et venditionem: alioquin non posse rem expediri, permutatis rebus, quæ videatur res venisse, et quæ prætii nomine data esse; nam utramque videri et venisse et pretii nomine data esse, rationem non pati [*Ex Gaio*, 3. *inst.* 141]. Sed Proculi sententia dicentis permutationem propriam esse speciem contractus a venditione separatam, merito prævaluit, cum et ipsa aliis Homericis versibus adjuvatur, et validioribus rationibus argumentatur. Quod et anteriores divi principes admiserunt; et in nostris Digestis latius significatur. *V. Paul. l.* 1, § 1, *de contrah. empt.*; *l.* 1, *de rer. perm.*; *Diocl. et Max. l.* 7, *C. eod.*

3. Cum autem emptio et venditio contracta sit, (quod effici diximus, simul atque de pretio convenit, cum sine scriptura res agitur) periculum rei venditæ statim ad emptorem pertinet, tametsi ea res emptori tradita non sit [*V. Paul. l.* 8, *de peric. et comm.*; *Ulp. l.* 14, *de furt.*]. Itaque si homo mortuus sit vel qua-

libet parte corporis læsus fuerit, aut ædes totæ vel aliqua ex parte incendio consumptæ fuerint, aut fundus vi fluminis totus vel aliqua ex parte ablatus sit, sive etiam inundatione aquæ aut arboribus turbine dejectis longe minor aut deterior esse cœperit, emptoris damnum est, cui necesse est, licet rem non fuerit nactus, pretium solvere. Quidquid enim sine dolo et culpa venditoris accidit, in eo venditor securus est [*V. Paul. l.* 54, *de act. empt.*; *l.* 11, *de evict.*; *Ulp. l.* 10, § 1; *Alfen. l.* 11, *de peric. et comm.*; *Diocl. et Max. l.* 6, *C. eod.*]. Sed et si post emptionem fundo aliquid per alluvionem accessit, ad emptoris commodum pertinet; nam et commodum ejus esse debet cujus periculum est [*V. Paul. l.* 7, *de peric. et comm.*; *Alex. l.* 1, *C. eod.*]. Quod si fugerit homo qui venit, aut subreptus fuerit, ita ut neque dolus neque culpa venditoris interveniat, animadvertendum erit an custodiam ejus usque ad traditionem venditor susceperit. Sane enim si susceperit, ad ipsius periculum is casus pertinet; si non susceperit, securus erit. Idem et in ceteris animalibus ceterisque rebus intelligimus: utique tamen vindicationem rei et condictionem exhibere debebit emptori, quia sane qui nondum rem emptori tradidit, adhuc ipse dominus est. Idem etiam est de furti et de damni injuriæ actione. *V. Gaium, l.* 35, § 4, *de contrah. empt.*; *Ulp. l.* 14, *de furt.*; *Papin. l.* 80, *eod.*

4. Emptio tam sub conditione quam pure contrahi potest: sub conditione, veluti si STICHUS INTRA CERTUM DIEM TIBI PLACUERIT, ERIT TIBI EMPTUS AUREIS TOT. *V. Gaium*, 3 *inst.* 146; *Paul. l.* 20, *locat. conduct.*

5. Loca sacra vel religiosa, item publica, veluti forum, basilicam, frustra quis sciens emit [*V. Pompon. l.* 6, *de contrah. emp.*]. Quæ tamen si pro profanis vel privatis deceptus a venditore quis emerit, habebit actionem ex empto quod non habere ei liceat, ut consequatur quod sua interest eum deceptum non esse. Idem juris est, si hominem liberum pro servo emerit. *V. Modest. l.* 62, §. 1; *Pompon. l.* 4, *eod.*

Tit. XXIV. *De locatione et conductione.*

Locatio conductio proxima est emptioni et venditioni, iisdemque juris regulis consistit. Nam ut emptio et venditio ita contrahitur, si de pretio convenerit, sic et locatio et conductio ita contrahi intelligitur, si merces constituta sit [*Gaius, l.* 2, *locat. cond.*; *V.* 3, *inst.* 142]; et competit locatori quidem locati actio, conductori vero conducti.; *V. Ulp. l.* 5 *et* 15, *eod.*

1. Et quæ supra diximus, si alieno arbitrio pretium permissum fuerit, eadem et de locatione et conductione dicta esse intelligimus, si alieno arbitrio merces permissa fuerit [*V. Gaium*, 3 *inst.* 143; *l.* 25, *locat. conduct.*]. Qua de causa, si fulloni polienda curandave, aut sarcinatori sarcienda vestimenta quis dederit, nulla statim mercede constituta, sed postea tantum daturus quantum inter eos convenerit, non proprie locatio et conductio contrahi intelligitur, sed eo nomine actio præscriptis verbis datur. *Ex Gaio*, 3 *inst.* 143; *l.* 22, *præscript. verb.*

2. Præterea, sicut vulgo quærebatur, an permutatis rebus emptio et venditio contrahitur,

ita quæri solebat de locatione et conductione, si forte rem aliquam tibi utendam sive fruendam quis dederit, et invicem a te aliam utendam sive fruendam acceperit. Et placuit non esse locationem et conductionem, sed proprium genus esse contractus [*V. Gaium*, 3 *inst.* 144; *Paul. l.* 5, §. 2, *præscript. verb.*]: veluti si, cum unum bovem quis haberet et vicinus ejus unum, placuerit inter eos ut per denos dies invicem boves commodarent ut opus facerent, et apud alterum bos perit, neque locati neque conducti neque commodati competit actio, quia non fuit gratuitum commodatum; verum præscriptis verbis agendum est. *Ex Ulp. l.* 17, § 3, *eod.*

3. Adeo autem aliquam familiaritatem inter se habere videntur emptio et venditio, item locatio et conductio, ut in quibusdam causis quæri soleat, utrum emptio et venditio contrahatur, an locatio et conductio: ut ecce de prædiis quæ perpetuo quibusdam fruenda traduntur, id est, ut quandiu pensio sive reditus pro his domino præstetur, neque ipsi conductori neque heredi ejus (cuive conductor heresve ejus id prædium vendiderit aut donaverit aut dotis nomine dederit, aliove quoquo modo alienaverit) auferre liceat. *Ex Gaio*, 3 *inst.* 145; *l.* 2, § 1, *locat. cond.*

Sed talis contractus quia inter veteres dubitabatur, et a quibusdam locatio, a quibusdam venditio existimabatur, lex Zenoniana lata est, quæ emphyteuseos contractus propriam statuit naturam, neque ad locationem neque ad venditionem inclinantem, sed suis pactionibus fulciendam, et si quidem aliquid pactum fuerit, hoc ita obtinere ac si natura talis esset contractus: si autem nihil de periculo rei fuerit pactum, tunc, si quidem totius

rei interitus accesserit, ad dominum super hoc redundare periculum; sin autem particularis, ad emphyteuticarium hujusmodi damnum venire. Quo jure utimur *V. Zenon. l.* 1, *C. eod.*

4 Item quæritur, si cum aurifice Titius convenerit ut is ex auro suo certi ponderis certæque formæ annulos ei faceret, et acciperet verbi gratia aureos decem, utrum emptio et venditio an locatio et conductio contrahi videatur? Cassius ait materiæ quidem emptionem et venditionem contrahi, operæ autem locationem et conductionem. Sed placuit, tantam emptionem et venditionem contrahi. Quod si suum aurum Titius dederit, mercede pro opera constituta, dubium non est quin locatio et conductio sit. *Ex Gaio*, 3 *inst.* 147; *l.* 2, § 1, *loc. cond.*

5 Conductor omnia secundum legem conductionis facere debet; et si quid in lege prætermissum fuerit, id ex bono et æquo debet præstare [*V. Gaium*, *l.* 25, § 3, *locat. cond.*; *Anton. l.* 2; *Diocl. et Max. l.* 17. *C. de locat. et cond.*]. Qui pro usu aut vestimentorum aut argenti aut jumenti mercedem aut dedit aut promisit, ab eo custodia talis desideratur, qualem diligentissimus paterfamilias suis rebus adhibet: quam si præstiterit, et aliquo casu rem amiserit, de restituenda ea non tenebitur. *V. Gaium*, *l.* 25 § 7; *Ulp. l.* 9, § 4; *l.* 13, § 7, *locat. cond.*

6 Mortuo conductore intra tempora conductionis, heres ejus eodem jure in conductionem succedit. *V. Ulp. l.* 19, § 8, *locat. cond.*

res. Qu

TIT. XXV. *De societate.*

Societatem coire solemus aut totorum bonorum (quam Græci specialiter κοινοπραξίαν appellant), aut unius alicujus negotiationis, veluti mancipiorum emendorum vendendorumque (aut olei, aut vini, aut frumenti emendi vendendique). *Gaius*, 3 *inst.* 148; *V. Ulp. l.* 5, *pro soc.*

1. Et quidem si nihil de partibus lucri et damni nominatim convenerit, æquales scilicet partes et in lucro et in damno spectantur. Quod si expressæ fuerint, hæ servari debent. Nec enim unquam dubium fuit quin valeat conventio, si duo inter se pacti sint ut ad unum quidem duæ partes et damni et lucri pertineant, ad alium tertia. *V. Ulp. l.* 29, *pro soc.*; *Gaium*, 3 *inst.* 150.

2. De illa sane conventione quæsitum est, si Titius et Seius inter se pacti sint ut ad Titium lucri duæ partes pertineant, damni tertia; ad Seium duæ partes damni, lucri tertia: an rata debeat haberi conventio? Quintus Mutius contra naturam societatis talem pactionem esse existimavit, et ob id non esse ratam habendam [*V. Gaium*, 3 *inst.* 149; *Paul. l.* 30, *pro soc.*]. Servius Sulpitius cujus sententia prævaluit, contra sensit; quia sæpe quorundam ita pretiosa est opera in societate, ut eos justum sit conditione meliore in societatem admitti. Nam et ita coire posse societatem non dubitatur, ut alter pecuniam conferat, alter non conferat, et tamen lucrum inter eos commune sit; quia sæpe opera alicujus pro pecunia valet. Et adeo contra Quinti Mutii sententiam obtinuit, ut illud

quoque constiterit, posse convenire ut quis lucri partem ferat, de damno non teneatur [*Ex Gaio, ibid.*; *Ulp. l.* 29, § 1, *eod.*]: quod et ipsum Servius convenienter sibi existimavit. Quod tamen ita intelligi oportet, ut si in alia re lucrum, in alia damnum illatum sit, compensatione facta solum quod superest intelligatur lucro esse. *V. Paul. l.* 30, *eod.*

3. Illud expeditum est, si in una causa pars fuerit expressa, veluti in solo lucro vel in solo damno, in altera vero omissa, in eo quoque quod prætermissum est, eandem partem servari. *Ex Gaio*, 3 *inst.* 150.

4. Manet autem societas eousque donec in eodem consensu perseveraverint. At cum aliquis renuntiaverit societati, solvitur societas. Sed plane si quis (callide) in hoc renuntiaverit societati, ut obveniens aliquod lucrum solus habeat: veluti si totorum bonorum socius, cum ab aliquo heres esset relictus, in hoc renuntiaverit societati ut hereditatem solus lucrifaceret, cogitur hoc lucrum communicare. Si quid vero aliud lucrifaciat quod non captaverit, ad ipsum solum pertinet. Ei vero cui renuntiatum est, quidquid omnino post renuntiatam societatem adquiritur, soli conceditur. *Ex Gaio*, 3 *inst.* 151; *V. Paul. l.* 65, § 3, *pro soc.*

5. Solvitur adhuc societas etiam morte socii, quia qui societatem contrahit, certam personam sibi eligit [*Gaius*, 3 *inst.* 152]. Sed etsi consensu plurium societas coita sit, morte unius socii solvitur, etsi plures supersint; nisi in coeunda societate aliter convenerit. *Ex Paul. l.* 65, § 9, *pro soc.*

6. Item si alicujus rei (contracta) societas sit,

et finis negotio impositus (est), finitur societas. *Paul. l.* 65, § 10, *pro soc.*

7 Publicatione quoque distrahi societatem manifestum est, scilicet si universa bona socii publicentur. Nam cum in loco ejus alius succedit, pro mortuo habetur. *Ex Paul. l.* 65, § 12, *pro soc.*

8. Item si quis ex sociis mole debiti prægravatus bonis suis cesserit, et ideo propter publica aut privata debita, substantia ejus veneat, solvitur societas. Sed hoc casu, si adhuc consentiant in societatem, nova videtur incipere societas. *Ex Gaio*, 3 *inst.* 153 *et* 154; *V. Paul. l.* 65, § 1, *pro soc.*

9 Socius socio utrum eo nomine tantum teneatur socii actione, si quid dolo commiserit, sicuti is qui deponi apud se passus est; an etiam culpæ, id est, desidiæ atque negligentiæ nomine, quæsitum est? Prævaluit tamen etiam culpæ nomine teneri eum [*V. Gaium*, *l.* 72, *pro soc.*] Culpa autem non ad exactissimam diligentiam dirigenda est. Sufficit enim talem diligentiam communibus rebus adhibere socium, qualem suis rebus adhibere solet. Nam qui parum diligentem socium sibi adsumit, de se queri debet (hoc est sibi imputare debet). *Gaius*, *d. l.* 72.

Tit. XXVI. *De mandato*

Mandatum contrahitur quinque modis: sive sua tantum gratia aliquis tibi mandet, sive sua et tua, sive aliena tantum, sive sua et aliena, sive tua et aliena. At si tua tantum gratia tibi mandatum sit, supervacuum est; et ob

id nulla obligatio, nec mandati inter vos actio nascitur. *Ex. Gaio, l. 2, de mandat.*; 3 *inst.* 155, 156.

1. Mandantis tantum gratia intervenit mandatum: veluti si quis tibi mandet ut negotia ejus gereres, vel ut fundum ei emeres, vel ut pro eo sponderes. *Ex Gaio, l. 2, § 1, mandat.*

2. Tua et mandantis: veluti, si mandet tibi, ut pecuniam sub usuris crederes ei qui in rem ipsius mutuaretur [*Ex Gaio, l. 2, § 4, mandat.*]; aut si, volente te agere cum eo ex fidejussoria causa, mandet tibi ut cum reo agas periculo mandantis, vel ut ipsius periculo stipuleris ab eo quem tibi deleget in id quod tibi debuerat. *V. Paul. l. 22, § 2, l. 45, § 7 et 8, eod.*

* *Generaliter sancimus quemadmodum in mandatoribus statutum sit* [V. Diocl et Max. l. 23, C. de fidej.] *ut contestatione contra unum ex his facta, alter non liberetur, ita et in fidejussoribus observare... et ideo generali lege sancimus, nullo modo electione unius ex fidejussoribus, vel ipsius rei, alterum liberari, vel ipsum reum, fidejussoribus vel uno ex his electo, liberationem mereri. — Idemque et in duobus reis promittendi constituimus* L. 28, C. eod. 531.

3. Aliena autem tantum causa intervenit mandatum, veluti si tibi aliquis mandet ut Titii negotia gereres, vel ut Titio fundum emeres, vel ut pro Titio sponderes. *Ex Gaio, l. 2, § 2, mandat.*

4. Sua et aliena: veluti, si de communibus suis et Titii negotiis gerendis tibi mandet, vel ut sibi et Titio fundum emeres, vel ut pro eo et Titio sponderes *Ex Gaio, l. 2, § 3, mandat.*

5. Tua et aliena: veluti, si tibi mandet ut Titio sub usuris crederes. Quod si, ut sine u-

suris crederes aliena tantum gratia intercedit mandatum. *Ex Gaio*, *l.* 2, § 5, *mandat.*

6. Tua gratia intervenit mandatum, veluti si tibi mandet ut pecunias tuas in emptionem potius prædiorum colloces, quam feneres; vel ex diverso, ut feneres potius quam in emptionem prædiorum colloces. Cujus generis mandatum, magis consilium est quam mandatum, et ob id non est obligatorium; quia nemo ex consilio obligatur, etiamsi non expediat ei cui dabitur, cum liberum cuique sit apud se explorare an sibi expediat consilium [*Gaius*, *l.* 2, § 6, *mandat.*; *V.* 3, *inst.* 156]. Itaque si otiosam pecuniam domi te habentem hortatus fuerit aliquis, ut rem aliquam emeres, vel eam crederes; quamvis non expediat eam tibi emisse vel credidisse, non tamen tibi mandati tenetur. Et adeo ita hæc sunt, ut quæsitum sit an mandati teneatur, qui mandavit tibi ut pecuniam Titio fenerares? Sed obtinuit Sabini sententia, obligatorium esse in hoc casu mandatum; quia non aliter Titio credidisses, quam si tibi mandatum esset. *Ex Gaio*, 3 *inst.* 156.

7. Illud quoque mandatum non est obligatorium, quod contra bonos mores est: veluti, si Titius de furto aut de damno faciendo, aut de injuria facienda mandet tibi [*Ex Gaio*, 3 *inst.* 157]. Licet enim pœnam istius facti nomine præstiteris, non tamen ullam habes adversus Titium actionem. *V. Paul. l.* 22, § 6, *mandat.*

8. Is qui exequitur mandatum, non debet excedere fines mandati [*V. Paul. l.* 5, *mandat.*]. Ut ecce, si quis usque ad centum aureos mandaverit tibi ut fundum emeres, vel ut pro Titio sponderes, neque pluris emere debes, neque in

ampliorem pecuniam fidejubere; alioquin non habebis cum eo mandati actionem: adeo quidem ut Sabino et Cassio placuerit, etiam si usque ad centum aureos cum eo agere volueris, inutiliter te acturum [*V. Gaium*, 3 *inst.* 161; *Paul. l.* 3, § 2, *mandat.*]. Diversæ scholæ auctores recte usque ad centum aureos te acturum existimant; quæ sententia sane benignior est [*Ex Gaio, l.* 4; *V. Julian. l.* 33, *eod.*]. Quod si minoris emeris, habebis scilicet cum eo actionem, quoniam qui mandat ut sibi centum aureorum fundus emeretur, is utique mandasse intelligitur ut minoris si possit emeretur. *Gaius*, 3 *inst.* 161; *V. Paul. l.* 5, § 5, *eod.*

9. Recte quoque mandatum contractum, si dum adhuc integra res sit revocatum fuerit, evanescit. *Gaius*, 3 *inst.* 159; *V. Ulp. l.* 12, § 16, *mandat.*

10. Item si adhuc integro mandato mors alterutrius interveniat, id est, vel ejus qui mandaverit, vel illius qui mandatum susceperit, solvitur mandatum. Sed utilitatis causa receptum est, si eo mortuo qui tibi mandaverat, tu ignorans eum decessisse executus fueris mandatum, posse te agere mandati: alioquin justa et probabilis ignorantia tibi damnum adferret. Et huic simile est quod placuit, si debitores manumisso dispensatore Titii per ignorantiam liberto solverint, liberari eos; cum alioquin stricta juris ratione non possent liberari, quia alii solvissent quam cui solvere debuerint. *Gaius*, 3 *inst.* 160; *V. l.* 27, § 3; *Paul. l.* 26, *pr. et* § 1, *mandat.*

11. Mandatum non suscipere cuilibet liberum est, susceptum autem consummandum est, aut

quam primum renuntiandum, ut per semetipsum aut per alium eandem rem mandator exequatur. Nam nisi ita renuntiatur ut integra causa mandatori reservetur eandem rem explicandi, nihilominus mandati actio locum habet : nisi justa causa intercesserit aut non renuntiandi, aut intempestive renuntiandi. *Ex Ulp. l. 22, § ult. ; V. Gaium, l. 27, § 2, mandat.*

12. Mandatum et in diem differri, et sub conditione fieri potest. *Paul. l. 1, § 3, mandat.*

13. In summa sciendum est, mandatum nisi gratuitum sit, in aliam formam negotii cadere; nam mercede constituta, incipit locatio et conductio esse [*V. Paul. l. 1, § 4, mandat.*]. Et (ut generaliter dixerimus) quibus casibus sine mercede suscepto officio mandati sive depositi contrahitur negotium, iis casibus interveniente mercede locatio et conductio contrahi intelligitur. Et ideo si fulloni polienda curandave vestimenta quis dederit, aut sarcinatori sarcienda, nulla mercede constituta neque promissa, mandati competit actio. *Ex Gaio, 3 inst. 162 ; V. l. 22, præscript. verb.*

TIT. XXVII. *De obligationibus quæ quasi ex contractu nascuntur.*

Post genera contractuum enumerata, dispiciamus etiam de iis obligationibus quæ non proprie quidem ex contractu nasci intelliguntur ; sed tamen quia non ex maleficio substantiam capiunt, quasi ex contractu nasci videntur. *V. Gaium, l. 5, § 1, de obl. et act.*

1. Igitur cum quis negotia absentis gesserit, ultro citroque inter eos nascuntur actiones quæ

appellantur negotiorum gestorum. Sed domino quidem rei gestæ adversus eum qui gessit, directa competit actio; negotiorum autem gestori, contraria. Quas ex nullo contractu proprie nasci manifestum est; quippe ita nascuntur istæ actiones, si sine mandato quisque alienis negotiis gerendis se obtulerit. Ex qua causa ii quorum negotia gesta fuerint, etiam ignorantes obligantur. Idque utilitatis causa receptum est, ne absentium qui subita festinatione coacti, nulli demandata negotiorum suorum administratione, peregre profecti essent, desererentur negotia; quæ sane nemo curaturus esset, si de eo quod quis impendisset, nullam habiturus esset actionem [*Ex Gaio, l. 5, de oblig. et act.*]. Sicut autem is qui utiliter gesserit negotia, dominum habet obligatum negotiorum gestorum, ita et contra iste quoque tenetur ut administrationis rationem reddat [*V. Gaium, l. 2, de negot. gest.*]. Quo casu ad exactissimam quisque diligentiam compellitur reddere rationem: nec sufficit talem diligentiam adhibere qualem suis rebus adhibere soleret, si modo alius diligentior commodius administraturus esset negotia. *V. Paul. l. 25, § 16, famil. hercisc.*

2. Tutores quoque qui tutelæ judicio tenentur, non proprie ex contractu obligati esse intelliguntur; nullum enim negotium inter tutorem et pupillum contrahitur: sed quia sane non ex maleficio tenentur, quasi ex contractu teneri videntur. Hoc autem casu mutuæ sunt actiones: non tantum enim pupillus cum tutore habet tutelæ actionem, sed e contrario tutor cum pupillo habet contrariam tutelæ, si vel impenderit aliquid in rem pupilli, vel pro eo fuerit

obligatus, aut rem suam creditoribus ejus obligaverit. *Ex Gaio*, *l.* 5, § 1, *de obl. et act.*

3. Item si inter aliquos communis sit res sine societate, veluti quod pariter eis legata donatave esset; et alter eorum alteri ideo teneatur communi dividundo judicio, quod solus fructus ex ea re perceperit, aut quod socius ejus solus in eam rem necessarias impensas fecerit: non intelligitur ex contractu proprie obligatus, quippe nihil inter se contraxerunt; sed quia ex maleficio non tenetur, quasi ex contractu teneri videtur. *V. Paul. l.* 25, § 16, *famil. hercisc.*

4. Idem juris est de eo qui coheredi suo familiæ herciscundæ judicio ex his causis obligatus est. *V. Paul. l.* 25, § 16, *famil. hercisc.*

5. Heres quoque legatorum nomine non proprie ex contractu obligatus intelligitur; neque enim cum herede, neque cum defuncto ullum negotium legatarius gessisse proprie dici potest: et tamen quia non ex maleficio obligatur heres, quasi ex contractu debere intelligitur. *Ex Gaio*, *l.* 5, § 2, *de oblig. et act.*

6. Item is cui quis per errorem non debitum solvit, quasi ex contractu debere videtur. Adeo enim non intelligitur proprie ex contractu obligatus esse, ut si certiorem rationem sequamur, magis (ut supra diximus) ex distractu, quam ex contractu possit dici obligatus esse. Nam qui solvendi animo pecuniam dat, in hoc dare videtur ut distrahat potius negotium, quam contrahat. Sed tamen perinde is qui accepit, obligatur, ac si mutuum ei daretur, et ideo condictione tenetur. *V. Gaium*, 3 *inst.* 91; *l.* 5, § 3, *de obl. et act.*

7. Ex quibusdam tamen causis repeti non potest quod per errorem non debitum solutum sit. Sic namque definierunt veteres, ex quibus causis inficiando lis crescit, ex iis causis non debitum solutum repeti non posse [*V. Diocl. et Max. l. 4, C. de condict. indeb.*]: veluti ex lege Aquilia, item ex legato. Quod veteres quidem in iis legatis locum habere voluerunt, quæ certa constituta per damnationem cuique legata fuerant. *V. Gaium*, 4 *inst.* 9 et 171, *Paul.* 1 *sent.* 19.

* Nostra autem constitutio, cum unam naturam omnibus legatis et fideicommissis indulsit [*V. L. 2, C. commun. de legat.*], hujusmodi augmentum in omnibus legatis et fideicommissis extendi voluit. Sed non omnibus legatariis hoc præbuit, sed tantummodo in iis legatis et fideicommissis quæ sacrosanctis ecclesiis et ceteris venerabilibus locis, quæ religionis vel pietatis intuitu honorificantur, relicta sunt. quæ, si indebita solvantur, non repetuntur.

TIT. XXVIII. *Per quas personas nobis obligatio adquiritur.*

Expositis generibus obligationum quæ ex contractu (vel quasi ex contractu) nascuntur, admonendi sumus adquiri nobis, non solum per nosmetipsos, sed per eas quoque personas quæ in nostra potestate sunt: veluti per servos et filios nostros. *Ex Gaio*, 3 *inst.* 163.

* Ut tamen quod per servos quidem vobis adquiritur, totum vestrum fiat; quod autem per liberos quos in potestate habetis, ex obligatione fuerit adquisitum, hoc dividatur secundum imaginem rerum proprietatis et ususfructus, quam nostra decrevit constitutio: ut quod ab actione commodum perveniat, hujus usumfructum quidem habeat pater, proprietas autem filio servetur,

* scilicet patre actionem movente, secundum novellæ
* nostræ constitutionis divisionem. *V. L. ult.* § 3, *C de*
* *bon. quæ liber.*

1. Item per liberos homines et alienos servos quos bona fide possidetis, adquiritur vobis; sed tantum ex duabus causis, id est, si quid operis suis vel ex re vestra adquirant. *Gaius*, 3 *inst.* 164.

2. Per enim quoque servum, in quo usumfructum (vel usum) habetis, similiter ex duabus istis causis vobis adquiritur *Gaius*, 3 *inst.* 165; *V. Ulp. l.* 14, *de us. et habit.*

3. Communem servum pro dominica parte dominis adquirere certum est: excepto eo quod nominatim uni stipulando aut per traditionem accipiendo, illi soli adquirit, veluti cum ita stipulatur: TITIO DOMINO MEO DARE SPONDES? *Ex Gaio*, 3 *inst.* 167.

* Sed si unius domini jussu servus fuerit stipulatus,
* licet antea dubitabatur, tamen post nostram decisionem
* res expedita est, ut illi tantum adquirat qui hoc ei
* facere jussit, ut supra dictum est *V. L. ult. C. per quas pers.* 530; *V. Gaium*, 3 *inst.* 167.

TIT. XXIX. *Quibus modis obligatio tollitur.*

Tollitur autem omnis obligatio solutione ejus quod debetur; vel si quis, consentiente creditore, aliud pro alio solverit. Nec tamen interest quis solvat, utrum ipse qui debet, an alius pro eo; liberatur enim et alio solvente, sive sciente debitore, sive ignorante vel invito solutio fiat [*V. Gaium*, 3 *inst.* 168; *l.* 53, *de solut.*]. Item si reus solverit, etiam ii qui pro eo intervenerunt, liberantur. Idem ex contrario contingit, si fidejussor solverit, non enim so-

lum ipse liberatur, sed etiam reus. *V. Ulp. l. 43, Procul. l. 84, de solut.; Paul. l. 66, de fidejuss.*

1. Item per acceptilationem tollitur obligatio. Est autem acceptilatio imaginaria solutio. Quod enim ex verborum obligatione Titio debetur, id si velit Titius remittere, poterit sic fieri, ut patiatur hæc verba debitorem dicere: QUOD EGO TIBI PROMISI, HABESNE ACCEPTUM? et Titius respondeat, HABEO [*Ex Gaio*, 3 *inst.* 169; *V. Modest. l.* 1, *de acceptil.*]. Sed et græce potest acceptum fieri, dummodo sic fiat ut latinis verbis solet exigi ἔχεις λαβὼν δηνάρια τόσα; ἔχω λαβών. [*Ex Ulp. l.* 8, § 4, *eod*] Quo genere, ut diximus, tantum eæ solvuntur obligationes quæ ex verbis consistunt, non etiam ceteræ. Consentaneum enim visum est verbis factam obligationem aliis posse verbis dissolvi. Sed et id quod alia ex causa debetur, potest in stipulationem deduci, et per acceptilationem dissolvi [*Gaius*, 3 *inst.* 170; *V. Ulp. l.* 8, § 3, *de acceptil.*]. Sicut autem quod debetur, pro parte recte solvitur, ita in parte debiti acceptilatio fieri potest. *V. Gaium*, 3 *inst.* 172, *Paul. l.* 9; *Julian. l.* 17, *de accept.*

2. Est prodita stipulatio quæ vulgo AQUILIANA appellatur, per quam stipulationem contingit ut omnium rerum obligatio in stipulatum deducatur, et ea per acceptilationem tollatur. Stipulatio enim Aquiliana novat omnes obligationes [*V. Ulp. l.* 4, *de transac.*], et a Gallo Aquilio ita composita est: « Quidquid te mihi ex quacum» que causa dare facere oportet, oportebit, » præsens in diemve aut sub conditione; qua» rumcunque rerum mihi tecum actio, quæque

» abs te petitio, vel adversus te persecutio est, » erive; quodve tu meum habes, tenes, possides, possederisve, dolove malo fecisti quominus possideas: quanticunque earum rerum » res erit, tantam pecuniam dari stipulatus est » Aulus Agerius, spopondit Numerius Nigidius. » Item ex diverso, Numerius Nigidius interrogavit Aulum Agerium: Quidquid tibi hodierno die per Aquilianam stipulationem spopondi, id omne habesne acceptum? respondit » Aulus Agerius: Habeo, acceptumque tuli.» *Ex Florentin. l.* 18, § 1, *de acceptil.*

3. Præterea novatione tollitur obligatio: veluti si id quod tibi Seius debebat, a Titio dari stipulatus sis. Nam interventu novæ personæ nova nascitur obligatio, et prima tollitur translata in posteriorem: adeo ut interdum, licet posterior stipulatio inutilis sit, tamen prima novationis jure tollatur; veluti si id quod tibi Titius debeat, a pupillo sine tutoris auctoritate stipulatus fueris. Quo casu res amittitur; nam et prior debitor liberatur, et posterior obligatio nulla est. Non idem juris est, si a servo quis fuerit stipulatus; nam tunc prior perinde obligatus manet, ac si postea nullus stipulatus fuisset [*Ex Gaio*, 3 *inst.* 176; *V. Ulp. l.* 1, *de nov.*; *Gaium*, *l.* 30, § 1, *de pact.*; *l.* 84, *de novat.*]. Sed si eadem persona sit a qua postea stipuleris, ita demum novatio fit, si quid in posteriore stipulatione novi sit; forte si conditio aut dies aut fidejussor adjiciatur, aut detrahatur. Quod autem diximus, si conditio adjiciatur, novationem fieri, sic intelligi oportet ut ita dicamus factam novationem, si conditio extiterit: alioquin si defecerit, durat prior obli-

gatio [*Gaius*, 3 *inst* 177, 179; *V. Ulp. l.* 8, § 1; *l.* 14, *de novat*] Sed cum hoc quidem inter veteres constabat, tunc fieri novationem cum novandi animo in secundam obligationem itum fuerat [*V. Papin l.* 28, *eod*]: per hoc autem dubium erat, quando novandi animo videretur hoc fieri, et quasdam de hoc præsumptiones alii in aliis casibus introducebant. *V. Ulp l.* 6, *l.* 8, § 3, *eod.*; *Paul. l.* 44, § 6, *de oblig. et act.*; *l.* 71, *pro soc.*

* Ideo nostra processit constitutio, quæ apertissime finivit tunc solum fieri novationem, quoties hoc ipsum inter contrahentes expressum fuerit, quod propter novationem prioris obligationis convenerunt: alioquin et manere pristinam obligationem, et secundam ei accedere, ut maneat ex utraque causa obligatio, secundum nostræ constitutionis definitionem, quod licet ex ipsius lectione apertius cognoscere. *V. L. ult. C. de novat.* 530.

4. Hoc amplius, eæ obligationes quæ consensu contrahuntur, contraria voluntate dissolvuntur [*V. Pompon. l.* 80, *de solut.*]. Nam si Titius et Seius inter se consenserint, ut fundum Tusculanum emptum Seius haberet centum aureorum; deinde re nondum secuta, id est, nondum pretio soluto, neque fundo tradito, placuerit inter eos ut discederetur ab ea emptione et venditione, invicem liberantur [*V. Paul. l.* 3; *Julian. l.* 5, § 1, *de rescind. vend.*]. Idem est in conductione et locatione, et in omnibus contractibus qui ex consensu descendunt, sicut jam dictum est. *V. Pompon. l.* 80, *de solut.*; *Gaium*, *l.* 100, *de reg. jur.*

LIBER QUARTUS.

Tit. I. *De obligationibus quæ ex delicto nascuntur.*

Cum sit expositum superiore libro, de obligationibus ex contractu et quasi ex contractu, sequitur ut de obligationibus ex maleficio et quasi ex maleficio dispiciamus [*V. Gaium*, 3 *inst.* 182]. Sed illæ quidem, ut suo loco tradidimus, in quatuor genera dividuntur: hæ vero unius generis sunt; nam omnes ex re nascuntur, id est, ex ipso maleficio, veluti ex furto, rapina, damno, injuria. *Ex Gaio*, 3 *inst.* 182; *l.* 4, *de oblig. et act.*

1. Furtum est contrectatio rei fraudulosa, lucri faciendi gratia, vel ipsius rei, vel etiam usus possessionisve: quod lege naturali prohibitum est admittere. *Paul. l.* 1, § 3, *de furt.*

2. Furtum autem vel a furvo, id est nigro, dictum est, quod clam et obscure fit, et plerumque nocte; vel a fraude; vel a ferendo, id est, auferendo; vel a græco sermone, qui φῶρας appellant fures. Imo et Græci ἀπὸ τοῦ φέρειν φῶρας dixerunt. *Paul. l.* 1, *de furt.*

3. Furtorum autem genera duo sunt: manifestum, et nec manifestum. Nam conceptum et oblatum species potius actionis sunt furto cohæ-

rentes, quam genera furtorum, sicut inferius apparebit [*Ex Gaio*, *l.* 2, *de furt.*; 3 *inst.* 183]. Manifestus fur est, quem Græci ἐπ' αὐτοφώρῳ appellant; nec solum is qui in ipso furto deprehenditur, sed etiam is qui in eo loco deprehenditur quo furtum fit [*Ex Ulp. l.* 3, *de furt.*]: veluti qui in domo furtum fecit, et nondum egressus januam deprehensus fuerit; vel qui in oliveto olivarum aut in vineta uvarum furtum fecit, quandiu in eo oliveto aut vineto fur deprehensus sit [*Ex Gaio*, 3 *inst.* 183]. Imo ulterius furtum manifestum est extendendum, quandiu eam rem fur tenens visus vel deprehensus fuerit, sive in publico sive in privato, vel a domino vel ab alio, antequam eo perveniret quo perferre ac deponere destinasset. [*V. Paul.* 2, *sent.* 31, § 2; *Gaium*, 3 *inst.* 183; *Ulp. l.* 3, § 2; *l.* 5 *et* 7, *de furt.*]. Sed si pertulerit quo destinavit, tametsi deprehendatur cum re furtiva, non est manifestus fur [*Ulp. l.* 5, § 1, *eod.*]. Nec manifestum furtum quid sit, ex iis quæ diximus, intelligitur; nam quod manifestum non est, id scilicet nec manifestum est. *Gaium*, 3 *inst.* 185; *l.* 8, *de furt.*; *V. Paul.* 3 *sent.* 31, § 2.

4. Conceptum furtum dicitur, cum apud aliquem testibus præsentibus furtiva res quæsita et inventa sit. Nam in eum propria actio constituta est, quamvis fur non sit, quæ appellatur concepti. Oblatum furtum dicitur, cum res furtiva ab aliquo tibi oblata sit, eaque apud te concepta sit: utique si ea mente tibi data fuerit, ut apud te potius quam apud eum qui dedit, conciperetur. Nam tibi apud quem concepta sit, propria adversus eum qui obtulit,

quamvis fur non sit, constituta est actio quæ appellatur oblati. Est etiam prohibiti furti actio adversus eum qui furtum quærere (testibus præsentibus) volentem prohibuerit [*Gaius*, 3 *inst.* 186, 187; *V. Paul.* 2 *sent.* 31, § 3 *et* 5]. Præterea pœna constituitur edicto prætoris per actionem furti non exhibiti, adversus eum qui furtivam rem apud se quæsitam et inventam non exhibuit. Sed hæ actiones, scilicet concepti et oblati et furti prohibiti, necnon furti non exhibiti, in desuetudinem abierunt. Cum enim requisitio rei furtivæ hodie secundum veterem observationem non fit, merito ex consequentia etiam præfatæ actiones ab usu communi recesserunt [*V. Gaium*, 3 *inst.* 192, 193]; cum manifestum sit, quod omnes qui scientes rem furtivam susceperint et celaverint, furti nec manifesti obnoxii sint. *V. Diocl. et Max. l.* 14, *C. de furt.*

5. Pœna manifesti furti quadrupli est, tam ex servi quam ex liberi persona; nec manifesti, dupli. *Ex Gaio*, 3 *inst.* 189; *V. Ulp. l.* 1, § 3, *de publican.*

6 Furtum autem fit, non solum cum quis intercipiendi causa rem alienam amovet, sed et generaliter cum quis alienam rem invito domino contrectat [*Gaius*, 3 *inst.* 195]. Itaque, sive creditor pignore, sive is apud quem res deposita est, ea re utatur; sive is qui rem utendam accepit, in alium usum eam transferat quam cujus gratia ei data est, furtum committit [*Ex Gaio*, *ibid.* 196; *l.* 54, *de furt.*]: veluti, si quis argentum utendum acceperit quasi amicos ad cœnam invitaturus, et id peregre secum tulerit; aut si quis equum gestandi causa commo-

datum sibi longius aliquo duxerit, quod veteres scripserunt de eo qui in aciem equum perduxisset. *Gaius, ibid.; V. Ulp. l. 5, § 8, commod.; Paul. l. 40, de furt.*

7. Placuit tamen eos qui rebus commodatis aliter uterentur quam utendas acceperint, ita furtum committere si se intelligant id invito domino facere, eumque si intellexisset, non permissurum, at si permissurum credant, extra crimen videri: optima sane distinctione, quia furtum sine affectu furandi non committitur. *Ex Gaio, 3 inst. 197; l. 37, de usuc.*

8. Sed et si credat aliquis invito domino se rem (commodatam) contrectare, domino autem volente id fiat, dicitur furtum non fieri. Unde illud quæsitum est, cum Titius servum Mævii sollicitaverit ut quasdam res domino subripiat et ad eum perferat, et servus id ad Mævium pertulerit; Mævius dum vult Titium in ipso delicto deprehendere, permisit servo quasdam res ad eum perferre: utrum furti an servi corrupti judicio teneatur Titius, an neutro [*Ex Gaio, 3 inst. 198*]. Et cum nobis super hac dubitatione suggestum est, et antiquorum prudentium super hoc altercationes perspeximus, quibusdam neque furti neque servi corrupti actionem præstantibus, quibusdam furti tantummodo. *V. Gaium, ibid.; Paul. 2 sent. 31, § 33.*

* Nos hujusmodi calliditati obviam euntes per nostram decisionem sanximus, non solum furti actionem, sed et servi corrupti contra eum dari. Licet enim is servus deterior a sollicitatore minime factus est, et ideo non concurrant regulæ quæ servi corrupti actionem introducerent, tamen consilium corruptoris ad perniciem probitatis servi introductum est, ut sit ei pœnalis actio imposita, tanquam re ipsa fuisset servus corruptus,

" ne ex hujusmodi impunitate et in alium servum qui
" facile possit corrumpi, tale facinus a quibusdam per-
" petretur. *V. L.* 20, *C. de furt.* 530.

9. Interdum etiam liberorum hominum furtum fit: veluti, si quis liberorum nostrorum, qui in potestate nostra sit, subreptus fuerit. *Gaius*, 3 *inst.* 199; *V. Ulp. l.* 14, § 13, *de furt.*

10. Aliquando et suæ rei furtum quisque committit: veluti, si debitor rem, quam creditori pignoris causa dedit, subtraxerit. *Gaius*, 3 *inst.* 200; *V. Ulp. l.* 12, § 2; *l.* 19, § 5, *de furt.*

11. Interdum furti tenetur qui ipse furtum non fecit: qualis est is cujus ope (et) consilio furtum factum est. In quo numero est qui tibi nummos excussit, ut alius eos raperet; aut tibi obstiterit, ut alius (rem tuam) exciperet; aut oves tuas vel boves fugaverit, ut alius eos exciperet. Et hoc veteres scripserunt de eo qui panno rubro fugavit armentum. Sed si quid eorum per lasciviam, et non data opera ut furtum admitteretur, factum est, in factum actio dari debet [*Gaius*, 3 *inst.* 202; *V. Paul.* 2 *sent.* 31, § 10; *Ulp. l.* 50, § 4; *l.* 52, § 13, *de furt.*]. At ubi ope Mævii Titius furtum fecerit, ambo furti tenentur. Ope et consilio ejus quoque furtum admitti videtur, qui scalas forte fenestris supponit, aut ipsas fenestras vel ostium effringit, ut alius furtum faceret; quive ferramenta ad effringendum, aut scalas ut fenestris supponerentur, commodaverit, sciens cujus gratia commodaverit [*V. Gaium*, *l.* 54, § 4, *de furt.*]. Certe qui nullam opem ad furtum faciendum adhibuit, sed tantum consilium dedit atque hortatus est ad fur-

tum faciendum, non tenetur furti. *V. Ulp. l.* 36, *eod.*; *Paul. l.* 53, § 1, *de verb. sign.*

12. Hi qui in parentum vel dominorum potestate sunt, si rem eis subripiant, furtum quidem faciunt, et res in furtivam causam cadit, nec ob id ab ullo usucapi potest antequam in domini potestatem revertatur [*V. Julian. l.* 56, § 3, *de furt.*; *Diocl. et Max. l.* 10, *C. quod cum eo*]; sed furti actio non nascitur, quia nec ex alia ulla causa potest inter eos actio nasci [*V. Paul. l.* 16; *Ulp. l.* 17, *de furt.*]. Si vero ope et consilio alterius furtum factum fuerit, quia utique furtum committitur, convenienter ille furti tenetur, quia verum est ope et consilio ejus furtum factum esse. *V. Ulp. l.* 36, *pr.* § 1, *eod.*

13. Furti autem actio ei competit cujus interest rem salvam esse, licet dominus non sit. Itaque nec domino aliter competit, quam si ejus intersit rem non perire. *Gaius*, 3 *inst.* 203; *V. Paul.* 2 *sent.* 31, § 4, *Ulp. l.* 10, *de furt.*

14. Unde constat creditorem de pignore subrepto furti agere posse [*Gaius*, 3 *inst.* 204], etiamsi idoneum debitorem habeat; quia expedit ei pignori potius incumbere, quam in personam agere [*V. Paul. l.* 12, § 2 *de furt.*; *Pompon. l.* 25, *de reg. jur.*]: adeo quidem, ut quamvis ipse debitor eam rem subripuerit, nihilominus creditori competit actio furti. *Gaius*, 3 *inst.* 204; *V. Paul. l.* 4, § 21, *de usurp.*

15. Item si fullo polienda curandave, aut sarcinator sarcienda vestimenta mercede certa acceperit, eaque furto amiserit, ipse furti habet actionem, non dominus; quia domini nihil interest eam rem non perire, cum judicio locati

a fullone aut sarcinatore (rem) suam persequi possit [*Gaius*, 3 *inst.* 205]. Sed et bonæ fidei emptori subrepta re quam emerit, quamvis dominus non sit, omnimodo competit furti actio quemadmodum et creditori. Fulloni vero et sarcinatori non aliter furti competere placuit, quam si solvendo fuerint, hoc est, si domino rei æstimationem solvere possint [*V. Gaium*, *ibid.* 200, 205]. Nam si solvendo non sint, tunc quia ab eis suum dominus consequi non possit, ipsi (domino) furti competit actio, quia hoc casu ipsius interest rem salvam esse [*Gaius*, *ibid*; *V. Ulp. l.* 12, *eod.*]. Idem est, et si in partem solvendo fuerit fullo aut sarcinator. *V. Javol. l.* 114, *de verb. signif.*

16. Quæ de fullone et sarcinatore diximus, eadem et ad eum cui commodata res est, transferenda veteres existimabant. Nam, ut ille fullo mercedem accipiendo custodiam præstat, ita is quoque qui commodum utendi percipit, similiter necesse habet custodiam præstare. *Ex Gaio*, 3 *inst.* 206, *V. Ulp. l.* 14, § 15; *Paul. l.* 54, § 1, *de furto.*

" Sed nostra providentia etiam hoc in nostris decisionibus emendavit, ut in domini voluntate sit, sive commodati actionem adversus eum qui rem commodatam accepit, movere desiderat, sive furti adversus eum qui rem subripuit, et alterutra earum electa dominum non posse ex pœnitentia ad alteram venire actionem. Sed si quidem furem elegerit, illum qui rem utendam accepit, penitus liberari. Sin autem commodator veniat adversus eum qui rem utendam accepit, ipsi quidem nullo modo competere posse adversus furem furti actionem, eum autem qui pro re commodata convenitur, posse adversus furem furti habere actionem: ita tamen, si dominus sciens rem esse subreptam, adversus eum cui res commodata fuit pervenit. Sin autem ne-

* scius et dubitans rem esse subreptam apud eum, com-
* modati actionem instituit, postea autem re comperta
* voluit remittere quidem commodati actionem, ad furti
* autem pervenire, tunc licentia ei concedatur et adver-
* sus furem venire, obstaculo nullo ei opponendo, quo-
* niam incertus constitutus movit adversus eum qui rem
* utendam accepit, commodati actionem, nisi domino
* ab eo satisfactum est, tunc etenim omnimodo furem a
* domino quidem furti actione liberari, suppositum au-
* tem esse ei qui pro re sibi commodata domino satis-
* fecit: cum manifestissimum est, etiamsi ab initio do-
* minus actionem commodati instituerit ignorans rem esse
* subreptam, postea autem hoc ei cognito adversus fu-
* rem transivit omnino liberari eum qui rem commo-
* datam accepit, quemcunque causæ exitum dominus
* adversus furem habuerit eadem definitione obtinente,
* sive in parte sive in solidum solvendo sit is qui rem
* commodatam accepit. *L. ult. § 1 et 2, C. de furt.*

17. Sed is apud quem res deposita est, cu- stodiam non præstat; sed tantum in eo obno- xius est, siquid ipse dolo malo fecerit. Qua de causa, si res ei subrepta fuerit, quia re- stituendæ ejus rei nomine depositi non tenetur, nec ob id ejus interest rem salvam esse, furti agere non potest; sed furti actio domino com- petit. *Ex Gaio, 3 inst. 207; V. Ulp. l. 14, § 3, de furt.*

18. In summa sciendum est quæsitum esse, an impubes rem alienam amovendo furtum fa- ciat. Et placet, quia furtum ex affectu consi- stit, ita demum obligari eo crimine impuberem, si proximus pubertati sit, et ob id intelligat se delinquere. *Ex Gaio, 3 inst. 208; Ulp. l. 23, de furt.*

19. Furti actio, sive dupli sive quadrupli, tantum ad pœnæ persecutionem pertinet. Nam ipsius rei persecutionem extrinsecus habet do- minus, quam aut vindicando aut condicendo po-

test auferre. Sed vindicatio quidem adversus possessorem est, sive fur ipse possidet, sive alius quilibet; condictio autem adversus furem ipsum heredemve ejus, licet non possideat, competit. *V. Ulp. l. 7, § 1 et 2, de condict. furt.; l. 25, de obl. et act.*

Tit. II. *De vi bonorum raptorum.*

Qui res alienas rapit, tenetur (quidem) etiam furti: quis enim magis alienam rem invito domino contrectat, quam qui rapit? Ideoque recte dictum est, eum improbum furem esse; sed (tamen) propriam actionem ejus delicti nomine prætor introduxit, quæ appellatur VI BONORUM RAPTORUM, et est intra annum quadrupli, post annum simpli. Quæ actio utilis est, etiam si quis unam rem licet minimam rapuerit [*Gaius*, 3 *inst.* 209; *V. Paul. et Ulp. l.* 1 *et* 2, *pr.* § 13 *et* 17, *vi bon. rapt.*]. Quadruplum autem non totum pœna est, et extra pœnam rei persecutio, sicut in actione furti manifesti diximus; sed in quadruplo inest et rei persecutio, ut pœna tripli sit, sive comprehendatur raptor in ipso delicto, sive non. Ridiculum enim esset levioris conditionis esse eum qui vi rapit, quam qui clam amovet. *V. Ulp. l.* 52, § 30, *de furt.*

1. Quia tamen ita competit hæc actio, si dolo malo quis rapuerit; qui aliquo errore inductus rem suam esse putans et imprudens juris eo animo rapuit, quasi domino liceat etiam per vim rem suam auferre possessoribus, absolvi debet [*V. Ulp. l.* 2, § 18, *vi bon. rapt.*].

Cui scilicet conveniens est, nec furti teneri eum qui eodem hoc animo rapuit.

Sed ne, dum talia excogitentur, inveniatur via per quam raptores impune suam exerceant avaritiam, melius divalibus constitutionibus pro hac parte prospectum est, ut nemini liceat vi rapere rem mobilem vel se moventem, licet suam eamdem rem existimet. Sed si quis contra statuta fecerit, rei quidem suæ dominio cadere: sin autem aliena sit, post restitutionem ejus etiam æstimationem ejusdem rei præstare. Quod non solum in mobilibus rebus quæ rapi possunt, constitutiones obtinere censuerant, sed etiam in invasionibus quæ circa res soli fiunt, ut ex hac causa omni rapina homines abstineant. *V. Valent. Theod. et Arcad. l. 7, C. unde vi.* 391

2. Sane in hac actione non utique expectatur rem in bonis actoris esse; nam sive in bonis sit sive non sit, si tamen ex bonis sit, locum hæc actio habebit. Quare sive locata sive commodata sive etiam pignorata, sive deposita est apud Titium sic ut intersit ejus eam rem non auferri, veluti si deposita re culpam quoque promisit; sive bona fide possideat, sive usumfructum quis habeat, vel quid aliud juris, ut intersit ejus non rapi: dicendum est competere ei hanc actionem, ut non dominium accipiat, sed illud solum quod ex bonis ejus qui rapinam passus est, id est, quod ex substantia ejus ablatum esse proponatur. Et generaliter dicendum est, ex quibus causis furti actio competit in rem clam factam, ex iisdem causis omnes habere hanc actionem. *Ex Ulp. l. 2, § 23 et 24, eod.*

Tit. III. *De lege Aquilia.*

Damni injuria actio constituitur per legem Aquiliam: cujus primo capite cautum est ut, si quis alienum hominem, alienamve quadrupedem quæ pecudum numero sit, injuria occiderit; quanti ea res in eo anno plurimi fuerit, tantum domino dare damnetur. *Gajus*, 3 *inst.* 210; *l.* 2, *ad leg. Aquil.*

1. Quod autem non precise de quadrupede, sed de ea tantum quæ pecudum numero est, cavetur, eo pertinet ut neque de feris bestiis neque de canibus cautum esse intelligamus; sed de iis tantum quæ gregatim proprie pasci dicuntur, quales sunt equi, muli, asini, oves, boves, capræ. De suibus quoque idem placuit [*V. Gaium*, *l.* 2, § 2, *eod.*]; nam et sues pecudum appellatione continentur, quia et hi gregatim pascuntur. Sic denique Homerus in Odyssea ait, sicut Ælius Martianus in suis Institutionibus refert [*l.* 65, § 4, *de legat.* 3]:

Δήεις τόν γε σύεσσι παρήμενον, αἱ δὲ νέμονται,
Πὰρ Κόρακος πέτρῃ, ἐπί τε κρήνῃ Ἀρεθούσῃ.

Id est:

Sectantem videas, qui errant per pascua, porcos
Ad Coracis saxum, juxtafontemque Arethusam.

2. Injuria autem occidere intelligitur qui nullo jure occidit [*Ex Gaio*, 3 *inst.* 211; *V. Ulp. l.* 5, § 1, *ad leg. Aquil.*]. Itaque qui latronem occidit, non tenetur: utique si aliter pericu-

lum effugere non potest. *V. Gaium et Ulp. l. 4 et 5 ; Paul. l. 45 , § 4, eod.*

3. Ac ne is quidem hac lege tenetur, qui casu occidit, si modo culpa ejus nulla inveniatur [*V. Gaium*, 3 *inst.* 211; *Ulp. l.* 3, *ad leg. Aquil.*]; nam alioquin non minus ex dolo quam ex culpa quisque hac lege tenetur. *V. Paul. l.* 30, § 3; *Ulp. l.* 5, § 1; *l.* 44, *eod.*

4. Itaque si quis, dum jaculis ludit vel exercitatur, transeuntem servum tuum trajecerit, distinguitur. Nam, si id a milite quidem in campo ubi solitum est exercitari, admissum est, nulla culpa ejus intelligitur: si alius tale quid admiserit, culpæ reus est. Idem juris est de milite, si in alio loco quam qui exercitandis militibus destinatus est, id admiserit. *V. Ulp. l.* 9, § 4, *ad leg. Aquil.*

5. Item si putator ex arbore dejecto ramo servum tuum transeuntem occiderit; si prope viam publicam aut vicinalem id factum est, neque præclamavit ut casus evitari posset, culpæ reus est [*Ex Paul. l.* 31, *ad leg. Aquil.*]. Si præclamavit, nec ille curavit præcavere, extra culpam est putator. Æque extra culpam esse intelligitur, si seorsum a via forte vel in medio fundo cædebat, licet non præclamavit; quia eo loco nulli extraneo jus fuerat versandi. *V. Paul. d. l.* 31, *eod.*

6. Præterea si medicus qui servum tuum secuit, dereliquerit curationem, atque ob id mortuus fuerit servus, culpæ reus erit. *V. Gaium, l.* 8, *ad leg. Aquil.*

7. Imperitia (quoque) culpæ adnumeratur [*Gaius, l.* 132, *de reg. jur.*]; veluti si medicus ideo servum tuum occiderit, quod cum

male secuerit, aut perperam ei medicamentum dederit. *Ex Gaio*, *l.* 7, § 8; *l.* 8, *ad leg. Aquil.*

8. Impetu quoque mularum, quas mulio propter imperitiam retinere non potuerit, si servus tuus oppressus fuerit, culpæ reus est mulio. Sed etsi propter infirmitatem eas retinere non potuerit, cum alius firmior retinere potuisset, æque culpæ tenetur. Eadem placuerunt de eo quoque qui, cum equo veheretur, impetum ejus aut propter infirmitatem aut propter imperitiam suam retinere non potuerit. *Ex Gaio*, *l.* 8, § 1, *ad leg. Aquil.*

9. His autem verbis legis, QUANTI IN EO ANNO PLURIMI FUERIT, illa sententia exprimitur: ut si quis hominem tuum qui hodie claudus aut mancus aut luscus erit, occiderit, qui in eo anno integer aut pretiosus fuerit, non tanti teneatur quanti hodie erit, sed quanti in eo anno plurimi fuerit. Qua ratione creditum est pœnalem esse hujus legis actionem, quia non solum tanti quisque obligatur quantum damni dederit, sed aliquando longe pluris [*Ex Gaio*, 3 *inst.* 214; *V. Ulp. l.* 25, *ad leg. Aquil.*]. Ideoque constat in heredes eam actionem non transire, quæ transitura fuisset, si ultra damnum nunquam lis æstimaretur. *V. Ulp l.* 23, § 8, *eod.*

10. Illud non ex verbis legis, sed ex interpretatione placuit, non solum perempti corporis æstimationem habendam esse secundum ea quæ diximus; sed eo amplius quidquid præterea perempto eo corpore damni vobis allatum fuerit [*V. Gaium*, 3 *inst.* 212; *Ulp l.* 21, § 2, *ad leg. Aquil.*]: veluti, si servum tuum heredem ab aliquo institutum antea quis occiderit

quam jussu tuo adiect; nam hereditatis quoque amissæ rationem esse habendam constat. Item si ex pari mularum unam, vel ex quadrigis equorum unum occiderit, vel ex comœdis unus servus occisus fuerit, non solum occisi fit æstimatio; sed eo amplius id quoque computatur, quanti depretiati sunt qui supersunt. *Ex Gaio, ibid.*; *V. Ulp. l.* 23; *Paul. l.* 22, § 1, *eod.*

11. Liberum est autem ei cujus servus occisus fuerit, et judicio privato legis Aquiliæ damnum persequi, et capitalis criminis reum facere. *Ex Gaio, 3 inst.* 213; *V. Ulp. l.* 23, § 9, *ad leg. Aquil.*

12. Caput secundum legis Aquiliæ in usu non est. *V. Ulp. l.* 27, § 4, *ad leg. Aquil.*; *Gaium*, 3 *inst.* 215.

13. Capite tertio de omni cetero damno cavetur. Itaque si quis servum vel eam quadrupedem quæ pecudum numero est, vulneraverit; sive eam quadrupedem quæ pecudum numero non est, veluti canem aut feram bestiam, vulneraverit aut occiderit, hoc capite actio constituitur. In ceteris quoque (omnibus) animalibus, item in omnibus rebus quæ anima carent, damnum injuria datum hac parte vindicatur. Si quid enim ustum aut ruptum aut fractum fuerit, actio (ex) hoc capite constituitur: quamquam poterat sola rupti appellatio in omnes istas causas sufficere; ruptum enim intelligitur, quod quoquo modo corruptum est. Unde non solum usta aut fracta, sed etiam scissa et collisa et effusa, et quoquo modo perempta atque deteriora facta, hoc verbo continentur [*Gaius*, 3 *inst.* 217]. Denique responsum est, si quis in alienum vinum aut oleum id miscuerit quo natura-

his bonitas vini aut olei corrumperetur, ex hac parte legis eum teneri. *V. Ulp. l.* 27, § 5 *et* 15, *ad leg. Aquil.*

14. Illud palam est, sicut ex primo capite ita demum quisque tenetur, si dolo aut culpa ejus homo aut quadrupes occisus occisave fuerit; ita ex hoc capite ex dolo aut culpa de cetero damno quemque teneri [*V. Paul. l.* 30, § 3, *ad leg. Aquil.*]. Hoc tamen capite, non quanti in eo anno, sed quanti in diebus triginta proximis res fuerit, obligatur is qui damnum dederit. *Ex Gaio*, 3 *inst.* 218; *V. Ulp. l.* 27, § 5, *eod.*

15. At ne PLURIMI quidem verbum adjicitur. Sed Sabino recte placuit, perinde habendam æstimationem, ac si etiam hac parte PLURIMI verbum adjectum fuisset; nam plebem romanam quæ Aquilio tribuno rogante hanc legem tulit, contentam fuisse quod prima parte eo verbo usa esset. *Ex Gaio*, 3 *inst.* 218; *V. Ulp. l.* 1, § 1; *l.* 29, § 8, *ad leg. Aquil.*

16. Ceterum placuit ita demum directam ex hac lege actionem esse, si quis præcipue corpore suo damnum dederit. Ideoque in eum qui alio modo damnum dederit, utiles actiones dari solent. veluti, si quis hominem alienum aut pecus ita incluserit, ut fame necaretur, aut jumentum ita vehementer egerit, ut rumperetur [*Ex Gaio*, 3 *inst* 219]; aut pecus in tantum exagitaverit, ut præcipitaretur [*V. Nerat. l.* 53, *ad leg. Aquil.*]; aut si quis alieno servo persuaserit ut in arborem adscenderet, vel in puteum descenderet, et is adscendendo vel descendendo aut mortuus aut aliqua parte corporis læsus fuerit (utilis actio in eum datur). Sed

si quis alienum servum de ponte aut (de) ripa in flumen dejecerit, et is suffocatus fuerit, eo quod projecit, corpore suo damnum dedisse non difficulter intelligi potest [*Gaius*, *ibid.*]: ideo ipsa lege Aquilia tenetur. Sed si non corpore damnum datum, neque corpus læsum fuerit, sed alio modo damnum alicui contigerit; cum non sufficit neque directa neque utilis legis Aquiliæ, placuit eum qui obnoxius fuerit, in factum actione teneri: veluti, si quis misericordia ductus alienum servum compeditum solverit, ut fugeret. *V. Ulp. l.* 7, § 7; *l.* 9, § 2; *Paul. l.* 33, § 1, *eod.*

Tit. IV. *De injuriis.*

Generaliter injuria dicitur omne quod non jure fit. Specialiter, alias contumelia quæ a contemnendo dicta est, quam Græci ὕβριν appellant; alias culpa, quam Græci ἀδίκημα dicunt, sicut in lege Aquilia damnum injuriæ accipitur; alias iniquitas et injustitia, quam Græci ἀδικίαν vocant. Cum enim prætor vel judex non jure contra quem pronuntiat, injuriam accepisse dicitur. *Ex Ulp. l.* 1, *h. t.*

1. Injuria autem committitur, non solum cum quis pugno pulsatus, aut fustibus cæsus vel etiam verberatus erit; sed et si cui convicium factum fuerit, sive cujus bona quasi debitoris, qui nihil deberet, possessa fuerint ab eo qui intelligebat nihil eum sibi debere; vel si quis ad infamiam alicujus libellum aut carmen scripserit, composuerit, ediderit, dolove malo fecerit quo quid eorum fieret; sive quis matrem familias aut prætextatum (prætextatamve) ad-

sectatus fuerit; sive cujus pudicitia attentata esse dicetur; et denique aliis plurimis modis admitti injuriam manifestum est. *Ex Gajo*, 3 *inst.* 220; *V. Paul.* 5 *sent.* 4, § 1, 4, 14; *Ulp. l.* 1, § 1 *et* 2; *l.* 15, § 22, 29, 32 *et* 33, *h. t.*

2. Patitur autem quis injuriam non solum per semetipsum, sed etiam per liberos suos quos in potestate habet; item per uxorem suam: id enim magis prævaluit. Itaque si filiæ alicujus quæ Titio nupta est, injuriam feceris, non solum filiæ nomine tecum injuriarum agi potest, sed etiam patris quoque et mariti nomine[*Ex Gajo*, 3 *inst* 221; *V. Ulp. l.* 1, § 9, *h. t.*]. Contra autem si viro injuria facta sit, uxor injuriarum agere non potest. Defendi enim uxores a viris, non viros ab uxoribus, æquum est [*Ex Paul. l.* 2, *eod.*]. Sed et socer nurus nomine cujus vir in ejus potestate est, injuriarum agere potest. *V. Ulp. l.* 1, § 3, *eod.*

3. Servis autem ipsis quidem nulla injuria fieri intelligitur, sed domino per eos fieri videtur: non tamen iisdem modis quibus etiam per liberos et uxores, sed ita cum quid atrocius commissum fuerit et quod aperte ad contumeliam domini respicit, veluti si quis alienum servum atrociter verberaverit, et in hunc casum actio proponitur. At si quis servo convicium fecerit, vel pugno eum percusserit, nulla in eum actio domino competit. *Ex Gaio*, 3 *inst.* 222; *V. Ulp. l.* 15, § 35, 44 *et* 45, *h. t.*

4. Si communi servo injuria facta sit, æquum est, non pro ea parte qua dominus quisque est, æstimationem injuriæ fieri, sed ex dominorum persona: quia ipsis fit injuria. *V. Paul. l.* 16, *h. t.*

5. Quod si usufructus in servo Titii est, pro-

prietas Mævii, magis Mævio injuria fieri intelligitur. *V. Ulp. l.* 15, § 47, *h. t.*

6. Sed si libero qui tibi bona fide servit, injuria facta sit, nulla tibi actio dabitur; sed suo nomine is experiri poterit, nisi in contumeliam tuam pulsatus sit: tunc enim competit et tibi injuriarum actio [*V. Ulp. l.* 15, § 48, *h. t.*]. Idem ergo est et in servo alieno bona fide tibi serviente, ut toties admittatur injuriarum actio, quoties in tuam contumeliam injuria ei facta sit. *Ex Ulp. d. l.* 15, § 48.

7. Pœna autem injuriarum, ex lege duodecim tabularum, propter membrum quidem ruptum talio erat; propter os vero fractum nummariæ pœnæ erant constitutæ, quasi ex magna veterum paupertate. Sed postea prætores permittebant ipsis qui injuriam passi sunt, eam æstimare; ut judex vel tanti reum condemnet, quanti injuriam passus æstimaverit, vel minoris, prout ei visum fuerit [*Ex Gaio*, 3 *inst.* 223, 224; *V. Paul.* 5, *sent.* 4, § 6]. Sed pœna quidem injuriæ quæ ex lege duodecim tabularum introducta est, in desuetudinem abiit: quam autem prætores introduxerunt, quæ etiam honoraria appellatur, in judiciis frequentatur. Nam secundum gradum dignitatis vitæque honestatem, crescit aut minuitur æstimatio injuriæ: qui gradus condemnationis et in servili persona non immerito servatur, ut aliud in servo actore, aliud in medii actus homine, aliud in vilissimo vel compedito constituatur. *V. Ulp. l.* 15, § 44, *h. t.*

8. Sed et lex Cornelia de injuriis loquitur, et injuriarum actionem introduxit, quæ competit ob eam rem quod se pulsatum quis ver-

beratumve, domumve suam vi introitum esse dicat. Domum autem accipimus, sive in propria domo quis habitat, sive conducta, vel gratis sive hospitio receptus sit. *Ex Ulp. l.* 5, *pr* § 1, *h. t.*; *V. Paul.* 5, *sent.* 4, § 8.

9. Atrox injuria æstimatur vel ex facto, veluti si quis ab aliquo vulneratus fuerit, vel fustibus cæsus; vel ex loco, veluti si cui in theatro vel in foro vel in conspectu prætoris injuria facta sit; vel ex persona, veluti si magistratus injuriam passus fuerit, vel si senatori ab humili persona injuria facta sit [*Gaius*, 3 *inst.* 225; *V. Paul.* 5, *sent.* 4, § 10], aut parenti patronove fiat a liberis vel libertis: aliter enim senatoris et parentis patronique, aliter extranei et humilis personæ injuria æstimatur. Nonnunquam et locus vulneris atrocem injuriam facit, veluti si in oculo quis percussus fuerit [*V. Ulp. l.* 7, § 8; *l.* 9, § 1; *Paul. l.* 8, *h. t.*]. Parvi autem refert, utrum patri familias an filio familias talia injuria facta sit: nam et hæc atrox æstimabitur.

10. In summa sciendum est, de omni injuria eum qui passus est, posse vel criminaliter agere vel civiliter. Et si quidem civiliter agatur, æstimatione facta secundum quod dictum est, pœna imponitur. Sin autem criminaliter, officio judicis extraordinaria pœna reo irrogatur. *V. Paul.* 5, *sent.* 4, § 10; *l.* 6, *h. t.*; *Marcian. l.* 37, § 1, *eod.*

Hoc videlicet observando quod Zenoniana constitutio introduxit, ut viri illustres quique super eos sunt, et per procuratores possint actionem injuriarum criminaliter vel persequi vel suscipere, secundum ejus tenorem qui ex ipsa manifestius apparet. *V. L. ult. C. h. t.* 478

11. Non solum autem injuriarum tenetur qui fecit injuriam, id est, qui percussit; verum ille quoque tenetur, qui dolo fecit, vel qui curavit ut cujus mala pugno percuteretur. *Ulp. l. 11, h. t.*

12. Hæc actio dissimulatione aboletur; et ideo si quis injuriam dereliquerit, hoc est, statim ut passus ad animum suum non revocaverit, postea ex pœnitentia remissam injuriam non poterit recolere. *Ex Ulp. l. 11, § 1, h. t.*

Tit. V. *De obligationibus quæ quasi ex delicto nascuntur.*

Si judex litem suam fecerit, non proprie ex maleficio obligatus videtur. Sed quia (neque ex maleficio) neque ex contractu obligatus est, et utique peccasse aliquid intelligitur, licet per imprudentiam; ideo videtur quasi ex maleficio teneri: et in quantum de ea re æquum religioni judicantis videbitur, pœnam sustinebit. *Gaius, l. 6, de extraord. cogn.*

1. Item is ex cujus cœnaculo, vel proprio ipsius vel conducto vel in quo gratis habitat, dejectum effusumve aliquid est, ita ut alicui noceretur quasi ex maleficio obligatus intelligitur. Ideo autem non proprie ex maleficio obligatus intelligitur, quia plerumque ob alterius culpam tenetur aut servi aut liberi. Cui similis est is qui, ea parte qua vulgo iter fieri solet, id positum aut suspensum habet, quod potest, si ceciderit, alicui nocere [*Gaius, l. 5, § 5, de obl. et act.*]: quo casu pœna decem aureorum constituta est. De eo vero quod dejectum effusumve est, dupli quantum damnum datum sit,

constituta est actio. Ob hominem vero liberum occisum, quinquaginta aureorum pœna constituitur. Si vero vivet, nocitumque ei esse dicatur, quantum ob eam rem æquum judici videtur, actio datur [*V. Ulp. l.* 5, § 6; *l.* 1, *de his qui effud.*]. Judex enim computare debet mercedes medicis præstitas, ceteraque impendia quæ in curatione facta sunt; præterea operas quibus caruit aut cariturus est, ob id quod inutilis factus est. *Ex Gaio*, *l.* 7, *eod*

2. Si filiusfamilias seorsum a patre habitaverit, et quid ex cœnaculo ejus dejectum effusumve sit, sive quid positum suspensumve habuerit, cujus casus periculosus est: Juliano placuit in patrem nullam esse actionem, sed cum ipso filio agendum [*Ex Gaio*, *l.* 5, § 5, *de oblig. et act.*]. Quod et in filiofamilias judice observandum est, qui litem suam fecerit. *V. Ulp. l.* 15, *de judic.*

3. Item exercitor navis aut cauponæ aut stabuli de dolo aut furto quod in navi aut caupona aut stabulo factum erit, quasi ex maleficio teneri videtur: si modo ipsius nullum est maleficium, sed alicujus eorum quorum opera navem aut cauponam aut stabulum exercet. Cum enim, neque ex contractu sit adversus eum constituta hæc actio, et aliquatenus culpæ reus est, qui opera malorum hominum uteretur, ideo quasi ex maleficio teneri videtur [*Gaius*, *l.* 5, § 6, *de obl. et act.*]. In his autem casibus in factum actio competit, quæ heredi quidem datur, adversus heredem autem non competit. *V. Ulp. l.* 5, § 13, *de his qui effud.*

Tit. VI. *De actionibus.*

Superest ut de actionibus loquamur. Actio autem nihil aliud est, quam jus persequendi in judicio, quod sibi debetur. *Ex Cels. l. 51, de obl. et act.*

1. Omnium actionum quibus inter aliquos apud judices arbitrosve de quacunque re quæritur, summa divisio in duo genera deducitur: aut enim in rem sunt, aut in personam. Namque agit unusquisque, aut cum eo qui ei obligatus est vel ex contractu vel ex maleficio: quo casu proditæ sunt actiones in personam, per quas intendit adversarium ei dare aut facere oportere, et aliis quibusdam modis. Aut cum eo agit qui nullo jure ei obligatus est, movet tamen alicui de aliqua re controversiam, quo casu proditæ actiones in rem sunt: veluti, si rem corporalem possideat quis, quam Titius suam esse affirmet, possessor autem dominum ejus se esse dicat; nam si Titius suam esse intendat, in rem actio est. *V. Gaium, 4 inst. 1, 2 et 3; Ulp. l. 25, de obl. et act.*

2. Æque si agat quis, jus sibi esse fundo forte vel ædibus utendi fruendi, vel per fundum vicini eundi agendi, vel ex fundo vicini aquam ducendi, in rem actio est. Ejusdem generis est actio de jure prædiorum urbanorum: veluti si quis agat jus sibi esse altius ædes suas tollendi, prospiciendive, vel projiciendi aliquid vel immittendi in vicini ædes. Contra quoque de usufructu et de servitutibus prædiorum rusticorum, item prædiorum urbanorum, invicem quoque proditæ sunt actiones; ut si quis intendat

jus non esse adversario utendi, fruendi, eundi, agendi, aquamve ducendi, item altius tollendi, prospiciendi, projiciendi, immittendi. Istæ quoque actiones in rem sunt, sed negativæ [*V. Gaium*, 4 *inst.* 3]. Quod genus actionis in controversiis rerum corporalium proditum non est: nam in his is agit qui non possidet; ei vero qui possidet, non est actio prodita per quam neget rem actoris esse [*V. Ulp. l.* 1, § 6, *uti poss.*]. Sane uno casu, qui possidet, nihilominus is actoris partes obtinet, sicut in latioribus Digestorum libris opportunius apparebit.

3. Sed istæ quidem actiones quarum mentionem habuimus, et si quæ sunt similes, ex legitimis et civilibus causis descendunt. Aliæ autem sunt quas prætor ex sua jurisdictione comparatas habet tam in rem quam in personam, quas et ipsas necessarium est exemplis ostendere [*V. Ulp. l.* 25, § 2, *de obl. et act.*]: ecce plerumque ita promittit prætor in rem agere, ut vel actor dicat se quasi usucepisse quod non usuceperit [*V. Ulp. l.* 1, *de publ. in rem act.*], vel ex diverso possessorem dicat adversarium suum non usucepisse quod usuceperat. *V. Ulp. l.* 1, *ex quib. caus. maj.*

4. Namque si cui ex justa causa res aliqua tradita fuerit, veluti ex causa emptionis aut donationis aut dotis aut legatorum, necdum ejus rei dominus factus est: si ejus rei possessionem casu amiserit, nullam habet directam in rem actionem ad eam persequendam; quippe ita proditæ sunt jure civili actiones, ut quis dominium suum vindicet. Sed quia sane durum erat eo casu deficere actionem, inventa est a prætore actio in qua dicit is qui possessionem

amisit, eam rem se usucepisse quam usu non cepit, et ita vindicat suam esse. Quæ actio publiciana appellatur, quoniam primum a Publicio prætore in edicto proposita est. *V. Gaium*, 4 *inst.* 36; *Ulp. l.* 1, § 1 *et* 2; *l.* 3, § 1; *l.* 7, § 8; *Paul. l.* 2, *de public. in rem act.*

5. Rursus ex diverso si quis, cum reipublicæ causa abesset vel in hostium potestate esset, rem ejus qui in civitate esset, usuceperit: permittitur domino, si possessor reipublicæ causa abesse desierit, tunc intra annum rescissa usucapione eam petere, id est, ita petere ut dicat possessorem usu non cepisse, et ob id suam rem esse [*V. Paul. l.* 23, § 3, *ex quib. caus. maj.*; *Ulp. l.* 21, *pr.* § 1, *eod.*]. Quod genus actionis quibusdam et aliis simili æquitate motus prætor accommodat, sicut ex latiore Digestorum seu Pandectarum volumine intelligere licet. *V. Ulp. l.* 1, *eod.*

* *Si quando affuerit qui res alienas detinet, et desi-*
* *derat dominus eas res usurpare, licentia ei detur adire*
* *præsidem provinciæ, et ei libellum porrigere, et suffi-*
* *cere hoc ad plenissimam interruptionem.* L. 2, C. de ann.
* except.

* *Sancimus quatriennium continuum tantummodo nu-*
* *merari, ex die ex quo annus utilis currebat.* L. ult.
* C. de temp. in integr. restit. 531.

6. Item, si quis in fraudem creditorum rem suam alicui tradiderit: bonis ejus a creditoribus ex sententia præsidis possessis, permittitur ipsis creditoribus rescissa traditione eam rem petere, id est, dicere eam rem traditam non esse, et ob id in bonis debitoris mansisse. *V. Ulp. l.* 1, § 2; *l.* 10, § 1, 19 et 22, *quæ in fraud. cred.*

7. Item serviana, et quasi-serviana quæ etiam hypothecaria vocatur, ex ipsius prætoris juris-

dictione substantiam capiunt [*V. Paul. l.* 17, § 2, *de pact.*]. Serviana autem experitur quis de rebus coloni, quæ pignoris jure pro mercedibus fundi ei tenentur [*V. Nerat. l.* 4, *in quib. caus. pign.*]; quasi-serviana autem, qua creditores pignora hypothecasve persequuntur. Inter pignus autem et hypothecam, quantum ad actionem hypothecariam, nihil interest; nam de qua re inter creditorem et debitorem convenerit, ut sit pro debito obligata, utraque hac appellatione continetur [*Marcian. l.* 5. § 1, *de pign. et hyp.*]. Sed in aliis differentia est. Nam pignoris appellatione eam proprie rem contineri dicimus, quæ simul etiam traditur creditori, maxime si mobilis sit. At eam quæ sine traditione nuda conventione tenetur, proprie hypothecæ appellatione contineri dicimus. *V. Gaium, l.* 238, § 2, *de verb. sign*; *Ulp. l.* 9, § 2, *de pignor. act.*

8. In personam quoque actiones ex sua jurisdictione propositas habet prætor; veluti de pecunia constituta, cui similis videbatur receptitia.

" Sed ex nostra constitutione, cum et si quid plenius
" habebat, hoc in actionem pecuniæ constitutæ transfusum est, ea quasi supervacua jussa est cum sua auctoritate a nostris legibus recedere. *V. L.* 2, *C. de const. pecun.* 531.

Item prætor proposuit de peculio servorum filiorumque familias, et ex qua quæritur an actor juraverit, et alias complures.

9. De constituta autem pecunia cum omnibus agitur, quicumque pro se vel pro alio soluturum se constituerit, nulla scilicet stipulatione interposita [*V. Ulp. l.* 5, § 3, 4 *et* 5, *de const.*

pecun.]. Nam alioquin, si stipulanti promisent, jure civili tenetur.

10. Actiones autem de peculio ideo adversus patrem dominumve comparavit prætor, quia licet ex contractu filiorum servorumve ipso jure non teneantur, æquum tamen est peculio tenus, quod veluti patrimonium est filiorum filiarumque, item servorum, condemnari eos. *V. Diocl. et Max. l.* 12, *C. quod cum eo*; *Ulp. l.* 5, § 3, *de pecul.*

11. Item si quis postulante adversario juraverit deberi sibi pecuniam quam peteret, neque ei solvatur; justissime accommodat ei talem actionem, per quam non illud quæritur an ei pecunia debeatur, sed an juraverit. *V. Ulp. l.* 5, § 2, *de jurejur.*

12. Pœnales quoque actiones prætor bene multas ex sua jurisdictione introduxit: veluti adversus eum qui quid ex albo ejus corrupisset; et in eum qui patronum vel parentem in jus vocasset, cum id non impetrasset; item adversus eum qui vi exemerit eum qui in jus vocaretur, cujusve dolo alius exemerit; et alias innumerabiles. *V. Gaium,* 4 *inst.* 46, *Ulp. l.* 7, *de jurisd.*; *l.* 4, § 1, *de in jus voc.*; *l.* 1; *l.* 4, § 2, *ne quis eum.*

13. Præjudiciales actiones in rem esse videntur: quales sunt per quas quæritur an aliquis liber, vel libertus sit, vel de partu agnoscendo. Ex quibus fere una illa legitimam causam habet, per quam quæritur an aliquis liber sit: ceteræ ex ipsius prætoris jurisdictione substantiam capiunt.

14. Sic itaque discretis actionibus, certum est non posse actorem suam rem ita ab aliquo pe-

tere, SI PARET EUM DARE OPORTERE. Nec enim quod actoris est, id ei dari oportet; quia scilicet dari cuiquam id intelligitur, quod ita datur ut ejus fiat: nec res quæ jam actoris est, magis ejus fieri potest. Plane odio furum, quo magis pluribus actionibus teneantur, effectum est ut extra pœnam dupli aut quadrupli recipiendæ rei nomine fures etiam hac actione teneantur, SI PARET EOS DARE OPORTERE, quamvis sit adversus eos etiam hæc in rem actio per quam rem suam quis esse petit. *Ex Gaio*, 4 *inst.* 4; *V. Ulp. l.* 7, § 1, *de condict. furt.*

15. Appellamus autem in rem quidem actiones VINDICATIONES; in personam vero actiones quibus dare facere oportere intenditur, CONDICTIONES. Condicere enim est denuntiare prisca lingua. Nunc vero abusive dicimus, condictionem actionem in personam esse qua actor intendit dari sibi oportere: nulla enim hoc tempore eo nomine denuntiatio fit. *Ex Gaio*, 4 *inst.* 18, *V. Ulp. l.* 25, *de obl. et act.*

16. Sequens illa divisio est, quod quædam actiones rei persequendæ gratia comparatæ sunt, quædam pœnæ persequendæ, quædam mixtæ sunt. *V. Gaium*, 4 *inst.* 6, *Paul. l.* 35, *de obl. et act.*

17. Rei persequendæ causa comparatæ sunt omnes in rem actiones [*V. Paul. l.* 35, *de obl. et act.*]. Earum vero actionum quæ in personam sunt, eæ quidem quæ ex contractu nascuntur, fere omnes rei persequendæ causa comparatæ videntur: veluti, quibus mutuam pecuniam vel in stipulatum deductam petit actor; item commodati, depositi, mandati, pro socio, ex empto, vendito, locato, conducto. Plane

si depositi agatur eo nomine, quod tumultus, incendii, ruinæ, naufragii causa depositum sit, in duplum actionem prætor reddit: si modo cum ipso apud quem depositum sit, aut cum herede ejus de dolo ipsius agetur. Quo casu mixta est actio. *V. Modest. lib. 2 differ.* (1); *Ulp. l. 1, § 1; Nerat. l. 18, depos*

18. Ex maleficiis vero proditæ actiones, aliæ tantum pœnæ persequendæ causa comparatæ sunt; aliæ tam pœnæ quam rei persequendæ, et ob id mixtæ sunt. Pœnam tantum persequitur quis actione furti. Sive enim manifesti agatur quadrupli, sive nec manifesti dupli, de sola pœna agitur; nam ipsam rem propria actione persequitur quis, id est, suam esse petens, sive fur ipse eam rem possideat sive alius quilibet. Eo amplius adversus furem etiam condictio est rei. *V. Gaium, 4 inst. 8 et 9; l. 7, § 1, de condict. furt.*

19. Vi autem bonorum raptorum actio mixta est, quia in quadruplum rei persecutio continetur: pœna autem tripli est [*V. Gaium 4 inst.* 8]. Sed et legis Aquiliæ actio de damno injuriæ mixta est, non solum si adversus inficiantem in duplum agatur, sed interdum et si in simplum quisque agit: veluti si quis hominem claudum aut luscum occiderit, qui in eo anno integer et magni pretii fuerit; tanti enim damnatur, quanti is homo eo in anno plurimi fuerit, secundum jam traditam divisionem. *V. Gaium, 4 inst. 9; Ulp. l. 23, § 3, 4, 5 et 6, ad leg. Aquil.*

(1) Fragmentum exhibet hujus eclogæ pars prior, ad paginam 357.

* Item mixta est actio contra eos qui relicta sacro-
* sanctis ecclesiis vel aliis venerabilibus locis, legati vel
* fideicommissi nomine, dare distulerint usque adeo ut
* etiam in judicium vocarentur. Tunc enim et ipsam
* rem vel pecuniam quæ relicta est, dare compelluntur,
* et aliud tantum pro pœna, et ideo in duplum ejus fit
* condemnatio.

20. Quædam actiones mixtam causam obtinere videntur, tam in rem quam in personam: qualis est familiæ herciscundæ actio, quæ competit coheredibus de dividenda hereditate. Item communi dividundo, quæ inter eos redditur inter quos aliquid commune est, ut id dividatur. Item finium regundorum, quæ inter eos agitur qui confines agros habent. [*V. Paul, l.* 37, § 1, *de obl, et act.*]. In quibus tribus judiciis permittitur judici rem alicui ex litigatoribus ex bono et æquo adjudicare, et si unius pars prægravari videbitur, eum invicem certa pecunia alteri condemnare. *V. Gaium, l.* 3 *fin. regund.*; *Alex. l.* 3, *C. Commun. divid.*

21. Omnes autem actiones vel in simplum conceptæ sunt, vel in duplum, vel in triplum, vel in quadruplum [*V. Gaium, l.* 3, *qui satisd. cogunt.*]. Ulterius autem nulla actio extenditur.

22. In simplum agitur: veluti ex stipulatione, ex mutui datione, ex empto, vendito, locato, conducto, mandato, et denique ex aliis compluribus causis.

23. In duplum agimus: veluti furti nec manifesti, damni injuriæ ex lege Aquilia, depositi ex quibusdam causis [*V. Gaium*, 3 *inst.* 190; 4 *ibid.* 9, 171; *Paul.* 1, *sent.* 19, § 1; *Ulp. l.* 1, § 1, *depos.*].

Item servi corrupti, quæ competit in eum cujus hortatu consiliove servus alienus fugerit,

aut contumax adversus dominum factus est, aut luxuriose vivere cœperit, aut denique quolibet modo deterior factus sit [*V. Paul.* 2 *sent.* 31, § 33; *l.* 2 *de serv. corrupt.*; *Ulp. l.* 1, *eod*]. In qua actione etiam earum rerum quas fugiendo servus abstulit, æstimatio deducitur. *V. Paul. l.* 10, *eod.*

* Item ex legato quod venerabilibus locis relictum est,
* secundum ea quæ supra diximus
* 24 Tripli vero, cum quidam majorem veræ æsti-
* mationis quantitatem in libello conventionis inseruit,
* ut ex hac causa viatores, id est, executores litium,
* ampliorem summam sportularum nomine exegerint.
* Tunc enim quod propter eorum causam damnum pas-
* sus fuerit reus, in triplum ab actore consequetur ut
* in hoc triplo et simplum, in quo damnum passus est,
* connumeretur Quod nostra constitutio induxit, quæ
* in nostro codice fulget ex qua dubio procul est ex
* lege condictitia emanare. *V L.* 2, § 2, *C. de plus pet*

25. Quadrupli, veluti furti manifesti; item de eo quod metus causa factum sit; deque ea pecunia quæ in hoc data sit, ut is cui datur calumniæ causa negotium alicui faceret, vel non faceret. *V. Gaium*, 3 *inst.* 189; *Ulp. l.* 14, § 1, *quod met. caus. l.* 1, *de calumn.*

* Item ex lege condictitia, quæ a nostra constitutione
* oritur, in quadruplum condemnationem imponens iis
* executoribus litium, qui contra constitutionis normam a
* reis quidquam exegerint.

26 Sed furti quidem nec manifesti actio, et servi corrupti, a ceteris de quibus simul locuti sumus eo differunt, quod hæ actiones omnimodo dupli sunt At illæ, id est, damni injuriæ ex lege Aquilia, et interdum depositi, inficiatione duplicantur, in confitentem autem in simplum dantur *V. Gaium*, 4 *inst.* 171, 173, *Paul.* 1 *sent.* 19, § 1

" Sed illa quæ de iis competit quæ relicta venerabili-
" bus locis sunt, non solum inficiatione duplicatur, sed
" et si distulerit delicti solutionem usquequo jussu ma-
" gistratuum nostrorum conveniatur. In confitentem vero
" et antequam jussu magistratuum conveniatur solven-
" tem, simpli redditur.

27. Item actio de eo quod metus causa factum sit, a ceteris de quibus simul locuti sumus eo differt, quod ejus natura tacite continetur, ut qui judicis jussu ipsam rem actori restituat, absolvatur [*V. Ulp. l.* 14, § 1 *et* 4, *quod met. caus*]. Quod in ceteris casibus non ita est, sed omnimodo quisque in quadruplum condemnatur, quod est et in furti manifesti actione. *V. Gaium*, 4 *inst.* 173.

28 Actionum autem quædam bonæ fidei sunt, quædam stricti juris. Bonæ fidei sunt hæ: ex empto, vendito, locato, conducto, negotiorum gestorum, mandati, depositi, pro socio, tutelæ [*Ex Gaio*, 4 *inst.* 62], commodati [*V. Paul. l.* 38, *pro soc.*], pignoratitia [*V. Alex. l.* 3, *C. de pign. act.*], familiæ herciscundæ [*V. Gord. l.* 9, *C. famil. hercisc.*], communi dividundo [*V. Ulp. l.* 4, § 2, *comm. div.*], præscriptis verbis quæ de æstimato proponitur [*V. Ulp. l.* 1, *de æstim.*], et ea quæ ex permutatione competit [*V. Diocl. et Max. l.* 2, *C. de rer. permut.*], et hereditatis petitio.

" Quamvis enim usque adhuc incertum erat, sive in-
" ter bonæ fidei judicia connumeranda sit hereditatis pe-
" titio, sive non, nostra tamen constitutio aperte eam
" esse bonæ fidei disposuit. *V. L. ult. § ult. C. de hered. pet.*

29 Fuerat antea et rei uxoriæ actio una ex bonæ fidei judiciis. *V. Ulp. l.* 21, *solut. matrim.*

" Sed cum pleniorem ex stipulatu esse actionem in-
" venientes, omne jus quod res uxoria antea habebat,

" cum multis divisionibus in ex stipulatu actionem quæ " de dotibus exigendis proponitur, transtulimus, merito " rei uxoriæ actione sublata, ex stipulatu quæ pro ea " introducta est naturam bonæ fidei judicii tantum in " exactione dotis meruit, ut bonæ fidei sit. Sed et taci- " tam ei dedimus hypothecam [*V. L. un.* § 1 *et* 2 *C. de* " *rei uxor.* 530]. Præferri autem aliis creditoribus in hy- " pothecis tunc censuimus, cum ipsa mulier dotem suam " experiatur, cujus solius providentia hoc induximus. *V. L. ult*, § 1, *C. qui potior.*

30. In bonæ fidei autem judiciis libera potestas permitti videtur judici ex bono et æquo æstimandi, quantum actori restitui debeat [*V. Marcian. l.* 5, § 1, *de in lit.*]. In quo et illud continetur, ut, si quid invicem præstare actorem oporteat, eo compensato in reliquum is cum quo actum est, debeat condemnari [*Ex Gaio*, 4 *inst.* 61; *V. Alex. l.* 4, *C. de compens.*] Sed et in strictis judiciis ex rescripto divi Marci, opposita doli mali exceptione, compensatio inducebatur.

" Sed nostra constitutio eas compensationes quæ jure " aperto nituntur, latius introduxit, ut actiones ipso " jure minuant, sive in rem sive in personam, sive alias " quascunque excepta sola depositi actione, cui aliquid " compensationis nomine opponi satis impium esse credi- " dimus; ne sub prætextu compensationis depositarum " rerum quis exactione defraudetur. *V. L. ult. pr* § 1, *C. de compens.*

" *Possessionem autem alienam perperam occupantibus* " *compensatio non datur.* D L ult. § 2.

31. Præterea quasdam actiones arbitrarias, id est, ex arbitrio judicis pendentes, appellamus: in quibus, nisi arbitrio judicis is cum quo agitur actori satisfaciat, veluti rem restituat, vel exhibeat, vel solvat, vel ex noxali causâ servum dedat, condemnari debeat. Sed istæ actiones tam in rem, quam in personam inve-

utuntur [*V. Ulp. l.* 68, *de rei vind.*]: in rem, veluti Publiciana, Serviana de rebus coloni, quasi-Serviana quæ hypothecaria vocatur [*V. Ulp. l.* 7, § 8, *de publ. in rem act.*; *Marcian. l.* 16, § 3, *de pignor.*]; in personam, veluti quibus de eo agitur quod aut metus causa aut dolo malo factum est [*V. Paul. l.* 18, *de dol. mal.*]. Item cum id quod certo loco promissum est, petitur. [*V. Paul. l.* 5, *de eo quod cert. loc.*]. Ad exhibendum quoque actio ex arbitrio judicis pendet [*V. Ulp. l.* 3, § 2, *ad exhib.*]. In his enim actionibus et ceteris similibus permittitur judici ex bono et æquo, secundum cujusque rei de qua actum est naturam, æstimare quemadmodum actori satisfieri oporteat.

32. Curare autem debet judex ut omnino, quantum possibile ei sit, certæ pecuniæ vel rei sententiam ferat, etiamsi de incerta quantitate apud eum actum est. *V. Gaium*, 4 *inst.* 52.

33. Si quis agens intentione sua plus complexus fuerit quam ad eum pertineat, causa cadebat, id est, rem amittebat: nec facile in integrum a prætore restituebatur, nisi minor erat viginti quinque annis. Huic enim, sicut in aliis causis causa cognita succurrebatur, si lapsus juventute fuerat, ita et in hac causa succurri solitum erat. Sane, si tam magna causa justi erroris interveniebat, ut etiam constantissimus quisque labi posset, etiam majori viginti quinque annis succurrebatur: veluti, si quia totum legatum petierit, post deinde prolati fuerint codicilli quibus aut pars legati adempta sit, aut quibusdam aliis legata data sint, quæ efficiebant ut plus petiisse videretur peti-

tor quam dodrantem, atque ideo lege Falcidia legata minuebantur. Plus autem quatuor modis petitur, re, tempore, loco, causa. Re, veluti si quis pro decem aureis qui ei debebantur, viginti petierit; aut si is cujus ex parte res est, totam eam, vel majore ex parte suam esse intenderit. Tempore, veluti si quis ante diem vel ante conditionem petierit. Qua ratione enim qui tardius solvit quam solvere deberet, minus solvere intelligitur, eadem ratione qui præmature petit, plus petere videtur. Loco plus petitur, veluti cum quis id quod certo loco sibi stipulatus est, alio loco petit sine commemoratione illius loci in quo sibi dari stipulatus est [*V. Gaium*, 4 *inst.* 53, 57; *Paul.* 1 *sent.* 10; *Ulp. l.* 12, § 1, *de verb. sign.*]: verbi gratia, si is qui ita stipulatus fuerit, EPHESI DARE SPONDES? Romæ pure intendat sibi dari oportere. Ideo autem plus petere intelligitur, quia utilitatem quam habuit promissor si Ephesi solveret, adimit ei pura intentione. Propter quam causam alio loco petenti arbitraria actio proponitur, in qua scilicet ratio habetur utilitatis quæ promissori competitura fuisset, si illo loco solveret [*V. Gaium, l.* 1; *Ulp. l.* 2, *pr.* § 1 *et* 2, *de eo quod cert. loc.*]. Quæ utilitas plerumque in mercibus maxime invenitur, veluti vino, oleo, frumento, quæ per singulas regiones diversa habent pretia. Sed et pecuniæ numeratæ non in omnibus regionibus sub eisdem usuris fenerantur [*V. Gaium, l.* 3, *eod.*]. Si quis tamen Ephesi petat, id est, eo loco petat quo ut sibi detur stipulatus est, pura actione recte agit; idque etiam prætor monstrat, scilicet quia utilitas solvendi salva est promissori [*V. Ulp. l.* 4, *eod.*]. Huic

autem qui loco plus petere intelligitur, proximus est is qui causa plus petit: et ecce, si quis ita a te stipulatus sit, HOMINEM STICHUM AUT DECEM AUREOS DARE SPONDES? Deinde alterutrum petat, veluti hominem tantum, aut decem aureos tantum. Ideo autem plus petere intelligitur, quia in eo genere stipulationis promissoris est electio, utrum pecuniam an hominem solvere malit. Qui igitur pecuniam tantum vel hominem tantum sibi dari oportere intendit, eripit electionem adversario, et eo modo suam quidem conditionem meliorem facit, adversarii vero deteriorem. Qua de causa, talis in ea re prodita est actio, ut si quis intendat hominem Stichum aut aureos decem sibi dari oportere, id est, ut eodem modo peteret quo sibi stipulatus est. Præterea, si quis generaliter hominem stipulatus sit, et specialiter Stichum petat; aut generaliter vinum stipulatus specialiter campanum petat; aut generaliter purpuram stipulatus sit, deinde specialiter tyriam petat: plus petere intelligitur, quia electionem adversario tollit, cui stipulationis jure liberum fuit aliud solvere quam quod peteretur. Quin etiam, licet vilissimum sit quod quis petat, nihilominus plus petere intelligitur; quia sæpe accidit ut promissori facilius sit illud solvere quod majoris pretii est. *Ex Gaio, 4 inst.* 53.

Sed hæc quidem antea in usu fuerant: postea autem lex Zenoniana et nostra rem coarctavit. Et, si quidem tempore plus fuerit petitum, quid statui oporteat Zenonis divæ memoriæ loquitur constitutio [*V. Zenon. L.* 1, *C. de plus. pet.*]. " Sin autem quantitate vel alio modo " plus fuerit petitum, omne si quod forte damnum, ut " in sportulis, ex hac causa acciderit ei contra quem " plus petitum fuerit, commissa tripli condemnatione, " sicut supra diximus, puniatur. *V. L.* 2, *C. eod.*

34. Si minus intentione complexus fuerit actor quam ad eum pertineat: veluti si cum ei decem deberentur, quinque sibi dari oportere intenderit; aut cum totus fundus ejus esset, partem dimidiam suam esse petierit, sine periculo agit. *V. Gaium*, 4 *inst.* 56.

In reliquum enim nihilominus judex adversarium in eodem judicio condemnat, ex constitutione divæ memoriæ Zenonis. *V. L.* 1, § *ult. C. de plus. pet.*

35. Si quis aliud pro alio intenderit, nihil eum periclitari placet [*Gaius*, 4 *inst.* 55]; sed in eodem judicio, cognita veritate, errorem suum corrigere permittitur [*V. Sever. et Anton l.* 3, *C. de edend.*]: veluti, si is qui hominem Stichum petere deberet, Erotem petierit: aut si quis ex testamento sibi oportere intenderit quod ex stipulatu debetur. *Ex Gaio, ibid.*

36. Sunt præterea quædam actiones quibus non solidum quod nobis debetur, persequimur; sed modo solidum consequimur, modo minus: ut ecce, si in peculium filii servive agamus. Nam si non minus in peculio sit quam persequimur, in solidum pater dominusve condemnatur: sin vero minus inveniatur, eatenus condemnat judex, quatenus in peculio sit [*V. Diocl et Maxim. l.* 12, *C. quod cum eo*]. Quemadmodum autem peculium intelligi debeat, suo ordine proponemus.

37. Item, si de dote mulier agat, placet eatenus maritum condemnari debere quatenus facere possit, id est, quatenus facultates ejus patiuntur. Itaque, si dotis quantitati concurrant facultates ejus, in solidum damnatur; si minus, in tantum quantum facere potest [*V. Ulp. l.* 12, *solut. matr.*]. Propter retentionem quoque dotis

repetitio minuitur. Nam ob impensas in res dotales factas, marito retentio concessa est, quia ipso jure necessariis sumptibus dos minuitur; sicut ex latioribus Digestorum libris cognoscere licet. *V. Ulp. 6 fragm.* 9, 14; *l.* 5 *et* 7, *de imp. in rem dot.*; *Paul. l* 4 *et* 6, *eod.*

38. Sed et si quis cum parente suo patronove agat, item si socius cum socio judicio societatis agat: non plus actor consequitur, quam adversarius ejus facere potest. Idem est si quis ex donatione sua conveniatur. *V. Ulp. l.* 16 *et* 17; *Paul. l.* 19, § 1, *de re judic.*

39. Compensationes quoque oppositæ plerumque efficiunt ut minus quisque consequatur, quam ei debebatur. Namque ex bono et æquo, habita ratione ejus quod invicem actorem ex eadem causa præstare oportet, poterit judex in reliquum eum cum quo actum est, condemnare, sicut jam dictum est. *V. Paul.* 2 *sent.* 5, § 3; *Alex. l.* 4, 5 *et* 7, *C. de compens.*

40. Cum eo quoque qui creditoribus suis bonis cessit, si postea aliquid adquisierit quod idoneum emolumentum habeat, ex integro id quod facere potest, creditores experiuntur; inhumanum enim erat exspoliatum fortunis suis in solidum damnari. *V. Ulp. l.* 4 *et* 6, *de cess. bon.*

Tit. VII. *Quod cum eo qui in aliena potestate est negotium gestum esse dicatur.*

Quia tamen superius mentionem habuimus de actione qua in peculio filiorum familias servorumque agitur, opus est ut de hac actione et de ceteris quæ eorumdem nomine in parentes dominosve dari solent, diligentius admoneamus

[*Gaius*, 4 *inst*. 69]. Et quia, sive cum servis negotium gestum sit, sive cum iis qui in potestate parentis sunt, fere eadem jura servantur, ne verbosa fiat disputatio; dirigamus sermonem in personam servi dominique; idem intellecturi de liberis quoque et parentibus quorum in potestate sunt. Nam, si quid in his proprie servetur, separatim ostendemus.

1. Si igitur jussu domini cum servo negotium gestum erit, in solidum prætor adversus dominum actionem pollicetur; scilicet quia is qui ita contrahit, fidem domini sequi videtur. *Ex Gaio*, 4 *inst*. 71; *V. l*. 1, *quod cum eo*.

2. Eadem ratione prætor duas alias in solidum actiones pollicetur, quarum altera exercitoria, altera institoria appellatur. Exercitoria tunc locum habet, cum quis servum suum magistrum navi præposuerit, et quid cum eo ejus rei gratia cui præpositus erit, contractum fuerit. Ideo autem exercitoria vocatur, quia exercitor is appellatur, ad quem quotidianus navis quæstus pertinet. Institoria tunc locum habet, cum quis tabernæ forte, aut cuilibet negotiationi servum præposuerit, et quid cum eo ejus rei causa cui præpositus erit, contractum fuerit. Ideo autem institoria appellatur, quia qui negotiationibus præponuntur, institores vocantur [*Ex Gaio*, 4 *inst*. 71; *V. Paul. l*. 1, *pr*. § 7 *et* 15, *de exercit. act*.; *Ulp. l*. 3, *pr*. § 3; *l*. 5, *pr*. § 11, *de instit act*.] Istas autem actiones prætar reddit, etsi liberum quis hominem aut alienum servum navi aut tabernæ aut cuilibet negotiationi præposuerit: scilicet, quia eadem æquitatis ratio etiam eo casu interveniat. *V. Gaium*, *ibid*.; *Ulp. l*. 7, *eod*.; *l*. 1, § 4, *de exercit*.

3. Introduxit et aliam actionem prætor, quæ tributoria vocatur. Namque si servus in peculiari merce sciente domino negotietur, et quid cum eo ejus rei causa contractum erit, ita prætor jus dicit, ut quidquid in his mercibus erit, quodque inde receptum erit, id inter dominum, si quid ei debebitur, et ceteros creditores pro rata portione distribuatur. Et quia ipsi domino distributionem permittit, si quis ex creditoribus queratur quasi minus ei tributum sit quam oportuerit, hanc ei actionem accommodat, quæ tributoria appellatur. *V. Gaium.* 1 *inst.* 72; *Ulp. l.* 1, *pr.* § 2 *et* 3; *l.* 5, § 5 *et* 11, *de trib. act.*

4. Præterea introducta est actio de peculio, deque eo quod in rem domini versum sit: ut quamvis sine voluntate domini negotium gestum erit, tamen sive quid in rem ejus versum fuerit, id totum præstare debeat; sive quid non sit in rem ejus versum, id eatenus præstare debeat, quatenus peculium patitur [*V. Gaium. l.* 1, *quod cum eo*]. In rem autem domini versum intelligitur, quidquid necessario in rem ejus impenderit servus; veluti si mutuatus pecuniam creditoribus ejus solverit, aut ædificia ruentia fulserit, aut familiæ frumentum emerit, vel etiam fundum aut quamlibet aliam rem necessariam mercatus erit [*V. Ulp. l.* 3, § 1; *l.* 5, *de in rem vers.*]. Itaque, si ex decem puta aureis quos servus tuus a Titio mutuos accepit, creditori tuo quinque aureos solverit, reliquos vero quinque quolibet modo consumpserit: pro quinque quidem in solidum damnari debes, pro ceteris vero quinque, eatenus quatenus in peculio sit. Ex quo scilicet apparet, si toti decem aurei in rem tuam versi fuerint, totos decem

aureos Titium consequi posse [*V. Ulp. d. l.* 5, § 2, *eod*]. Licet enim una est actio qua de peculio deque eo quod in rem domini versum sit, agitur, tamen duas habet condemnationes. Itaque judex apud quem de ea actione agitur, ante dispicere solet, an in rem domini versum sit; nec aliter ad peculii æstimationem transit, quam si aut nihil in rem domini versum intelligitur, aut non totum [*V. Gaium*, 4 *inst.* 74, *in fin.*; *Paul. l.* 19, *eod.*]. Cum autem quæritur quantum in peculio sit, ante deducitur quidquid servus domino quive in potestate ejus sit, debet; et quod superest, id solum peculium intelligitur. Aliquando tamen id quod ei debet servus qui in potestate domini sit, non deducitur ex peculio, veluti si is in ipsius peculio sit [*Ex Gaio*, 4 *inst.* 73]. Quod eo pertinet, ut si quid vicario suo servus debeat, id ex peculio ejus non deducatur. *V. Ulp. l.* 17, *de pecul.*

5 Ceterum dubium non est quin is quoque qui jussu domini contraxerit, cuique institoria vel exercitoria actio competit, de peculio deque eo quod in rem domini versum est agere possit. Sed erit stultissimus, si omissa actione qua facillime solidum ex contractu consequi possit, se ad difficultatem perducat probandi in rem domini versum esse, vel habere servum peculium, et tantum habere ut solidum sibi solvi possit. Is quoque cui tributoria actio competit, æque de peculio et de in rem verso agere potest [*Ex Gaio*, 4 *inst.* 74; *V. Ulp. l.* 9, § 1, *de tribut. act.*]. Sed sane huic modo tributoria expedit agere, modo de peculio et de in rem verso. Tributoria ideo expedit agere, quia in

ea domini conditio præcipua non est, id est, quod domino debetur non deducitur; sed ejusdem juris est dominus cujus et ceteri creditores. At in actione de peculio ante deducitur quod domino debetur: et in id quod reliquum est, creditori dominus condemnatur [*V. Ulp. l.* 1, *eod.*]. Rursus de peculio ideo expedit agere, quod in hac actione totius peculii ratio habetur; at in tributoria ejus tantum quod negotiatur. Et potest quisque tertiam forte partem peculii aut quartam vel etiam minimam negotiari, majorem autem partem in prædiis vel mancipiis aut fœnebri pecunia habere. Prout ergo expedit, ita quisque vel hanc actionem vel illam eligere debet. Certe, qui potest probare in rem domini versum esse, de in rem verso agere debet. *Ex Gaio*, 4 *inst.* 74; *V. l.* 11, *de trib. act.*

6. Quæ diximus de servo et domino, eadem intelligamus et de filio et filia aut nepote et nepte, et patre avove cujus in potestate sunt. *V. Gaium*, 4 *inst.* 135; *Ulp. l.* 1, § 4, *de trib. act.*

7. Illud proprie servatur in eorum persona, quod senatusconsultum Macedonianum prohibuit mutuas pecunias dari eis qui in parentis erunt potestate, et ei qui crediderit, denegatur actio, tam adversus ipsum filium filiamve nepotem neptemve, sive adhuc in potestate sunt, sive morte parentis vel emancipatione suæ potestatis esse cœperint; quam adversus patrem avumve, sive eos habeat adhuc in potestate, sive emancipaverit [*V. Ulp. l.* 1; *l.* 9, § 2 *et* 3; *l.* 7, § 4, 5 *et* 10, *ad Sc. Maced.*]. Quæ ideo senatus prospexit, quia sæpe onerati ære alieno creditarum pecuniarum quas in luxuriam

consumebant, vitæ parentum insidiabantur. *V. Ulp. d. l.* 1, *eod.*

8. Illud in summa admonendi sumus, id quod jussu patris dominive contractum fuerit, quodque in rem ejus versum erit, directo quoque posse a patre dominove condici, tanquam principaliter cum ipso negotium gestum esset [*V. Javol. l.* 84, *pro soc.*] Ea quoque qui vel exercitoria vel institoria actione tenetur, directo posse condici placet, quia hujus quoque jussu contractum intelligitur. *V. Paul. l.* 17, § 5, *de instit. act.*; *l.* 29, *de reb. cred.*

TIT. VIII. *De noxalibus actionibus.*

Ex maleficiis servorum, veluti si furtum fecerint (aut bona rapuerint aut damnum dederint) aut injuriam commiserint, noxales actiones proditæ sunt, quibus domino damnato permittitur, aut litis æstimationem sufferre, aut (ipsum hominem) noxæ dedere. *Gaius*, 4 *inst.* 75; *V. l.* 1, *h. t.*

1. Noxa autem est corpus quod nocuit, id est, servus; noxia, ipsum maleficium, veluti furtum, damnum, rapina, injuria. *V. Ulp. l.* 1, § 1, *si quadrup. paup.*; *Gaium*, *l.* 238, § 3, *de verb. signif.*

2. Summa autem ratione permissum est noxæ deditione fungi. Namque erat iniquum nequitiam eorum ultra ipsorum corpora dominis damnosam esse. *Ex Gaio*, 4 *inst.* 75; *V. Ulp. l.* 2, *h. t.*

3. Dominus noxali judicio servi sui nomine conventus, servum actori noxæ dedendo liberatur [*V. Ulp. l.* 6, § 1, *de re jud.*]: nec mi-

nus in perpetuum ejus servi dominium a domino transfertur [*V. Paul. l.* 26, § 6, *h. t.*]. Sin autem damnum ei cui deditus est, resarcierit quæsita pecunia, auxilio prætoris invito domino manumittetur (1).

4. Sunt autem constitutæ noxales actiones aut legibus aut edicto (prætoris): legibus, veluti furti lege duodecim tabularum, damni injuriæ lege Aquilia; edicto prætoris, veluti injuriarum et vi bonorum raptorum. *Gajus*, 4 *inst.* 76.

5. Omnis autem noxalis actio caput sequitur. Nam si servus tuus noxiam commiserit, quandiu in tua potestate sit, tecum est actio: sin (autem) in alterius potestatem pervenerit, cum illo incipit actio esse; aut si manumissus fuerit, directo ipse tenetur, et extinguitur noxæ deditio [*Gaius*, 4 *inst.* 77; *V. Paul* 2 *sent.* 31, § 8; *Cels. l.* 15, *de condict. furt.*]. Ex diverso quoque directa actio noxalis esse incipit. Nam si liber homo noxiam commiserit, et is servus tuus esse cœperit, quod quibusdam casibus effici primo libro tradidimus, incipit tecum esse noxalis actio quæ antea directa fuisset. *Ex Gaio, ibid*; *V. Paul l.* 7, *de cap. min.*

6. Si servus domino noxiam commiserit, actio nulla nascitur. Namque inter dominum et eum qui in potestate ejus est, nulla obligatio esse potest. Ideoque, etsi in alienam potestatem servus pervenerit, aut manumissus fuerit, neque cum ipso, neque cum eo cujus nunc in potestate sit, agi potest [*Ex Gaio*, 4 *inst.* 78,

(1) * Papinianus, [illegible]. Per hominem liberum noxæ deditum si tantum adquisitum sit, quantum damnum dedit, manumittere cogendus est a prætore, qui noxæ deditum accepit, sed fiduciæ judicio non tenetur.

V. Diocl. et Max. l. 1, *C. h. t.*]. Unde, si alienus servus noxiam tibi commiserit, et is postea in potestate tua esse cœperit, interdicitur actio; quia in eum casum deducta sit, in quo consistere non potuit. Ideoque licet exierit de tua potestate, agere non potest [*V. Gaium*, *ibid.*; *Tryphon. l.* 37, *h. t.*]: quemadmodum si dominus in servum suum aliquid commiserit, nec si manumissus aut alienatus fuerit servus, ullam actionem contra dominum habere potest.

7. Sed veteres quidem hæc in filiis familiarum masculis et feminis admisere *V. Gaium*, 4 *inst.* 75, 77, 78, 79; *Ulp. l.* 3, § 4, *de liber. hom. exhib.*

Nova autem hominum conversatio hujusmodi asperitatem recte respuendam esse existimavit, et ab usu communi hoc penitus recessit. Quis enim patiatur, filium suum et maxime filiam in noxam alii dare, ut pene per corpus pater magis quam filius periclitetur, cum in filiabus etiam pudicitiæ favor hoc bene excludit? Et ideo placuit in servos tantummodo noxales actiones esse proponendas, cum apud veteres legum commentatores invenimus sæpius dictum ipsos filios familias pro suis delictis posse conveniri. *V. Pompon.*, *Julian.*, *Ulp. l.* 33, 34, 35, *h. t.*

TIT. IX. *Si quadrupes pauperiem fecisse dicatur.*

Animalium nomine quæ ratione carent, si quidem lascivia aut fervore aut feritate pauperiem fecerint, noxalis actio lege duodecim tabularum prodita est. Quæ animalia, si noxæ dedantur, proficiunt reo ad liberationem, quia ita lex duodecim tabularum scripta est: utputa si equus calcitrosus calce percusserit, aut

bos cornu petere solitus petierit. Hæc autem actio in iis quæ contra naturam moventur locum habat. Ceterum, si genitalis sit feritas, cessat. Denique si ursus fugit a domino, et sic nocuit, non potest quondam dominus conveniri, quia desiit dominus esse ubi fera evasit. Pauperies autem est damnum sine injuria facientis datum: nec enim potest animal injuriam fecisse, dici quod sensu caret [*Ex Ulp. l.* 1; *pr.* § 3, 4, 7 *et* 10]. Hæc quod ad noxalem pertinet actionem.

1. Ceterum sciendum est ædilitio edicto prohiberi nos canem, verrem, aprum, ursum, leonem ibi habere qua vulgo iter fit. Et si adversus ea factum erit, et nocitum homini libero esse dicetur, quod bonum et æquum judici videtur, tanti dominus condemnetur; ceterarum vero rerum, quanti damnum datum sit, dupli [*Ex Ulp. l.* 40 *et* 42, *de ædil. edict.*]. Præter has autem ædilitias actiones, et de pauperie locum habebit [*V. Paul. l.* 2, § 1, *h. t.*]. Nunquam (enim) actiones, præsertim pœnales, de eadem re concurrentes, alia aliam consumit. *V. Ulp. l.* 130, *de reg. jur.*; *V. l.* 60, *de oblig. et act.*

Tit. X. *De iis per quos agere possumus.*

Nunc admonendi sumus agere posse quemlibet hominem, aut suo nomine, aut alieno. Alieno, veluti procuratorio, tutorio, curatorio: cum olim in usu fuisset alterius nomine agere non posse, nisi pro populo, pro libertate, pro tutela [*Ex Gaio*, 4 *inst.* 82; *V. Ulp. l.* 123, *de reg. jur.*]. Præterea lege Hostilia permissum erat furti agere eorum nomine qui apud hostes essent, aut reipublicæ causa abessent, quive in eorum

cujus tutela essent. Et quia hoc non minimam incommoditatem habebat, quod alieno nomine neque agere neque excipere actionem licebat, cœperunt homines per procuratores litigare. Nam et morbus et ætas et necessaria peregrinatio, itemque aliæ multæ causæ, sæpe impedimento sunt quominus rem suam exsequi possint. *V. Ulp. l.* 1, § 2, *de procurat.*

1. Procurator neque certis verbis, neque præsente semper adversario, imo plerumque ignorante eo constituitur [*Ex Gaio*, 4 *inst.* 84; *V. Paul.* 1, *sent.* 3, § 10]. Cuicumque enim permiseris rem tuam agere aut defendere, is tuus procurator intelligitur. *V. Ulp. l.* 1, § 1, *de procur.*

2. Tutores et curatores quemadmodum constituantur, primo libro expositum est. *Ex Gaio*, 4 *inst.* 85.

Tit. XI. *De satisdationibus.*

Satisdationum modus alius antiquitati placuit, alium novitas per usum amplexa est. Olim enim si in rem agebatur, satisdare possessor compellebatur: ut si victus nec rem ipsam restitueret nec litis æstimationem, potestas esset petitori aut cum eo agendi, aut cum fidejussoribus ejus. Quæ satisdatio appellatur JUDICATUM SOLVI. Unde autem sic appellatur facile est intelligere; namque stipulabatur quis, ut solveretur sibi quod fuerit judicatum. Multo magis is qui in rem actione conveniebatur, satisdare cogebatur, si alieno nomine judicium accipiebat [*Ex Gaio*, 4 *inst.* 89, 90, 91; *V. Ulp. l.* 6 *et* 9, *jud. solv.*]. Ipse autem qui in rem agebat, si

suo nomine petebat, satisdare non cogebatur. Procurator vero, si in rem agebat, satisdare jubebatur RATAM REM DOMINUM HABITURUM. Periculum enim erat ne iterum dominus de eadem re experiretur. Tutores et curatores eodem modo, quo et procuratores, satisdare debere verba edicti faciebant; sed aliquando his agentibus satisdatio remittebatur. Hæc ita erant, si in rem agebatur. *Ex Gaio, 4 inst.* 96, 98, 99, 100.

1. Sin vero in personam: ab actoris quidem parte eadem obtinebant, quæ diximus in actione qua in rem agitur [*Ex Gaio, 4 inst.* 100]. Ab ejus vero parte cum quo agitur, si quidem alieno nomine aliquis interveniret, omnimodo satisdaret, quia nemo defensor in aliena re sine satisdatione idoneus esse creditur [*Gaius, ibid. int; l. 46, § 2, de procur.*]. Quod si proprio nomine aliquis judicium accipiebat in personam, JUDICATUM SOLVI satisdare non cogebatur. *V. Gaium, ibid.* 102; *V. l. 4, si ex noxal. caus.*

2. Sed hæc hodie aliter observantur. Sive enim quis in rem actione convenitur, sive personali suo nomine, nullam satisdationem pro litis æstimatione dare compellitur, sed pro sua tantum persona quod in judicio permaneat usque ad terminum litis;

Vel committitur suæ promissioni cum jurejurando, quam juratoriam cautionem vocant; vel nudam promissionem, vel satisdationem, pro qualitate personæ suæ dare compellitur. *V. Honor. et Theod. l. 17, C. de dignit.*

3. Sin autem per procuratorem lis vel infertur, vel suscipitur: in actoris quidem personam, si non mandatum actis insinuatum est, vel præsens dominus litis in judicio procuratoris

sui personam confirmaverit, ratam rem dominum habiturum satisdationem procurator dare compellitur. [*V. Diocl. et Max. l. un. C. de satisd.*, *Modest. l.* 65, *de procur.*; *Ulp. l.* 21, *rat. rem habit.*]: eadem observando, et si tutor vel curator vel aliæ tales personæ quæ alienarum rerum gubernationem receperunt, litam quibusdam per alium inferunt.

4. Si vero aliquis convenitur: si quidem præsens procuratorem dare paratus est, potest vel ipse in judicium venire, et sui procuratoris personam per JUDICATUM SOLVI satisdationem solemni stipulatione firmare; vel extra judicium satisdationem exponere, per quam ipse sui procuratoris fidejussor existit pro omnibus JUDICATUM SOLVI satisdationis clausulis: ubi et de hypotheca suarum rerum convenire compellitur, sive in judicio promiserit, sive extra judicium caverit, ut tam ipse quam heredes ejus obligentur: alia insuper cautela vel satisdatione propter personam ipsius exponenda, quod tempore sententiæ recitandæ in judicio invenietur, vel si non venerit, omnia dabit quæ in condemnatione continentur, nisi fuerit provocatum.

5. Si vero reus præsto ex quacumque causa non fuerit, et alius velit defensionem subire, nulla differentia inter actiones in rem vel personales introducenda, potest hoc facere: ita tamen ut satisdationem JUDICATUM SOLVI pro litis æstimatione præstet. Nemo enim secundum veterem regulam, ut jam dictum est, alienæ rei sine satisdatione defensor idoneus intelligitur. *V. Gaium, l.* 46, § 2, *de proc.*

6. Quæ omnia apertius et perfectius quoti-

diano judiciorum usu in ipsis rerum documentis apparent.

7. Quam formam non solum in hac regia urbe, sed etiam in omnibus nostris provinciis, etsi propter imperitiam forte aliter celebrantur, obtinere censemus; cum necesse est omnes provincias, caput omnium nostrarum civitatum, id est, hanc regiam urbem ejusque observantiam sequi.

Tit. XII. *De perpetuis et temporalibus actionibus, et quæ ad heredes et in heredes transeunt.*

Hoc loco admonendi sumus, eas quidem actiones quæ ex lege, senatusveconsulto, sive ex sacris constitutionibus proficiscuntur, perpetuo solere antiquitus competere [*ex Gaio*, 4 *inst.* 110],

Donec sacræ constitutiones tam in rem quam in personalibus actionibus certos fines dederunt. *V. Honor.* et *Theod.* l. 3, *C. de præscrip. trigint.*

Eas vero quæ ex propria prætoris jurisdictione pendent, plerumque intra annum vivere; nam et ipsius prætoris intra annum erat imperium. Aliquando tamen et in perpetuum extenduntur,

Id est usque ad finem constitutionibus introductam.

Quales sunt eæ quas bonorum possessori, ceterisque qui heredis loco sunt, accommodat. Furti quoque manifesti actio, quamvis ex ipsius prætoria jurisdictione proficiscatur, tamen perpetuo datur. Absurdum enim esse existimavit anno eam terminari. *Ex Gaio*, 4 *inst.* 110, 111; *V.* l. 2, *de possess. hered. pet.*; *Paul.* l. 35, *de oblig. et act.*

1. Non omnes autem actiones quæ in aliquem

aut ipso jure competunt aut a prætore dantur, et in heredem æque competunt aut dari solent. Est enim certissima juris regula, ex maleficiis pœnales actiones in heredem rei non competere: veluti furti, vi bonorum raptorum, injuriarum, damni injuriæ. Sed heredibus hujusmodi actiones competunt, nec denegantur: excepta injuriarum actione, et si qua alia similis inveniatur. Aliquando tamen etiam ex contractu actio contra heredem non competit [*Ex Gaio*, 4 *inst.* 112, 113], cum testator dolose versatus sit, et ad heredem ejus nihil ex eo dolo pervenit [*Conf. Ulp. l.* 7, § 5, *et Jul. l.* 8, *de trib. act.*; *V. Ulp. l.* 7, § 1, *depos.*] Pœnales autem actiones quas supra diximus, si ab ipsis principalibus personis fuerint contestatæ, et heredibus dantur, et contra heredes transeunt. *V. Ulp. l.* 26, *Callistr. l.* 58, *de obl. et act.*

2. Superest ut admoneamus quod, si ante rem judicatam is cum quo actum est satisfaciat actori, officio judicis convenit eum absolvere, licet judicii accipiendi tempore in ea causa fuisset, ut damnari deberet: et hoc est quod ante vulgo dicebatur, omnia judicia absolutoria esse. *Ex Gaio*, 4 *inst.* 114.

TIT. XIII. *De exceptionibus.*

Sequitur ut de exceptionibus dispiciamus. Comparatæ autem sunt exceptiones defendendorum eorum gratia cum quibus agitur. Sæpe enim accidit ut, licet ipsa persecutio qua actor experitur justa sit, tamen iniqua sit adversus eum cum quo agitur. *Ex Gaio*, 4 *inst.* 116.

1. Verbi gratia, si metu coactus, aut dolo

inductus, aut errore lapsus, stipulanti Titio promisisti quod non debueras, palam est jure civili te obligatum esse: et actio qua intenditur dare te oportere, efficax est; sed iniquum est te condemnari. Ideoque datur tibi exceptio metus causa, aut doli mali, aut in factum composita ad impugnandam actionem. *V. Gaium*, 4 *inst.* 117, 119; *Ulp. l.* 36, *de verb. obl.*; *l.* 7; *l.* 4, § 33, *de dol. mal. et mal. et met.*; *Paul. l.* 1; *l.* 21, § 5, *eod.*

2. Idem juris est, si quis quasi credendi causa pecuniam stipulatus fuerit, neque numeraverit. Nam eam pecuniam a te petere posse eum certum est; dare enim te oportet, cum ex stipulatione tenearis. Sed quia iniquum est eo nomine te condemnari, placet per exceptionem (pecuniæ non numeratæ) te defendi debere. *Ex Gaio*, 4 *inst.* 116; *V. Ulp. l.* 2, § 3; *l.* 4, § 16, *de dol. mal. et met.*

" Cujus tempora nos, secundum quod jam superiori-
" bus libris scriptum est, constitutione nostra coarctavi-
" mus. *V. L.* 14, *C. de non num. pec.*

3. Præterea debitor, si pactus fuerit cum creditore ne a se pecunia peteretur, nihilominus obligatus manet, quia pactu convento obligationes non omnino dissolvuntur. Qua de causa, efficax est adversus eum actio quam actor intendit, SI PARET EUM DARE OPORTERE; sed quia iniquum est contra pactionem eum condemnari, defenditur per exceptionem pacti conventi. *V. Gaium*, 4 *inst.* 116, *Anton. l.* 5, *C. de pact.*

4. Æque si debitor creditore deferente juraverit nihil se dare oportere, adhuc obligatus permanet; sed quia iniquum est de perjurio quæri, defenditur tamen exceptione jurisjurandi

[*V. Ulp. l.* 9, *pr.* § 1, *de jurejur.*]. In iis quoque actionibus quibus in rem agitur, æque necessariæ sunt exceptiones: veluti, si petitore deferente possessor juraverit eam rem suam esse, et nihilominus petitor eamdem rem vindicet. Licet enim verum sit quod intendit, id est, rem ejus esse, iniquum tamen est possessorem condemnari. *V. Ulp. l.* 25, *eod.*

5. Item si judicio tecum actum fuerit, sive in rem, sive in personam, nihilominus obligatio durat, et ideo ipso jure de eadem re postea adversus te agi potest, sed debes per exceptionem rei judicatæ adjuvari. *V. Gaium*, 4, *inst.* 106, 107; *Paul. l.* 6, *de except. rei jud.*

6. Hæc exempli causa retulisse sufficiet. Alioquin quam ex multis variisque causis exceptiones necessariæ sunt, ex latioribus Digestorum seu Pandectarum libris intelligi potest.

7. Quarum quædam ex legibus vel ex iis quæ legis vicem obtinent, vel ex ipsius prætoris jurisdictione substantiam capiunt. *Ex Gaio*, 4 *inst.* 118.

8. Appellantur autem exceptiones, aliæ perpetuæ et peremptoriæ, aliæ temporales et dilatoriæ. *Ex Gaio*, *l.* 3, *de except.*; *V.* 4 *inst.* 120.

9. Perpetuæ et peremptoriæ sunt, quæ semper agentibus obstant, et semper rem de qua agitur, perimunt: qualis est exceptio doli mali, et quod metus causa factum est, et pacti conventi, cum ita convenerit ne omnino pecunia peteretur. *Ex Gaio*, *l.* 3, *de except.*; *V.* 4 *inst.* 121.

10. Temporales atque dilatoriæ sunt quæ ad tempus nocent, et temporis dilationem tribuunt:

ius, *4 inst.* 128; *V. Ulp. l.* 2, § 3, *de except.*

3. Quarum omnium exceptionum usum interdum ulterius quam diximus, varietas negotiorum introduxit [*Ex Gaio*, *4 inst.* 129, *V. Ulp. l.* 2, § 3, *de except.*]: quas omnes apertius ex Digestorum latiore volumine facile est cognoscere.

4. Exceptiones autem quibus debitor defenditur, plerumque accommodari solent etiam fidejussoribus ejus, et recte: quia quod ab iis petitur, id ab ipso debitore peti videtur, quia mandati judicio redditurus est eis quod ii pro eo solverint [*V. Marcian. l.* 19, *Paul. l.* 7, § 1, *de except.*; *l.* 32, *de pact.*; *Ulp. l.* 29, *de recept. et qui*]. Qua ratione, etsi de non petenda pecunia pactus quis cum reo fuerit, placuit perinde succurrendum esse per exceptionem pacti conventi illis quoque qui pro eo obligati sunt, ac si cum ipsis pactus esset ne ab eis ea pecunia peteretur [*V. Paul. l.* 7, § 1, *de except.*]. Sane quædam exceptiones non solent his accommodari. Ecce enim debitor, si bonis suis cesserit, et cum eo creditor experiatur, defenditur per exceptionem NISI BONIS CESSERIT [*V. Anton. l.* 3, *C. de bon. auct. jud.*]. Sed hæc exceptio fidejussoribus non datur: ideo scilicet, quia qui alios pro debitore obligat, hoc maxime prospicit, ut cum facultatibus lapsus fuerit debitor, possit ab iis quos pro eo obligavit, suum consequi. *V. Pomp. l.* 24, *de re jud.*

Tit. XV. *De interdictis.*

Sequitur ut dispiciamus de interdictis, seu actionibus quæ pro his exercentur. Erant autem interdicta, formæ atque conceptiones verborum quibus prætor aut jubebat aliquid fieri, aut fieri prohibebat: quod tunc maxime fiebat, cum de possessione aut quasi possessione inter aliquos contendebatur. *Ex Gaio*, 4 *inst.* 138, 139

1. Summa autem divisio interdictorum hæc est, quod aut prohibitoria sunt, aut restitutoria, aut exhibitoria [*Ex Gaio*, 4 *inst.* 142]. Prohibitoria sunt, quibus prætor vetat aliquid fieri: veluti vim sine vitio possidenti, vel mortuum inferenti quo ei jus erat inferendi, vel in sacro loco ædificari; vel in flumine publico ripave ejus aliquid fieri, quo pejus navigetur [*V. Gaium*, 4 *inst.* 140, 159; *Ulp. l.* 1, *de mort. infer.*; *l.* 1, *de flumin.*]. Restitutoria sunt, quibus restitui aliquid jubet: veluti, bonorum possessori possessionem eorum quæ quis pro herede aut pro possessore possidet ex ea hereditate; aut cum jubet ei qui possessione fundi dejectus sit, restitui possessionem [*V. Ulp. l.* 1, *pr.* § 1, *quor. bon.*; *l.* 1, *pr.* § 1, *de vi et vi*]. Exhibitoria sunt per quæ jubet exhiberi: veluti eum cujus de libertate agitur, aut libertum cui patronus operas indicere velit, aut parenti liberos qui in potestate sunt [*V. Ulp. l.* 1, *pr.* § 1, *de hom. lib.*; *l.* 3, § 8, *eod.*; *l.* 2, § 1, *de interd.*; *l.* 1, *pr.* § 1, *de liber. exhib.*]. Sunt tamen qui putant proprie interdicta ea vocari quæ prohibitoria sunt, quia interdicere sit denuntiare et prohibere, restitutoria autem et exhibitoria, pro-

prie decreta vocari [*V. Gaium, ibid.* 139, 140]. Sed tamen obtinuit omnia interdicta appellari, quia inter duos dicuntur.

2. Sequens divisio interdictorum hæc est, quod quædam adipiscendæ possessionis causa comparata sunt, quædam retinendæ, quædam recuperandæ. *Ex Gaio, 4 inst.* 143; *V. Paul. l.* 2, § 3, *de interd.*

3. Adipiscendæ possessionis causa interdictum accommodatur bonorum possessori, quod appellatur QUORUM BONORUM. Ejusque vis et potestas hæc est, ut quod ex iis bonis quisque quorum possessio alicui data est, pro herede aut pro possessore possideat, id ei cui bonorum possessio data est restituere debeat. Pro herede autem possidere videtur, qui putat se hæredem esse. Pro possessore is possidet, qui nullo jure rem hereditariam vel etiam totam hereditatem, sciens ad se non pertinere, possidet. Ideo autem adipiscendæ possessionis vocatur interdictum, quia ei tantum utile est qui nunc primum conatur adipisci rei possessionem. Itaque si quis adeptus possessionem amiserit eam, hoc interdictum ei inutile est [*Ex Gaio, 4 inst.* 144]. Interdictum quoque quod appellatur Salvianum, adipiscendæ possessionis causa comparatum est, eoque utitur dominus fundi de rebus coloni, quas is pro mercedibus fundi pignori futuras pepigisset. *Gaius, ibid.* 147; *V. Paul. l.* 2, § 3, *de interd.*

4. Retinendæ possessionis causa comparata sunt interdicta UTI POSSIDETIS et UTRUBI, cum ab utraque parte de proprietate alicujus rei controversia sit, et ante quæritur uter ex litigatoribus possidere, et uter petere debeat [*Ex Ga-*

io, 4 *inst.* 148; *V. Ulp. l.* 1, § 3, *uti possid.*]. Namque nisi ante exploratum fuerit utrius eorum possessio sit, non potest petitoris actio institui; quia et civilis et naturalis ratio facit, ut alius possideat, alius a possidente petat [*V. Ulp. l.* 62, *de judic.*; *Diocl. et Max. l.* 13, *C. de rei vind.*]. Et quia longe commodius est possidere potius quam petere, ideo plerumque et fere semper ingens existit contentio de ipsa possessione [*V. Gaium*, *l.* 24, *eod*]. Commodum autem possidendi in eo est quod, etiamsi ejus res non sit qui possidet, si modo actor non potuerit suam esse probare, remanet in suo loco possessio [*V. Anton. l.* 2, *de probat.*; *Diocl. et Max. l. ult. C. de rei vind.*]: propter quam causam, cum obscura sunt utriusque jura, contra petitorem judicari solet [*V. Paul. l.* 128, *de reg. jur.*]. Sed interdicto quidem UTI POSSIDETIS de fundi vel ædium possessione contenditur; UTRUBI vero interdicto, de rerum mobilium possessione: quorum vis ac potestas plurimam inter se differentiam apud veteres habebat. Nam UTI POSSIDETIS interdicto is vincebat, qui interdicti tempore possidebat, si modo nec vi nec clam nec precario nactus fuerat ab adversario possessionem [*Ex Gaio*, 4 *inst.* 149, 150, *V. Paul.* 5 *sent.* 6, § 1], etiamsi alium vi expulerat, aut clam abripuerat alienam possessionem, aut precario rogaverat aliquem ut sibi possidere liceret [*V. Ulp. l.* 1, § 9, *uti possid.*; *V. Paul. l.* 2, *eod.*]. UTRUBI vero interdicto is vincebat, qui majore parte ejus anni nec vi nec clam nec precario ab adversario possidebat [*Ex Gaio*, 4 *inst.* 150; *V. Paul.* 5 *sent.* 6, § 1]. Hodie tamen aliter ob-

servatur. Nam utriusque interdicti potestas, quantum ad possessionem, exæquata est: ut ille vincat, et in re soli et in re mobili, qui possessionem nec vi nec clam nec precario ab adversario litis contestationis tempore detinet. *V. Ulp. l. un* § 1, *de utrub.*

5. Possidere autem videtur quisque, non solum si ipse possideat, sed et si ejus nomine aliquis in possessione sit, licet is ejus juri subjectus non sit, qualis est colonus et inquilinus. Per eos quoque apud quos deposuerit quis, aut quibus commodaverit, ipse possidere videtur. Et hoc est quod dicitur, retinere possessionem posse aliquem per quemlibet qui ejus nomine sit in possessione. Quinetiam animo quoque retineri possessionem placet, id est, ut quamvis neque ipse sit in possessione, neque ejus nomine alius, tamen si non relinquendæ possessionis animo, sed postea reversurus inde discesserit, retinere possessionem videatur. Adipisci vero possessionem per quos aliquis potest, secundo libro exposuimus. Nec ulla dubitatio est quin animo solo adipisci possessionem nemo potest. *Ex Gaio*, 4 *inst.* 153; *V. l.* 9, *de adquir. vel amitt. poss.*

6. Recuperandæ possessionis causa solet interdici, si quis ex possessione fundi vel ædium vi dejectus fuerit. Nam ei proponitur interdictum unde vi, per quod is qui dejecit, cogitur ei restituere possessionem [*Ex Gaio*, 4 *inst.* 154; *V. Ulp. l.* 1, § 1, *de vi et vi*], licet is ab eo qui vi dejecit, vi vel clam vel precario possideat. *V. Gaium, ibid.* 155, *Paul.* 4 *sent.* 6, § 7.

Sed ex sacris constitutionibus, ut supra diximus, si

quis rem per vim occupaverit, si quidem in bonis ejus est, dominio ejus privatur; si alienam, post ejus restitutionem etiam æstimationem rei dare vim passo compellitur *V. Valent. Theod. et Arcad. l. 7, C. unde vi.* 369.

Qui autem aliquem de possessione per vim dejecerit, tenetur lege Julia de vi privata, aut de vi publica: sed de vi privata, si sine armis vim fecerit. Sin autem cum armis eum de possessione expulerit, de vi publica tenetur [*V. Ulp. l. 5, ad leg. Jul. de vi priv.*; *Marcian. l. 3, § 2, ad leg. Jul. de vi publ.*]. Armorum autem appellatione non solum scuta et gladios et galeas significari intelligimus, sed et fustes et lapides. *Ex Gaio, l. 41, de verb. signif.*

7. Tertia divisio interdictorum hæc est, quod aut simplicia sunt, aut duplicia [*Ex Gaio, 4 inst.* 156]. Simplicia sunt, veluti in quibus alter actor, alter reus: qualia sunt omnia restitutoria aut exhibitoria. Nam actor est, qui desiderat aut exhiberi aut restitui; reus is est a quo desideratur ut restituat aut exhibeat. Prohibitoriorum autem interdictorum alia simplicia sunt, alia duplicia. Simplicia sunt, veluti cum prohibet prætor in loco sacro, vel in flumine publico ripave ejus aliquid fieri. Nam actor est, qui desiderat ne quid fiat; reus, qui aliquid facere conatur. Duplicia sunt, veluti UTI POSSIDETIS interdictum, et UTRUBI. Ideo autem duplicia vocantur, quia par utriusque litigatoris in his conditio est, nec quisquam præcipue reus vel actor intelligitur, sed unusquisque tam rei quam actoris partes sustinet. *Gaius, 4 inst.* 157, 158, 159, 160, *V. Paul. l. 2, de interd.*

8. De ordine et vetere exitu interdictorum supervacuum est hodie dicere [*V. Gaium*, 4 *inst.* 161]. Nam quoties extra ordinem jus dicitur, qualia sunt hodie omnia judicia, non est necesse reddi interdictum; sed perinde judicatur sine interdictis, atque si utilis actio ex causa interdicti reddita fuisset. *V. Diocl. et Maxim. l.* 3, *C. de interd.*

Tit. XVI. *De pœna temere litigantium.*

Nunc admonendi sumus, magnam curam egisse eos qui jura sustinebant, ne facile homines ad litigandum procederent: quod et nobis studio est. Idque eo maxime fieri potest, quod temeritas tam agentium quam eorum cum quibus agitur, modo pecuniaria pœna, modo jurisjurandi religione, modo infamiæ metu coercetur.

* 1. Ecce enim jusjurandum omnibus qui conveniun-
* tur, ex constitutione nostra defertur. Nam reus non
* aliter suis allegationibus utitur, nisi prius juraverit
* quod putans se bona instantia uti ad contradicendum
* pervenit. *V. L.* 2, *C. de jurejur. propt. calumn.* 534

At adversus inficiantes ex quibusdam causis dupli vel tripli actio constituitur: veluti si damni injuriæ [*V. Gaium*, 4 *inst.* 171],

* Aut legatorum locis venerabilibus relictorum nomine
* agatur.

Statim autem ab initio pluris quam simpli est actio: veluti, furti manifesti, quadrupli; nec manifesti, dupli. Nam ex his et aliis quibusdam, sive quis neget, sive fateatur, pluris quam simpli est actio. Item actoris quoque calumnia coercetur. *Ex Gaio, ibid.* 173, 174.

" Nam etiam actor pro calumnia jurare cogitur ex no-
" stra constitutione [*d. L. 2, de jurej. propt. calumn.*].
" Utriusque etiam partis advocati jusjurandum subeunt,
" quod alia nostra constitutione comprehensum est [*V.
" L. 14, § 1, de judic.* 530]. Hæc autem omnia pro veteri
" calumniæ actione introducta sunt, quæ in desuetudinem
" abiit: quæ in partem decimam litis actores mulctabat
" [*V. Gaium, 4 inst.* 175], quod nunquam factum esse
" invenimus. Sed pro his introductum est et præfatum
" jusjurandum, et ut improbus litigator et damnum et
" impensas litis inferre adversario suo cogatur *V. L.* 13,
§ 6, *C. de judic.* 530.

2. Ex quibusdam judiciis damnati, ignominiosi fiunt: veluti furti, vi bonorum raptorum, injuriarum, (de dolo); item tutelæ, mandati, depositi [*Gaius. 4 inst.* 182, *V Ulp. l.* 1, *de his qui not. infam.*] directis, non contrariis actionibus; pro socio quæ ab utraque parte directa est, et ob id quilibet ex sociis eo judicio damnatus ignominia notatur [*V. Ulp. d. l.* 1, *l.* 6, *§ ult. eod*]. Sed furti quidem aut vi bonorum raptorum, aut injuriarum, aut de dolo, non solum damnati notantur ignominia, sed etiam pacti: et recte. Plurimum enim interest, utrum ex delicto aliquis, an ex contractu debitor sit. *Ex Gaio, ibid.*; *V. Ulp. l.* 4, § 3, *eod.*

3. Omnium autem actionum instituendarum principium ab ea parte edicti proficiscitur, qua prætor edicit de in jus vocando. Utique enim imprimis adversarius in jus vocandus est, ad eum qui jus dicturus sit. Qua parte prætor parentibus et patronis, item parentibus liberisque patronorum et patronarum hunc præstat honorem, ut non aliter liceat liberis libertisque eos in jus vocare, quam si id ab ipso prætore postulaverint et impetraverint. Et si quis aliter vocaverit, in eum pœnam solidorum quinquagin-

ta constituit. *V. Gaium*, 4 *inst.* 183, *Ulp. l.* 24 *de in jus voc.*

Tit. XVII. *De officio judicis.*

Superest ut de officio judicis dispiciamus. Et quidem imprimis illud observare debet judex, ne aliter judicet quam legibus, aut constitutionibus, aut moribus proditum est. *V. Papin, l.* 40, § 1, *de judic.*

1. Ideo, si noxali judicio addictus est, observare debet ut, si condemnandus videtur dominus, ita debeat condemnare: Publium Mævium Lucio Titio in decem aureos condemno; aut noxam dedere.

2. Et si in rem actum sit: si contra petitorem judicaverit, absolvere debet possessorem; sive contra possessorem, jubere eum debet ut rem ipsam restituat cum fructibus. Sed si in præsenti se neget possessor restituere posse, et sine frustratione videbitur tempus restituendi causa petere, indulgendum est ei: ut tamen de litis æstimatione caveat cum fidejussore, si intra tempus quod ei datum est non restituisset [*V. Papin. l.* 21; *l.* 27, § 4, *de rei vind.*, *Julian. l.* 17, § 1, *eod.*] Et si hereditas petita sit, eadem circa fructus interveniunt, quæ diximus intervenire de singularum rerum petitione. Illorum autem fructuum quos culpa sua possessor non percepit, in utraque actione eadem ratio pene habetur, si prædo fuerit [*V. Ulp. l.* 25, § 4, *de her. pet.*; *Papin. l.* 62, § 1, *de rei vind.*]. Si vero bona fide possessor fuerit, non habetur ratio consumptorum, neque non perceptorum. Post inchoatam autem petitionem, etiam illorum ratio

habetur qui culpa possessoris percepti non sunt, vel percepti consumpti sunt. *V. Paul. l.* 78, *de rei vind.*; *l.* 4, § 2, *fin. reg.*; *Diocl. et Max. l.* 22, *C. de rei vind.*

3. Si ad exhibendum actum fuerit, non sufficit si exhibeat rem is cum quo actum est; sed opus est ut etiam rei causam debeat exhibere, id est, ut eam causam habeat actor quam habiturus esset, si cum primum ad exhibendum egisset, exhibita res fuisset. Ideoque si inter moras usucapta sit res a possessore, nihilominus condemnatur. Præterea fructuum medii temporis, id est, ejus quod post acceptum ad exhibendum judicium ante rem judicatam intercessit, rationem habere debet judex [*V. Ulp. l.* 9, § 5, *et seq. ad exhib.*]. Quod si neget is cum quo ad exhibendum actum est, in præsenti exhibere posse, et tempus exhibendi causa petat, idque sine frustratione postulare videatur, dari ei debet: ut tamen caveat se restituturum [*V. Paul. l.* 12, § 5, *eod.*]. Quod si neque statim jussu judicis rem exhibeat, neque postea exhibiturum se caveat, condemnandus sit in id quod actoris intererat ab initio rem exhibitam esse.

4. Si familiæ herciscundæ judicio actum sit, singulas res singulis heredibus adjudicare debet; et si in alterius persona prægravare videatur adjudicatio, debet hunc invicem coheredi certa pecunia, sicut jam dictum est, condemnare [*V. Julian. l.* 52, § 2, *famil. herc isc.*] Eo quoque nomine coheredi quisque suo condemnandus est, quod solus hereditarii fundi fructus percepit, aut rem hereditariam corrupit, aut consumpsit [*V. Paul. l.* 56, *eod.*; *Diocl. et Max. l.* 19 *C.*

eod.]. Quæ quidem similiter inter plures quoque quam duos coheredes subsequuntur.

5. Eadem interveniunt, et si communi dividundo de pluribus rebus actum fuerit. Quod si de una re, veluti de fundo: si quidem iste fundus commode regionis divisionem recipiat, partes ejus singulis adjudicare debet; et si unius pars prægravare videbitur, is invicem certa pecunia alteri condemnandus est. Quod si commode dividi non possit, veluti si homo forte aut mulus erit de quo actum sit: tunc totus uni adjudicandus est, et is invicem alteri certa pecunia condemnandus. *V. Ulp. l.* 55, *famil. hercisc.*; *Alex. l.* 3, *C. commun. div.*

6. Si finium regundorum actum fuerit, dispicere debet judex an necessaria sit adjudicatio: quæ sane uno casu necessaria est, si evidentioribus finibus distingui agros commodius sit, quam olim fuissent distincti [*V. Ulp. l.* 2, § 1, *fin. regund.*]. Nam tunc necesse est ex alterius agro partem aliquam alterius agri domino adjucari: quo casu, conveniens est ut is alteri certa pecunia debeat condemnari [*Ex Gaio*, *l.* 3, *eod.*]. Eo quoque nomine damnandus est quisque hoc judicio, quod forte circa fines aliquid malitiose commisit, verbi gratia, quia lapides finales furatus est, vel arbores finales cæcidit. Contumaciæ quoque nomine quisque eo judicio condemnatur, velati si quis jubente judice metiri agros passus non fuerit *V. Ulp. l.* 4, § 3 *et* 4, *eod.*

7. Quod autem istis judiciis alicui adjudicatum sit, id statim ejus fit cui adjudicatum est. *V. Ulp.* 19 *fragm.* 16.

Tit. XVIII. *De publicis judiciis.*

Publica judicia neque per actiones ordinantur, neque omnino quidquam simile habent cum ceteris judiciis de quibus locuti sumus; magnaque diversitas est eorum et in instituendo et in exercendo.

1. Publica autem dicta sunt, quod cuivis ex populo executio eorum plerumque datur. *V. Ulp. l.* 43, § 10, *de rit. nupt.*

2. Publicorum judiciorum quædam capitalia sunt, quædam non capitalia [*Paul. l.* 2, *h. t.*]. Capitalia dicimus, quæ ultimo supplicio afficiunt vel aquæ et ignis interdictione, vel deportatione, vel metallo. Cetera, si quæ infamiam irrogant cum damno pecuniario, hæc publica quidem sunt, non tamen capitalia. *V. Paul. d. l.* 2, *h. t.*; *Mod. l.* 103, *de verb. sign.*

3. Publica autem hæc sunt: lex Julia majestatis, quæ in eos qui contra imperatorem vel rempublicam aliquid moliti sunt, suum vigorem extendit [*V. Mac. l.* 1, *h. t.*; *Paul*, 5 *sent.* 29, § 1]. Hujus pœna animæ amissionem sustinet, et memoria rei etiam post mortem damnatur. *V. Ulp. l.* 1, § 1; *l.* 11, *ad leg. Jul. maj.*

4. Item lex Julia de adulteriis coercendis, quæ non solum temeratores alienarum nuptiarum gladio punit, sed et eos qui cum masculis nefandam libidinem exercere audent. Sed eadem lege Julia etiam stupri flagitium punitur, cum quis sine vi vel virginem vel viduam honeste viventem stupraverit [*V. Mac. l.* 1, *h. t.*; *Paul.* 2 *sent.* 26, § 12; *Modest. l.* 34, § 1, *ad leg. Jul. de adult.*]. Pœnam autem eadem lex irrogat peccatoribus;

si honesti sunt, publicationem partis dimidiæ bonorum; si humiles, corporis coercitionem cum relegatione *V. Paul. 2 sent. 26, § 14; Marcian l. 5, de quæst.*

5. Item lex Cornelia de sicariis, quæ homicidas ultore ferro persequitur, vel eos qui hominis occidendi causa cum telo ambulant [*V. Mac. l. 1, h. t.; Marcian. l. 1, ad leg. Cornel. de sic.*]. Telum autem, ut Gaius noster ex interpretatione legum duodecim tabularum scriptum reliquit [*l. 233, § 2, de verb. sign.*], vulgo quidem id appellatur, quod arcu mittitur; sed et nunc omne significat quod manu cujusdam mittitur. Sequitur ergo ut lignum et lapis et ferrum hoc nomine contineatur. dictumque ab eo quod in longinquum mittitur, a græca voce figuratum ἀπὸ τοῦ τηλοῦ et hanc significationem invenire possumus et in græco nomine. Nam quod nos telum appellamus, illi βέλος appellant ἀπὸ τοῦ βάλλεσθαι. Admonet nos Xenophon, nam ita scribit: καὶ τὰ βέλη, ὁμοῦ ἐφέρετο, λόγχαι, τοξεύματα, σφενδόναι, πλεῖστοι δὲ καὶ λίθοι. Id est: *Et hujusmodi tela simul ab eis ferebantur, lanceæ, spicula, fundæ, plurimi autem et lapides.* Sicarii autem appellantur a sica, quod significat ferreum cultrum. Eadem lege et venefici capite damnantur, qui artibus odiosis tam venenis quam susurris magicis homines occiderint, vel mala medicamenta publice vendiderint. *V. Marcian. l. 3, § 1, ad leg. Cornel. de sic.*

6. Alia deinde lex asperrimum crimen nova pœna persequitur, quæ Pompeia de parricidis vocatur: qua cavetur ut, si quis parentis aut filii, aut omnino adfectionis ejus quæ nuncupatione parricidii continetur, fata properaverit,

sive clam sive palam id ausus fuerit, nec non is cujus dolo malo id factum est, vel conscius criminis existit, licet extraneus sit, pœna parricidii puniatur [*V. Marcian. l. 1, l. 6, de leg. Pompon. de parr.*, *Const. l. un.*, *C. de his qui par.*]

Et neque gladio, neque ignibus, neque ulla alia solemni pœna subjiciatur, sed insutus culeo cum cane et gallo gallinaceo et vipera et simia, et inter eas ferales angustias comprehensus, secundum quod regionis qualitas tulerit, vel in vicinum mare vel in amnem projiciatur; ut omni elementorum usu vivus carere incipiat, et ei cœlum superstiti, terra mortuo auferatur. *Ex Constant. d. l. un. C. eod.*; *conf. Paul. 5 sent. 24*; *Modest. l. 9, eod.*

Si quis autem alias cognatione vel affinitate personas conjunctas necaverit, pœnam legis Corneliæ de sicariis sustinebit. *V. Modest. d. l. 9, § 1, eod.*

7. Item lex Cornelia de falsis, quæ etiam testamentaria vocatur, pœnam irrogat ei qui testamentum vel aliud instrumentum falsum scripserit, signaverit, recitaverit, subjecerit, quive signum adulterinum fecerit, sculpserit, expresserit sciens dolo malo [*V. Paul. 5 sent. 25, § 1*; *l. 2*; *l. 16, § 1*, *de leg. Cornel. de fals.*]. Ejusque legis pœna in servos ultimum supplicium est, quod etiam in lege de sicariis et veneficis servatur; in liberis vero, deportatio *V. Paul. 5 sent. 25, § 1*; *Marc. l. 1, § 13, eod.*

8. Item lex Julia de vi publica seu privata adversus eos exoritur, qui vim vel armatam vel sine armis commiserint. Sed si quidem armata vis arguatur, deportatio ex lege Julia de vi publica irrogatur [*V. Paul. 5 sent. 26, § 1*, *Ulp. l. 10, § 2, ad leg. Jul. de vi publ.*], si vero

sine armis, in tertiam partem bonorum publicatio imponitur. *V. Paul ibid.* § 3; *Marcian. l.* 1, *ad leg. Jul. de vi priv.*

* Sin autem per vim raptus virginis vel viduæ vel sanctimonialis vel alterius fuerit perpetratus, tunc et peccatores et ii qui opem huic flagitio dederunt, capite puniuntur, secundum nostræ constitutionis definitionem ex qua hoc apertius possibile est scire. *V. l. un. C. de rapt. virgin.* 528

9. Item lex Julia peculatus eos punit, qui publicam pecuniam, vel rem sacram vel religiosam furati fuerint. *V. Ulp. l.* 1, *ad leg. Jul pecul.*; *Paul. l.* 9, § 2, *eod.*; 5 *sent.* 27.

Sed si quidem ipsi judices tempore administrationis publicam pecuniam subtraxerint, capitali animadversione puniuntur: et non solum hi, sed etiam qui ministerium eis ad hoc exhibuerint, vel qui subtracta ab his scientes susceperint. *Ex Honor.*, *Theod. et Arcad.*, *l. un. C. de crim. pec.* 415.

Alii vero qui in hanc legem inciderint, pœnæ deportationis subjungantur. *V. Ulp. l.* 3, *ad leg. Jul. peculat.*

10. Est et inter publica judicia lex Fabia de plagiariis, quæ interdum capitis pœnam ex sacris constitutionibus irrogat, interdum leviorem. *V. Diocl. et Max. l.* 7, *C. ad leg. Fab.*; *Paul.* 5 *sent.* 30.

11. Sunt præterea publica judicia, lex Julia de ambitu, lex Julia repetundarum, lex Julia de annona, lex Julia de residuis. Quæ de certis capitulis loquuntur, et animæ quidem amissionem non irrogant, aliis autem pœnis eos subjiciunt qui præcepta earum neglexerint. *V. Mac. l.* 1, *h. t.*; *Marcian. l.* 4, § 3 *et* 5, *ad leg. Jul. pecul.*; *Ulp. l.* 2, *de leg. Jul. de ann.*; *Mo-*

dest. l. un., § 1, *de leg. Jul. amb.*, *Paul.* 5 *sent.* 28 *et* 30

12. Sed de publicis judiciis hæc exposuimus, ut vobis possibile sit summo digito et quasi per indicem ea tetigisse: alioquin diligentior eorum scientia vobis ex latioribus Digestorum seu Pandectarum libris, Deo propitio, adventura est.

NOVELLA CONSTITUTIO CXVIII.

Imperator Justinianus Augustus Petro gloriosissimo præfecto sacrorum prætoriorum Orientis

Præfatio

Plurimas et diversas leges veteribus temporibus prolatas invenientes, per quas non juste differentia ab intestato successionis inter cognatos ex masculis et feminis introducta est, necessarium esse perspeximus omnes simul ab intestato cognationum successiones per præsentem legem clara compendiosaque divisione disponere: itaque prioribus legibus pro hac causa positis vacantibus, de cetero ea sola servari, quæ nunc constituimus. Quia igitur omnis generis ab intestato successio tribus cognoscitur gradibus, hoc est, ascendentium, et descendentium, et ex latere (quæ in agnatos cognatosque dividitur), primam esse disponimus descendentium successionem.

Caput I.

Si quis igitur descendentium fuerit ei qui intestatus moritur, cujuslibet naturæ aut gradus, sive ex masculorum genere, sive ex feminarum descendens, et sive suæ potestatis, sive sub potestate sit, omnibus ascendentibus et ex latere cognatis præponatur. Licet enim defunctus sub

alterius potestate fuerit, tamen ejus filii, cujuslibet sexus sint aut gradus, etiam ipsis parentibus praeponi praecipimus, quorum sub potestate fuerit qui defunctus est, in illis videlicet rebus quae secundum nostras alias leges patribus non adquiruntur. Nam in usu harum rerum qui debet adquiri aut servari, nostras de his omnibus leges parentibus custodimus: sic tamen, ut si quem horum descendentium filios relinquentem mori contigerit, illius filios aut filias, aut alios descendentes, in proprii parentis locum succedere, sive sub potestate defuncti, sive suae potestatis inveniantur; tantam de hereditate morientis accipientes partem, quanticunque sint, quantam eorum parens, si viveret, habuisset: quam successionem in stirpes vocavit antiquitas. In hoc enim ordine graduum quaeri nolumus, sed cum filiis et filiabus ex praemortuo filio aut filia nepotes vocari sancimus, nulla introducenda differentia, sive masculi sive feminae sint, et seu masculorum seu feminarum prole descendant, sive suae potestatis aut sub potestate sint constituti. Et haec quidem de successionibus descendentium disposuimus. Consequens autem esse perspeximus et de ascendentibus constituere, quomodo ad descendentium successionem vocentur.

Caput II.

Si igitur defunctus descendentes quidem non relinquat heredes, pater autem aut mater aut alii parentes ei supersint, omnibus ex latere cognatis hos praeponi sancimus: exceptis solis fratribus ex utroque parente conjunctis defuncto, sicut per subsequentia declarabitur. Si autem

plurimi ascendentium vivunt, hos præponi jubemus qui proximi gradu reperiuntur, masculos et feminas, sive paterni sive materni sint. Si autem eundem habeant gradum, ex æquo inter eos hereditas dividatur: ut medietatem quidem accipiant omnes a patre ascendentes, quanticunque fuerint, medietatem vero reliquam, a matre ascendentes quantoscunque eos inveniri contigerit. Si vero cum ascendentibus inveniantur fratres aut sorores ex utrisque parentibus conjuncti defuncto, cum proximis gradu ascendentibus vocabuntur: si autem pater aut mater fuerint, dividenda inter eos quippe hereditate secundum personarum numerum, uti et ascendentium et fratrum singuli æqualem habeant portionem: nullum usum ex filiorum aut filiarum portione in hoc casu valente patre sibi penitus vindicare, quoniam pro hac usus portione hereditatis jus et secundum proprietatem per præsentem dedimus legem: differentia nulla servanda inter personas istas, sive feminæ sive masculi fuerint, qui ad hereditatem vocantur, et sive per masculi, sive per feminæ personam copulantur, et sive suæ potestatis sive sub potestate fuerit is cui succedunt. Reliquum est ut tertium ordinem decernamus, qui vocatur ex latere, et in agnatos et cognatos dividitur; ut etiam hac parte disposita undique perfecta lex inveniatur.

Caput III.

Si igitur defunctus neque descendentes neque ascendentes reliquerit, primos ad hereditatem vocamus fratres et sorores ex eodem patre et ex

eadem matre natos, quos etiam cum patribus ad hereditatem vocavimus. His autem non existentibus, in secundo ordine illos fratres ad hereditatem vocamus, qui ex uno parente conjuncti sunt defuncto, sive per patrem solum sive per matrem. Si autem defuncto fratres fuerint, et alterius fratris aut sororis præmortuorum filii, vocabuntur ad hereditatem isti cum de patre et matre thiis masculis et feminis: et quanticunque fuerint, ex hereditate tantam percipient portionem quantam eorum parens futurus esset accipere, si superstes esset. Unde consequens est, ut si forte præmortuus frater cujus filii vivunt, per utrumque parentem nunc defunctæ personæ jungebatur, superstites autem fratres per patrem solum forsan aut matrem ei jungebantur, præponantur istius filii propriis thiis, licet in tertio sint gradu (sive a patre sive a matre sint thii, et sive masculi sive feminæ), sicut eorum parens præponeretur si viveret. Et ex diverso, si quidem superstes frater ex utroque parente conjungitur defuncto, præmortuus autem per unum parentem jungebatur, hujus filios ab hereditate excludimus, sicut ipse, si viveret, ab hereditate excludebatur. Hujusmodi vero privilegium in hoc ordine cognationis solis præbemus fratrum masculorum et feminarum filiis aut filiabus, ut in suorum parentum jura succedant. Nulli enim alii omnino personæ ex hoc ordine venienti hoc jus largimur. Sed et ipsis fratrum filiis tunc hoc beneficium conferimus, quando cum propriis vocantur thiis masculis et feminis, sive paterni sive materni sint. Si autem cum fratribus defuncti etiam ascendentes (sicut jam diximus) ad hereditatem

vocantur, nullo modo ad successionem ab intestato fratris aut sororis filios vocari permittimus, neque si ex utroque parente eorum pater aut mater defuncto jungebatur. Quandoquidem igitur fratris et sororis filiis tale privilegium dedimus, ut in propriorum parentum succedentes locum, soli in tertio constituti gradu, cum iis qui in secundo gradu sunt, ad hereditatem vocentur: illud palam est quia thiis defuncti masculis et feminis, sive a patre sive a matre, præponuntur, si etiam illi tertium cognationis similiter obtineant gradum.

1. Si vero neque fratres neque filios fratrum (sicut diximus) defunctus reliquerit, omnes deinceps a latere cognatos ad hereditatem vocamus, secundum uniuscujusque gradus prærogativam, ut vicmiores gradu ipsi reliquis præponantur. Si autem plurimi ejusdem gradus inveniantur, secundum personarum numerum inter eos hereditas dividatur: quod in capita nostræ leges appellant.

Caput IV.

Nullam vero volumus esse differentiam, in quacunque successione aut hereditate, inter eos qui ad hereditatem vocantur, masculos ac feminas quos ad hereditatem communiter definivimus vocari, sive per masculi sive feminæ personam defuncto jungebantur; sed in omnibus agnatorum cognatorumque differentiam vacare præcipimus, sive per femineam personam, sive per emancipationem, sive per alium quemlibet modum prioribus legibus tractabatur; et omnes sine qualibet hujusmodi differentia, secundum proprium

cognationis gradum, ad cognatorum successionem ab intestato venire præcipimus.

Caput V.

Ex his autem quæ de hereditate diximus et disposuimus, et quæ de tutela sunt, manifesta consistunt. Sancimus enim unumquemque secundum gradum et ordinem quo ad hereditatem vocatur, aut solum aut cum aliis etiam functionem tutelæ suscipere: nulla neque in hac parte differentia introducenda de agnatorum seu cognatorum jure; sed omnibus similiter ad tutelam vocandis, quique ex masculorum, quique ex feminarum prole descendunt minori conjuncti. Hæc autem dicimus si masculi et perfectæ ætatis sint, et nulla lege prohibeantur tutelam suscipere, neque excusatione competente sibimet utantur. Mulieribus enim etiam nos interdicimus tutelæ subire officium, nisi mater aut avia fuerit. His enim solis, secundum hereditatis ordinem et tutelam subire permittimus, si inter gesta et nuptiis aliis et auxilio Velleiani senatusconsulti renuntiant. Hæc enim servantes omnibus a latere cognatis quo ad tutelam præponuntur, testamentariis solis tutoribus præcedentibus eas; defuncti namque voluntatem et electionem præponi volumus. Si autem plurimi eundem cognationis gradum habentes, ad tutelam vocantur, jubemus communiter convenientibus apud judicem cui hujus partis sollicitudo est, unum aut plures, quanti ad gubernationem substantiæ sufficiant, ex ipsis eligi, et denunciari, et eum vel eos minoris res gubernare: tutelæ periculo omnibus imminente

qui ad tutelam vocantur, et substantiis eorum minori ætate tacite subjacentibus pro hujusmodi gubernatione.

CAPUT VI.

Hæc autem omnia quæ de successionibus generis sancivimus, obtinere in illis volumus qui catholicæ fidei sunt: in hereticis enim jam a nobis positas leges firmas esse præcipimus, nullam novitatem aut immutationem ex præsenti introducente lege. Quæ igitur per hanc constitutionem in perpetuum observandam sancivit nostra tranquillitas, in illis volumus obtinere casibus, qui a principiis Julii mensis præsentis sextæ indictionis seu evenerunt seu posthac emerserint. Præcedentes namque casus, qui usque ad memoratum tempus pertransierunt, secundum veteres leges decidi præcipimus.

EPILOGUS.

Tua igitur gloria per præsentem legem a nobis disposita, ad omnium cognitionem venire procuret: in hac quidem regia civitate, edictis consuete propositis; in provinciis autem, præceptis dirigendis ad clarissimos præsides earum, ut nulli nostri imperii subjectorum sit ignota nostræ circa eos mansuetudinis providentia: ita tamen ut sine omni dispendio civium aut provincialium in omni loco præsentis legis fiat insinuatio. DAT. VII CAL. AUG. SEPTIMILIARIO IN NOVO PALATIO. D. N. JUSTINIANI PP. AUG. IMPERII EJUS ANNO XVIII; POST CONSULATUM BASILII. V. C. ANNO III. (540).

NOVELLA CONSTITUTIO CXXVII

Idem Aug. Basso præfecto prætoriorum

Præfatio.

Nostras leges emendare nos non piget, ubique utilitatem subjectis invenire volentes. Meminimus igitur scripsisse legem per quam jussimus, ut si quis moriatur relinquens fratres et alterius fratris filios præmortui, ad similitudinem fratrum et præmortui fratris filii ad hereditatem vocentur, paternum adingredientes gradum, et illius ferentes portionem. Si vero moriens relinquat ascendentium aliquos et fratres ex utrisque parentibus conjunctos sibi, et filios ex præmortuo fratre: fratres quidem jussimus per ipsam legem cum parentibus vocari, fratris vero filios exclusimus.

Caput I.

Hoc itaque juste corrigentes, sancimus ut si quis moriens relinquat ascendentium aliquem, et fratres qui possint cum parentibus vocari, et alterius præmortui fratris filios; cum ascendentibus et fratribus vocentur etiam præmortui fratris filii, et tantam accipiant portionem, quantam eorum futurus erat pater accipere, si vixisset. Hoc vero sancimus de illis filiis fratris quorum pater ex utroque parente jungebatur de-

functo, et absolute dicimus: ordinem, quando cum solis vocantur fratribus, eundem eos habere jubemus, et quando cum fratribus vocantur aliqui ascendentium ad hereditatem: [hoc jubentes ex Cal. Jan præsentis indictionis undecimæ].

. . . .

DAT. V. CAL. SEPT. CONSTANTINOP. D. N. JUSTIN. PP. AUG. ANNO XXII, POST CONSULATUM BASILII V. C. ANNO VII (548).

—

INDEX GAII.

COMMENTARIUS PRIMUS.

COMMENTARIUS SECUNDUS.

COMMENTARIUS TERTIUS.

COMMENTARIUS QUARTUS.

INDEX ULPIANI.

INDEX PAULI SENTENTIARUM.

LIBER PRIMUS.

LIBER SECUNDUS.

LIBER TERTIUS.

LIBER QUARTUS.

LIBER QUINTUS.

INDEX TITULORUM.

QUIBUS CONSTANT

JUSTINIANI INSTITUTIONES.

FINIS.

ERRATA CORRIGE

N. B. Quamvis hæc nostra editio Parisiensi editioni ad amussim cohaereat, attamen omnes qui in illa adsunt errores, hic non lapsi sunt, sed nonnulli.

Pag.	ver.	Errata	Corrige
17	4	manumissur	manumissor
18	14	cura	cum
28	24	naralis	naturalis
34	27	pronteptedicta	pronepte dicta
41	7	neptem vel neptem	nepotem vel neptem
52	35	cognoverut	cognoverunt
73	16	alius tollat	altius tollat
83	36	vejacturam	vel jacturam
87	16	scilicat	scilicet
182	33	ac Popilium Rufum	ad Popilium Rufum
191	5	repromisso	repromissio
195	19	si postea in eorum - quam causam	si tamen postea in aliquam eorum causam
207	21	et ipsa	et ipse
213	4	sibi existimavit	sibi fieri existimavit
248	20	promittit	permittit
ibid.	23	possessorem	possessor
ibid.	24	usuceperat	usuceperit
263	32	cuilibet	cuilibet

